Freud

Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi

Çeviri: SAFFET EMREM

can
düşünce

Freud'un ilk kez 1921'de yayımlanan *Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi* 20. yüzyıl başında etki gücü giderek artan toplumsal bir fenomeni, siyasi kitlenin mekanizmalarını irdeleyen, alanında öncü bir çalışma: Kitlelerin popülist ve demagojik duyarlılıkları ne tür mekanizmalara dayanır? Kitleler neden karizmatik liderlerin hipnotik baştan çıkarmalarına duyarlıdır? Kitleler neden bilinçdışı, mantıksız ve şiddet içeren davranışlara eğilim gösterirler? Demagojinin kökeni neye dayanır, işleyişi nasıldır?

Freud bu ve benzeri soruları psikanaliz aracılığıyla yanıtlama yollarını araştırırken disiplinlerarası bir hatta ilerleyerek antropoloji, siyasal psikoloji ve kültürel kuramın yanı sıra evrimsel ve toplumsal perspektiflerden; Friedrich Nietzsche, Karl Marx, William McDougall veya Gustave Le Bon gibi seleflerinin gözlem ve bulgularından da faydalanarak kalabalıkların mevcut psikolojik yorumlarını temel bir psikolojik sisteme dahil ediyor.

İki dünya savaşı arasında kaleme alınan, daha sonra Frankfurt Okulu'nun ampirik toplumsal araştırmalarına da yol gösterecek olan *Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi*, Avrupa'da ayak sesleri giderek yükselen faşizmin kitle psikolojisine ışık tutması ve kitlenin barındırdığı tehlikelere dikkat çekmesiyle literatürde önemli bir yere sahip.

THG
0613328
UIN

can

canyayinlari.com | f | | canyayinlari

psikoloji

ISBN 978-975-07-5865-2

9 789750 758652

KİTLE PSİKOLOJİSİ VE BENLİK ANALİZİ

Can Düşünce

Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi, Sigmund Freud
Almanca aslından çeviren: Saffet Emrem
Massenpsychologie und Ich-Analyse
İlk (çeviride kaynak alınan) baskı: Internationaler Psychoanalytischeer Verlag G.B.M.H. Zürih, 1921.
© 2023, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Ocak 2023, İstanbul
Bu kitabın 1. baskısı 5000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Didem Bayındır
Editör: Nükhet Polat
Düzelti: Mert Tokur
Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Sanat yönetmeni ve kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: Melisa Matbaacılık Yayıncılık San ve Dış Tic. Ltd.
Maltepe Mah. Davutpaşa Çiftehavuzlar Sk. No:16 Acar San. Sit.
Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 45099

ISBN 978-975-07-5865-2

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25, Sarıyer / İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 43514

KİTLE PSİKOLOJİSİ VE BENLİK ANALİZİ

SIGMUND FREUD

ALMANCA ASLINDAN ÇEVİREN
SAFFET EMREM

can

SIGMUND FREUD, asıl adıyla Sigismund Schlomo Freud, 6 Mayıs 1856'da Moravya Freiberg'de doğdu. Babası Jacob bir Yahudi yün tüccarıydı. Freud dört yaşındayken ailesiyle Viyana'ya taşındı. 1873'te Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydoldu. 1876-1882 yıllarında Ernst Brücke'nin fizyoloji laboratuvarında asistanlık yaptı. 1881'de tıp doktoru oldu. 1885-1902 yıllarında nöropatoloji alanında görev yaptı. 1885-1886 yıllarında Profesör Martin Charcot'dan hipnoz sanatında eğitim almak üzere Paris'e gitti, sonradan bilinçdışını oluşturacak "ikinci zihin" kavramından etkilendi. 1893'te Doktor Josef Breuer'le birlikte *Histeri Üzerine Çalışmalar*'ı yayımladı. 1896'da ilk kez "psikanaliz" terimini kullandı. 1889'da hipnoz tekniklerini öğrenmek için Bernheim'ın yanında çalıştı. 1900'de *Rüyaların Yorumu*'nu yazdı. 1902'de Viyana'da bazı takipçileriyle birlikte Psikanaliz Cemiyeti'ni kurdu. 1920'de ordinaryus profesörlüğe yükseldi. 1923'te çene kanseri teşhisi konmasına rağmen üretken olmaya devam etti. En önemli eserleri arasında *Cinsellik Üzerine* (1905), *Totem ve Tabu* (1913), *Haz Prensibinin Ötesinde* (1920), *Ego ve İd* (1923) ve *Kültürdeki Huzursuzluk* (1930) bulunur. 1938'de Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesinden sonra Londra'ya göç etti. Kanser nedeniyle dayanılmaz ağrılar çektiği için, 23 Eylül 1939'da aşırı dozda morfin vurdurarak ötenaziyle öldü.

SAFFET EMREM, 1964'te Osmaniye'de doğdu. 1974-1984 yıllarında Almanya'da bulundu. Liseyi Adana'da bitirdi. İşletme Fakültesi mezunu. Halen Osmaniye ilinde oturmakta ve bir kamu kurumunda çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KİTAP HAKKINDA 9

1. GİRİŞ 13

2. LE BON'UN KİTLE RUHU TANIMI 17

3. KOLEKTİF RUHSAL YAŞAMA DAİR BAŞKA DEĞERLENDİRMELER 29

4. TELKİN VE LİBİDO 37

5. İKİ YAPAY KİTLE: KİLİSE VE ORDU 43

6, DİĞER SORUNLAR VE ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ 51

7. ÖZDEŞİM 57

8. AŞK VE HİPNOZ 65

9. SÜRÜ DÜRTÜSÜ 71

10. KİTLE VE İLK İNSAN TOPLULUĞU 77

11. BENLİKTE BİR AŞAMA 85

12. EKLER 91

NOTLAR 103

KİTAP HAKKINDA

19. yüzyılın siyasi ve toplumsal gelişimi, demokrasi ve sanayileşmenin yükselişiyle birlikte şekillenmiştir. Eskiden güçsüz olan köylü ve burjuva nüfus giderek siyasete katılma hakkı talep ederken, ilahî olarak meşrulaştırılmış mutlakiyetçi yöneticiler çağı sona ermekteydi. 1830-1831 ve 1848-1849 burjuva devrimleri bu hak iddiasını tüm Orta Avrupa'da açık bir şekilde ortaya koydu. Aynı zamanda, sanayileşme sürecinde, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce derneklerde, sonra siyasi partilerde, siyasi olarak da örgütlenmeye başlayan yeni bir sınıf ortaya çıktı. 1864'te ilk uluslararası işçi derneği Londra'da kuruldu, şehirlerin hızlı büyümesi ve yeni ortaya çıkan partiler ve basın yayın çevresi, kamuoyunda tartışmaların artmasına ve nüfusun büyük bir bölümünün siyasallaşmasına yol açtı. Nüfusun çoğunluğu kendilerini siyasi aktörler olarak görmeye başladı. Karizmatik liderler ve hatipler etkilerini tüm siyasi arenada kullandılar. Bu eğilim, 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra hızlandı ve bu da monarşilerin nihai sonu anlamını taşıyordu. Orta Avrupa'da, birçok ülkede ilk kez halkın egemen olduğu demokratik cumhuriyetler ortaya çıktı. Rus-

ya'da, 1917'deki Bolşevik İhtilali'nden sonra komünist kitle hareketi, iktidar olarak hüküm sürmeye başladı.

Freud'un 1921'de yayımladığı *Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi* adlı çalışması, o dönemde pek keşfedilmemiş bir toplumsal fenomen olan siyasi kitlelere atfedilmiştir: 1917 Rus Devrimi'yle ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle demokrasilerin birbiri ardına ortaya çıkarak yayılması, kitlelerin ciddiye alınması gereken yeni bir siyasi güç olduğunu göstermiştir. Freud, her şeyden önce kitlelerin popülist ve demagojik duyarlılıklarına odaklanmış ve kitlelerin neden karizmatik liderlerin hipnotik baştan çıkarmalarına bu kadar duyarlı olduklarını ve özellikle kitlelerin neden bilinçdışı, mantıksız ve şiddet içeren davranışlara bu kadar eğilim gösterdiklerini psikanaliz aracılığıyla açıklamaya ve psikanalizi toplumsal fenomenlere tatbik etmeye çalışmıştır. Kalabalıkların mevcut psikolojik yorumlarını temel bir psikolojik sisteme dahil etmiştir. Bu çalışmayla Friedrich Nietzsche, Karl Marx veya Gustave Le Bon gibi selefleri-nin kısmen aforizma niteliğindeki gözlemleri ve bulguları doğrulanır ve bilimsel olarak açıklanır. Freud'un bu çalışmayı yaptığı 1920'lerin başında sosyoloji henüz bağımsız bir disiplin olarak kurulmamıştı; dolayısıyla August Comte veya Max Weber'in eserlerini okumamıştı. Çalışmasında disiplin çeşitliliği açısından antropoloji, siyasal psikoloji ve kültürel kuramın yanı sıra evrimsel ve toplumsal perspektifler geniş ölçüde yer tutar. Eserin temel sorularından biri demagojinin kökeni ve işleyişi, yani kitlelerin karizmatik liderler tarafından manipülasyona ve radikalleşmeye duyarlılıkları hakkındadır. Freud'un, kültürel anlamda karamsar bir değerlendirmeye yönelik eğilimi dikkat çekicidir. Zamanının çoğu aydını gibi, Freud da kitle olgusunda olumlu potansiyelden ziyade gericilik, otorite ve şiddet eğilimi görür. Freud'un Viyana'daki psikanalitik çevresi de bu yeni gelişmelerden uzak kalamaz. Mart 1919'da Paul Federn Viyana Psikanaliz Derneği'ne, kitle psikolojisi araçlarını kullanarak işçi hareketini açıklamaya çalıştığı bir konferans verdi. Aynı yıl *Zur Psychologie der Revolution: Die vaterlose Gesellschaft* [Devrimin Psikolojisi Üzerine: Babasız Toplum] adlı kitabında kendi tezlerini ileri sürdü. Sigmund Freud, Federn kadar iyimser değildi. Halk kitleleri ve on-

ların karizmatik liderler tarafından manipüle edilebilirliği hakkındaki kanaati çok daha karamsardı ve bu karamsarlığı büyük ölçüde Gustave Le Bon'a dayanıyordu. Fransız sosyolog, 1895'te yayımladığı *Kitleler Psikolojisi*'yle kitle psikolojisinin temellerini atmıştı. Bu yenilikçi çalışma kitlelerin yeni toplumsal modeline bilimsellik katmanın ötesinde sosyoloji ve psikolojiyi de birleştirdi. 1912'de eser Almancaya çevrildi. Freud, Le Bon'un yanı sıra bir o kadar da ondan önemli ölçüde farklılık gösteren William McDougall'ın 1920'deki *The Group Mind* [Grup Zihni] çalışmasından etkilenmişti.

1930'larda Orta Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte siyasi kitle hareketlerinin potansiyel tehlikeleri giderek daha belirgin hale gelmiş ve Freud'un tezlerinin kehanet niteliğinde olduğu anlaşılmıştır. Almanya, İtalya ve İspanya'da faşist partilerin yönetimi ele geçirmeleri nedeniyle bu konu giderek daha fazla gündeme gelmiş ve bununla ilgili çalışmalar, çok sayıda ampirik toplum bilimci ve psikolog tarafından genişletilerek devam ettirilmiş, bu toplumsal-siyasi hareketlerin edebî ve kuramsal incelenmesinde *Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi* önemli bir rehber olmuştur. Thomas Mann'ın 1930 tarihli *Mario ile Sihirbaz* adlı romanı, genelde kitle psikolojisinin edebî bir incelemesi olarak okunmakta ve yorumlanmaktadır. Wilhelm Reich, Freud'un yaklaşımını 1933'te *Faşizmin Kitle Psikolojisi* adlı kitabında ekonomi, eğitim ve cinsellik kuramları araştırmalarını kapsayacak şekilde genişletmiştir. Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Erich Fromm ve Frankfurt Okulu'nun diğer üyeleri 1930'lar ve 1940'lara ilişkin sayısız deneysel çalışmalarında, sürekli olarak –eleştirel de olsa– Freud'a atıfta bulunmuşlardır. Çağımızda Avrupa'da ve genel olarak tüm dünyada popülizmin yeniden canlanması göz önünde bulundurulduğunda, Freud'un toplumsal psikolojiye ve siyasal psikolojiye yaptığı katkının bugün bile güncelliğini koruduğu görülür. Tüm Batı felsefesi tarihi, Platon'a düşülmüş dipnottan ibaret ise, tüm psikoloji tarihi de Freud'a düşülmüş dipnottan ibarettir.

Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi, son bölümü bir ek derleme olan on iki bölümden oluşur. Her bölümde Freud, konunun açıkça tanımlanmış bir yönünü çerçeve içine almaya ve onu psikanaliz aracılığıyla açıklamaya çalışır. İlk bölümler, bazı çağdaşlarının bilimsel hazırlık

çalışmalarını ele alır. Freud, kitle kavramına çağdaş kuramları değerlendirerek yaklaşır. Ardından çeşitli kitle biçimlerini ve en önemli özelliklerini titizlikle inceler. Aynı zamanda psikanalizin en önemli fikir ve görüşlerini tanıtır ve bunları, seleflerinin kitlenin henüz açıklayamadıkları yönlerini açıklamak için kullanır. *Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi* sadece bilimsel bir okuyucu kitlesi için yazılmamıştır; bir o kadar da halka yöneliktir. Freud, tüm üslupsal yeteneklerini ortaya koyarak argümanlarını mümkün olduğunca önkoşullardan bağımsız olarak tasarlar. Daha önce psikanaliz bilgisi olmayan okuyucular bile, kısmen de olsa, açıklamaları anlayarak takip edebilirler. Bu nedenle, bu çalışma aynı zamanda psikanalize iyi bir giriş niteliği de taşımaktadır.

Saffet Emrem

1

GİRİŞ

İlk bakışta bizler açısından çok önemli görünen bireysel psikoloji* ile sosyal psikoloji ya da kitle psikolojisi arasındaki karşıtlık, derinlemesine incelendiğinde belirginliğini önemli ölçüde kaybeder. Bireysel psikoloji, kuşkusuz tek bireye yöneliktir ve bireyin dürtüsel ihtiyaçlarını** hangi yollardan doyuma ulaştırmaya çalıştığını araş-

* Almancada *Individualpsychologie*. Bireysel psikolojinin kurucusu Avusturyalı doktor ve psikoterapist Alfred Adler'dir. (Ç.N.)

** Almancada *Triebregungen* ya da *Triebimpulse*, İngilizcede *drive*: Bireyin bilinçdışı ilkel arzularına, isteklerine, tabu fantezilerine vs. işaret eden kavram. Dürtüyü ruh ile beden arasında sınır kavram, bedenden kaynaklanarak ruha ulaşan uyarımların ruhsal temsilcisi olarak açıklayan Freud, dürtü kuramını psikoloji biliminin bir tür mitolojisi olarak tanımlar. Dürtü uyarımına (*Triebreiz*) ihtiyaç (*Bedürfnis*), bunu ortadan kaldırana da doyum (*Befriedigung*) demektedir. Dürtü yazgısı (*Triebschicksale*) kavramı ise dürtülerin gidişatlarını engellemek, dönüştürmek için devreye giren savunma mekanizmalarını ifade eder. Dürtünün bir kaynağı, bir amacı, bir nesnesi ve basınç/tazyik gücü (*Drang*) vardır. Freud dürtü ile içgüdüyü ayırmaktadır. Freud'a göre her dürtü ruhsal aygıt üzerinde bir iş yükünü temsil eder, arzu edilen nesne hakkında –ister varsanısal arzuların yerine getirilmesi yoluyla, ister fanteziler yoluyla, hatta ister dış dünyanın düzenlenmesi/işlenmesi yoluyla olsun– kaçınılmaz olarak fikir, tasavvur ve fantezilerin üretilmesini zorunlu

tırır, ancak bunu yaparken bireyin diğer bireylerle olan ilişkilerini, yalnızca belirli istisnai koşullar altında nadiren de olsa göz ardı edebilir. "Öteki", bireyin ruhsal yaşamında oldukça düzenli bir şekilde bir rol model, bir nesne*, bir yardımcı/destekçi ve bir rakip olarak önemli bir rol oynar, dolayısıyla bireysel psikolojinin kendisi de tamamen bu haklı gerekçelerden ötürü bu genişletilmiş anlamıyla en başından itibaren sosyal psikoloji niteliğini de taşımaktadır.

Bireyin ebeveynleri ve kardeşleriyle, sevgi nesnesiyle ve hekimiyle ilişkisi, dolayısıyla şimdiye kadar esas itibarıyla psikanalitik araştırmaların konusu olarak ele alınan tüm bu ilişkiler, sosyal fenomenler olarak değer görme iddiasıyla ortaya çıkabilirler ve dürtü doyumunda benliğin, diğer şahısların etkisinden kaçınarak kendisini yoksun bıraktığı veya onlardan vazgeçtiği, bizim narsizm** olarak adlandırdığımız*** belirli süreçlerin aksine bir tutum sergilerler. Do-

kılar; arzulanan nesneye nasıl ulaşılacağının denendiği bir düşünce biçimini tahrik eder (*Arbeitsanforderung* iş yükü, içsel gereksinim, işleyiş gerekliliği, iş yapma talebi, içsel motivasyon gibi anlamlara gelir). Bu rahatsız edilmeler sürekli bir iş yükü anlamına gelir. Libidonun ruhsal aygıta direttiği talepler olarak da ifade edilebilir. (Ç.N.)

* Almancada *Objekt*: Nesne, obje. Bütün ve kısmi olmak üzere iki türe ayrılır. Psikanalizde anlamı, karşımızdaki bir kişi veya saplantı durumlarında (fiksasyon) bir dış nesne olarak bedenin bir bölgesi veya onların zihnimizdeki tasarımlarıdır. Örneğin bebek için anne memesi, psikoseksüel gelişim evrelerindeki erojen beden bölgeleri veya bu bölgeleri temsil eden, yani cinsel organların yerine geçen fetişizm nesneleri kısmi nesnelerdir (*Partialobjekt*). Cinsel gelişim tamamlandıktan sonraki evrede sevilen bir sevgi nesnesi bütüncül nesne olarak tanımlanır. (Ç.N.)

** Freud "narsisizm" kelimesi yerine "daha az kakafonik" olduğu gerekçesiyle "narsizm"i kullanır. (Y.N.)

*** Freud'un *Narsizm Üzerine*'de Paul Nacke'den alıntıladığı tanıma göre narsizm, "Bir kişinin kendi bedenine cinsel bir nesnenin bedenine davranıldığı gibi davranarak, cinsel bir haz alması, onu seyretmesi, okşaması, sevmesi ve doyuma ulaşıncaya dek bunu sürdürmesidir." Freud iki tür narsizmden bahseder: Çocuğun kendisini sevgi nesnesi ve dünyanın merkezi olarak algıladığı, özne ve nesne ayrımının bulunmadığı varsayılan dönemi birincil narsizm olarak; özne ve nesne ayırımından sonra bir nesneye yatırılan libidonun benliğe tekrar geri çekilmesini ise ikincil narsizm olarak tanımlar. Yetişkinlikte, çocukluktaki ilk nesne seçimlerine dayanan ve genelde erkeklere özgü nesne seçimine "yaslanma yoluyla nesne seçimi" der (Almancada *Anlehnungstypus*; İngilizcede *anaclitic relationship* – anaklitik ilişki). Çocuğun ilk cinsel nesneleri; beslenmesi, bakımı ve korunmasıyla ilgili olan kişilerdir (anne veya bakıcısı). Ancak o dönemin yargısına göre sapkın addedilen ve eşcinseller gibi libido gelişimi bozulduğu öne sürülen kişilerin sevgi nesnesi seçiminde annelerini değil, kendilerini rol model aldıklarını belirterek

layısıyla, sosyal ve narsistik ruhsal eylemler –Bleuler bunları belki de otistik olarak adlandırırdı– arasındaki karşıtlık, kesinlikle bireysel psikolojinin alanına girer ve bu karşıtlık, bireysel psikolojiyi sosyal psikolojiden ya da diğer bir ifadeyle kitle psikolojisinden ayırabilecek ölçüte sahip değildir.

Ebeveynler ve kardeşlerle, sevgiliyle, arkadaşla ve hekimle bahse konu ilişkilerinde birey, daima her biri kendisi için büyük önem kazanmış yalnızca tek bir kişinin veya çok az sayıda kişinin etkisini yaşayarak deneyimler. Oysa bakıldığında, sosyal psikolojiden veya kitle psikolojisinden söz edildiğinde, bu ilişkilerin göz ardı edilmesi ve pek çok açıdan birey için birer yabancı sayılmakla birlikte onlar ile kendisi arasındaki herhangi bir şey vasıtasıyla bağ kurduğu çok sayıda kişi tarafından eşzamanlı olarak etkilenmesinin araştırma konusu olarak soyutlanmasının artık alışıldık bir durum haline geldiği görülür. Dolayısıyla kitle psikolojisi; bireyi, bir kabilenin, bir halkın, bir kastın, bir statünün, bir kurumun üyesi veya belirli bir süre, belirli bir amaç için bir kitle oluşturmak üzere örgütleyen bir insan yığınının bileşeni olarak ele alır. Nitekim aralarındaki doğal bağlantının kopmasıyla birlikte, bu özel şartlar altında kendilerini gösteren fenomenleri, geriye dönük, başka bir nedene dayandırılamayan, başka durumlarda ortaya çıkmayan özel bir dürtünün yani sosyal dürtünün *–herd instict, group mind–** tezahürleri olarak görmek ve buna bağlamak haliyle akla yakın bir yaklaşım haline gelmiştir. Bununla birlikte, kalabalık/sayı faktörüne, insan ruhsal yaşamında yeni ve ev-

bunu narsistik nesne seçimi olarak değerlendirse de hemen ardından geri adım atarak aslında bu iki nesne seçimi arasındaki farkın o kadar kesin olmadığını, her iki nesne seçimine giden yolun herkese açık olduğunu ve tercih edilebileceğini belirtir. Dolayısıyla Freud her insanın çocukluktan itibaren çift cinsel bir doğaya sahip olduğunu vurgular. Kadınlardaki nesne seçim türünün de narsistik nesne seçimi olduğunu belirtir. "Narsist kişilerin cazibesine kapılanların, kendi narsizmlerinden tümüyle feragat ederek nesne sevgisi peşinde koşanlar olduğunu" söyler ki bu ifade kitle psikolojisi açısından değerlendirildiğinde çarpıcıdır. (Ç.N.)

* (İng.) Sırasıyla: sürü içgüdüsü, grup zihni (kolektif bilinç hali). Grup zihni teorisine göre kolektif bilinç, grubu oluşturan bireylerin deneyim ve zihinlerinin toplamından daha büyüktür ve gruptaki bireylerin karakteristik özelliklerinin, kişiliklerinin (düşünceleri, inanışları vb.) silinip ortadan kalkmasına neden olur. (Ç.N.)

velce kuvveden fiile çıkarılmamış bir dürtüyü tek başına uyandırarak etkin kılmak gibi imkâna sahip olduğu hususunda büyük bir önem atfetmenin bizim için zor olacağı itirazını herhalde ki ileri sürebiliriz. Böylelikle bizim beklentimiz iki farklı olasılığa yönlendirilmiş olur. Bu olasılıklar, toplumsal dürtünün ilksel olamayacağı ve öğelere ayrıştırılamayacağı, bununla birlikte oluşumunun kökenlerinin aile gibi dar bir çevrede bulunabileceği yönündedir.

Kitle psikolojisi henüz başlangıç aşamasında bulunmasına rağmen, gözden kaçırılmayacak denli muazzam büyüklükteki bir sorunlar yumağını kapsar ve araştırmacıyı şu sırada sayısız ve henüz düzgün bir şekilde tasnif bile edilmemiş muhtelif görevlerle karşı karşıya bırakır. Çeşitli kitle oluşum biçimlerinin yalın bir şekilde sınıflandırılması ve onlar tarafından dışa vurulan psişik fenomenlerin betimlenmesi, gözlem ve sunum bağlamında büyük bir çabaya gereksinim duyarlar; bunlar daha şimdiden zengin bir literatürün oluşturulmasını sağlamışlardır. Kim bu dar kapsamlı kitapçığı Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* kitabının kapsamıyla mukayese ederse, burada tüm malzemenin sadece belli başlı bazı noktalarına değinilmesi gerekeceğini tereddütsüz tahmin etmelidir. Gerçekten de psikanalizin derinlik araştırması* bağlamında özellikle ilgi gösterdiği birkaç soru olacaktır.

* Bilinçdışı süreçlerin düşünme ve hareket etme, deneyim ve davranışlarımız üzerindeki etkinliğini varsayan tüm psikolojik modelleri ve psikoterapotik prosedürleri içerir. İnsan ruhunda ve davranışında hiçbir şeyin tesadüfen olmadığı, her deneyimin ve davranışın bir nedeni ve anlamı olduğu determinist anlayışa dayanır. (Ç.N.)

2

LE BON'UN KİTLE RUHU TANIMI

Bir tanımlamaya girişmektense fenomenler alanına atıfta bulunarak işe başlamanın ve araştırmanın bağlantı kurabileceği özellikle birkaç dikkat çekici ve karakteristik olguyu bunun içinden seçerek ele almanın amaca daha uygun olacağı görülmektedir. Her iki amaca Le Bon'un haklı olarak meşhur olmuş *Kitleler Psikolojisi*[1] kitabından alıntı yaparak ulaşacağız.

Durumu bir kez daha açıklığa kavuşturalım: Psikoloji, tek tek bireylerin mizaçlarını, dürtülerini, güdülerini, niyetlerini onun eylemlerine ve yakın çevresiyle ilişkilerine varıncaya kadar izlediğinde sorunu tamamen çözmüş ve tüm bu bağıntıları şeffaf hale getirmiş olsaydı bile, kendisini beklenmedik şekilde, önünde çözüme kavuşmadan boylu boyunca uzanan yeni bir sorunla karşı karşıya bulmuş olurdu. Psikoloji bu şaşırtıcı gerçeği yani kendisine tanıdık olan bireyin belirli bir koşul altında kendisinden beklenilenden farklı olarak tamamen başka hissettiği, düşündüğü ve davrandığı gerçeğini açıklamak zorunda kalırdı; bu koşul, "psikolojik kitle" özelliği edinmiş bir insan kalabalığına dahil olmaktır. Peki kitle nedir? Bireyin ruhsal yaşamını böyle güçlü bir şekilde etkileyebilme becerisini ne suretle kazanır? Bireye dayattığı ruhsal değişimin mahiyeti nedir?

Bu üç soruya cevap vermek kuramsal kitle psikolojisinin görevidir. Görünüşe bakılırsa onları en iyi şekilde kavramak, üçüncüsünden yola çıkmakla mümkün olacaktır. Kitle psikolojisine malzemeyi sağlayan şey, bireyin değişen tepkisinin gözlemlenmesidir. Açıklanacak olanın tanımlanması, zorunlu olarak her açıklama girişiminden önce gelmelidir.

Şimdi sözü Le Bon'a bırakıyorum. O diyor ki (s. 13):

> Psikolojik kitlede en tipik özellik şudur: Kitleyi oluşturan kişiler ne tür bireyler olursa olsunlar, yaşam tarzları, meşguliyetleri, huyları veya zekâları ne kadar benzerlik veya farklılık gösterirse göstersin, sadece bir kitleye dönüşmelerinden ötürü, onlardan her biri sanki kendi adına hissediyormuş, düşünüyormuş ve davranıyormuş gibi, sayesinde tamamen başka bir tarzda hissettikleri, düşündükleri ve davrandıkları bir kolektif ruha sahip olurlar. Bazı fikirler ve hisler vardır ki sadece kitleye bağlı bireylerde ortaya çıkar veya bu bireylerde eyleme dönüşür. Psikolojik kitle, tıpkı organizmanın hücrelerinin birleşmesiyle kendini oluşturan tek tek hücrelerden tamamen farklı özelliklerde bir varlığın meydana gelmesi gibi, bir süreliğine birbirine bağlanan heterojen öğelerden oluşan geçici bir varlıktır.

Le Bon'un sunumunda, açıklamalarımızla araya girme özgürlüğümüzü kullanarak burada bir yoruma yer verelim: Eğer kitle içerisindeki bireyler bir birlik olarak birbirlerine bağlıysa, onları birbirlerine bağlayan bir şey olmalı; bu bağlayıcı unsur tam da kitlenin özelliğini belirleyen şey olabilir. Ancak Le Bon bu soruya cevap vermiyor, bireyin kitle içerisindeki değişimini ele alıyor ve onları bizim derinlik psikolojimizin temel varsayımlarıyla uyum içinde olan terimlerle betimliyor.

> (S. 14) Bir kitleye mensup birey ile yalıtılmış bireyin farklılık derecelerini tespit etmek kolaydır, ancak bu farklılığın nedenlerini ortaya çıkarmak o kadar kolay değildir.
>
> Bu nedenleri en azından bir dereceye kadar bulmak için öncelikle sadece organik yaşam içerisinde değil, aynı zamanda zihinsel işlev-

lerde de bilinçdışı fenomenlerin önemli bir rol oynadığına ilişkin modern psikoloji tarafından yapılan tespitler hatırlanmalıdır. Bilinçli zihinsel/tinsel yaşam*, bilinçdışı ruhsal yaşamın yanında gerçekten sadece çok küçük bir bölümü temsil eder. En hassas çözümleme, en keskin gözlem bile yalnızca ruhsal yaşamın az sayıda bilinen nedenine ulaşır. Bizim bilinçli eylemlerimiz özellikle kalıtımsal etkiler tarafından oluşturulan bilinçdışı bir özden kaynaklanırlar. Bu öz, ırk ruhunu meydana getiren sayısız atalara ait izleri içerir. Eylemlerimizin itiraf ettiğimiz nedenlerinin arkasında, şüphesiz itiraf etmediğimiz gizli nedenler vardır, ancak bunların arkasında bizim bile bilemediğimiz daha da gizli nedenler vardır. Günlük yaşantımızdaki eylemlerimizin çoğu, yalnızca gizli kalmış ve dikkatimizden kaçan nedenlerin etkileridir.

Le Bon'a göre kitle içerisinde kişilerin bireysel kazanımları silinir ve dolayısıyla kendine has özellikleri kaybolur. Irksal özellikteki bilinçdışı ortaya çıkar, ayrı türden olan, aynı türden olanın içinde boğulur gider. Diyebiliriz ki tek tek bireylerde böylesine farklı biçimlerde gelişen ruhsal üstyapı kaldırılır ve hepsinde aynı türden olan bilinçdışı kök yapı tüm çıplaklığıyla açığa çıkarılır.

Le Bon'a göre, bu şekilde kitle bireylerinin ortalama karakteri meydana gelmiş olur. Ayrıca, Le Bon'un düşüncesine göre, onlar

* Özgün metinde: *bewußtes Geistesleben*. Almancada *Geist* ve *Seele* kavramlarının her ikisi de ruh anlamını taşır. Ancak *Geist* burada zihinsel, tinsel, düşünsel, bilişsel anlamında kullanılmıştır. Freud kendi döneminde ruhu geri plana iten tin (*Geist*) kavramının yerine, beklenilmedik şekilde ve çağdaşlarının tam aksine, ruh (*Seele*) kavramını metafizik anlamından arındırarak psikanalizinin ana terimi olarak tekrar kullanmaya başladı ve bu kavramı psikoloji terminolojisine adapte etti. Freud terminolojisinde "psişik" ve "ruhsal" sıfatları gibi, "psişe" ile "ruh" da eşanlamlıdır. Öte yandan "tinsel" ve "ruhsal" gibi, "tin" ve "ruh" arasında da net bir ayrım yapılır. Freud'un zihni kastettiği zannıyla, tercümelerde bu kavram dikkate alınmayarak İngilizceye *mind* veya *mental* olarak çevirilmiştir. İngilizce ve Fransızcada *soul* ve *ame* yerini *mind* ve *esprite*'ye bırakmıştır. Çağdaş felsefe ve psikoloji terminolojisinde Almanca, İngilizce ve Fransızcada zihinsel (mental) kavramı giderek artan bir şekilde, psikanalitik tedavinin konusu olanlar da dahil olmak üzere, bugün tüm psikolojik (mental) süreçleri kapsayan bir terimdir. Fransızcada Jean Laplanche tüm Freud tercümelerinde "ruhsal" (*seelisch*) yerine *animique* kavramını kullansa da eleştiriye maruz kalmıştır. Dolayısıyla psikanalizin ele aldığı konu tin değil, ruhtur. (Ç.N.)

daha önce hiç sahip olmadıkları yeni özellikler de gösterirler; Le Bon bunun nedenini üç farklı unsurda arar.

> (S. 15) *Bu nedenlerden ilki*, kitle içerisindeki bireyin, önceleri kitleden yalıtılmış haldeyken zorunlu olarak dizginlediği dürtülerini tatmin etmesine izin veren kalabalık olgusunun bireyde karşı durulamaz bir güce sahip olduğu hissini uyandırmasıdır. Dolayısıyla kitlenin anonimliğinde ve bunun uzantısı olarak sorumsuzluğunda, bireyi başka koşullarda dizginleyen sorumluluk bilinci tümden ortadan kalkar.

Bizim bakış açımızdan bakıldığında, yeni özelliklerin ortaya çıkmasına daha az değer atfetmemiz gerekirdi. Bireyin kendi bilinçdışı dürtülerinin baskılarından kurtulmasına izin veren koşullar altında kitleye katıldığını söylemek bizim için yeterli olurdu. Onun daha sonra sergilediği sözümona yeni özellikler, insan ruhunun tüm kötülüklerini doğasında barındıran bu bilinçdışının dışavurumlarından ibarettir; bu şartlar altında vicdanın ya da sorumluluk duygusunun yitirilmesini anlamak bizim için zorluk teşkil etmez. Bahse konu vicdanın özünün "sosyal kaygı"* olduğunu çok önceden beri iddia etmiştik.

Le Bon'un düşüncesiyle bizimki arasındaki belirgin fark, onun bilinçdışı kavramının psikanaliz tarafından kabul gören kavramla tamamen örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Le Bon'un bilinçdışı kavramı, her şeyden önce aslında psikanaliz açısından önem arz etmeyen ırk ruhunun en derin emarelerini içermektedir. İnsan ruhunun "arkaik mirası"nın ait olduğu benliğin özünün bilinçdışı olduğunu gerçi yadsımıyoruz, ancak aynı zamanda bu mirasın bir kısmından ortaya çıkan "bilinçdışı bastırılan"ı ayırıyoruz. Bu kavram Le Bon'da eksiktir.

* Freud, 1915'te *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*'de vicdanın köken itibarıyla toplumsal korkudan başka bir şey olmadığını, toplumun kınaması olmasa kötü atfedilen arzuların bastırılmasının son bulacağını söyler. Freud, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde maksim ve kategorik imperatif (koşulsuz buyruk) olarak bahsettiği ahlak yasasını üstü örtülü eleştirmiş olur (Ç.N.)

(S. 16) *İkinci neden olan* bulaşım da kitlelerde belirli özelliklerin dışavurulmasına ve bunların yönünün tayin edilmesine katkı sağlar. Bulaşım, kolay tespit edilebilen, ancak bizim hemen birazdan üzerinde çalışacağımız, hipnotik tarzda fenomenlere atfedilmesi gereken açıklanamaz bir fenomendir. Kitle içerisinde her duygu, her davranış bulaşıdır; bu bulaşıcılık o kadar ileri safhadadır ki birey kendi kişisel çıkarlarını genel çıkarlar uğruna kolayca feda edebilir. Bu fedakârlık hali, sadece kitlenin bir bileşeni olarak sahip olduğu ve esasen insan doğasına tamamen aykırı bir yetenektir.

Daha ileride bu son cümle üzerine çok önemli bir varsayım oluşturacağız.

(S. 16) *Üçüncü ve aslında en önemli neden* kitle olarak bir araya gelen bireylerde, yalıtılmış bireylerinkine oranla taban tabana zıt, kendine has özellikler meydana getirir. Burada söz konusu olan telkindir; yukarıda değindiğim bulaşım ise aslen telkinden kaynaklanan bir etkidir.

Bu olayın anlaşılması için fizyoloji alanındaki belirli yeni keşiflerin hatırlanması yeterlidir. Biz, bir insanın çok çeşitli süreçler aracılığıyla bilinçli kişiliğini tamamen yitirerek, onu kişilik bilincinden mahrum eden bir başkasının telkinlerine itaat ettiği böyle bir duruma sokulabileceğini ve bu telkinlerle kendi karakterine ve alışkanlıklarına taban tabana zıt davranışlarda bulunabileceğini artık biliyoruz. Şimdi büyük titizlikle yapılan gözlemler, etkin bir kitlenin bağrında bir süreliğine konuşlanan bireyin –kendinden kaynaklanan eğilimler veya başkaca bilinmeyen bir sebebten– çok kısa bir süre sonra, tıpkı hipnozcu tarafından hipnotize edilmiş ve anbean büyünün etkisi altına giren birini andıran özel bir durumda olduğunu kanıtlıyor. Bilinçli kişilik tamamen kaybolur, irade ve muhakeme yeteneği ortadan kalkar, bütün duygular ve düşünceler hipnozcu tarafından belirlenen istikamete yönlendirilir.

Psikolojik kitleye mensup birey de aşağı yukarı buna benzer bir davranış sergiler. O, kendi davranışlarının bilincinde değildir. Hipnotize olan kişilerdeki gibi belirli yetenekleri ortadan kaldırılırken diğer yetenekleri daha güçlü bir seviyeye getirilebilir. Bir telkinin etkisi altında karşı konulamaz dürtülerle belirli davranışlar gerçek-

leştirilir. Ve bu aşırı vecd hali hipnotize olan bir kişiye nispetle kitlelerde daha da karşı konulamazdır, çünkü tüm bireylere aynı oranda dayatılan telkin karşılıklı etkileşime dayalı olarak büyüyüp gelişir.

(S. 17) Kitle içerisinde bulunan bireyin başlıca özellikleri bu duruma göre şunlardır: Bilinçli kişiliğinin yitirilmesi, bilinçdışı kimliğin hâkimiyeti, telkin ve bulaşım aracılığıyla duyguların ve düşüncelerin aynı doğrultuda yönlendirilmesi ve telkin edilen düşüncelerin hiç beklenilmeksizin derhal gerçekleştirilmesi eğilimi. Birey artık kendisi değildir, iradesiz bir otomat olmuştur.

Bu alıntıyı Le Bon'un kitle içerisindeki bireyin durumunu sadece böyle hipnotik bir durumla kıyaslamakla kalmayıp, gerçekten hipnotik olarak gördüğünü doğrulamak amacıyla ayrıntılı olarak verdim. Burada amacımız itiraz etmek olmayıp, yazarca bulaşımın da telkine yatkınlığın bir dışavurumu olduğu ifade edildiğinden, kitle içerisindeki bireydeki değişimin son iki nedeni olan bulaşımın ve ileri derecedeki telkinin açıkça görüldüğü üzere, aynı türden olmadıklarını vurgulamaktır. Le Bon'un metninde her iki unsurun etkilerinin de kesin hatlarla birbirinden ayrılmadığı gözümüze çarpmıştır. Kitle içerisindeki hipnotik etkilenme fenomenleriyle eşdeğerde görülen telkin fenomenleri farklı bir kaynağa işaret ederken, bulaşımı kitle içerisindeki bireylerin birbirleri üzerindeki etkileriyle ilişkilendirdiğimizde Le Bon'un açıklamasını belki çok daha iyi yorumlamış oluruz. Ama hangi kaynağa işaret edilmektedir? Bu yaklaşımdaki ana öğelerden birini teşkil eden şahıstan yani kitle içerisinde hipnozcunun yerini alan şahıstan Le Bon'un sunumunda bahsedilmemesi, önemli bir eksiklik olarak bizi derinden etkilemelidir. Yine de Le Bon hiç olmazsa bu karanlıkta bırakılan büyüleyici etkiyi, bireylerin birbirlerine uyguladıkları birincil telkini pekiştiren bulaşıcı etkiden ayırmaktadır.

Kitle psikolojisinin değerlendirilmesi için bir diğer önemli bakış açısı daha:

(S. 17) Ayrıca, insan örgütlenmiş bir kitleye salt aidiyet nedeniyle uygarlık merdiveninin bir yığın basamağından aşağılara iner. Kendi başına yalıtılmış halde belki eğitimli bir bireyken, kitle içerisinde bir

> barbara, yani kısacası dürtüleriyle hareket eden bir varlığa dönüşür. O, ilkel varlıkların kendiliğindenliğine, şiddetine, vahşiliğine ve de heyecanı ile kahramanlığına sahiptir.

Le Bon daha sonra, özellikle bireyin kitle içine karışmasıyla birlikte zihinsel ediminde yaşadığı düşüşle de ilgilenir.[2]

Şimdi bireyi bir kenara bırakalım ve Le Bon'un tasarladığı şekliyle kitle ruhunun tanımına yönelelim. Bu tanımın içeriğinde kaynaklandırılmasında ve tasnif edilmesinde psikanaliste güçlükler çıkarabilecek hiçbir özellik bulunmamaktadır. Le Bon, ilkellerin ve çocukların ruhsal yaşamlarının birbiriyle benzerliğine işaret etmek suretiyle bize kendisi yol göstermektedir (s. 19.)

Kitle dürtüsel ve değişkendir, kışkırtılmaya müsaittir. Neredeyse tamamen bilinçdışı tarafından yönlendirilir.[3] Kitlenin itaat ettiği içtepiler o anki duruma göre asil veya zalim, cesurca veya korkakça olabilir, ancak her halükârda öyle buyurgandır ki sadece şahsi çıkarlar değil, özvarlığını muhafaza etme arzusu bile değerini yitirir (s. 20.) Kitlede hiçbir şey önceden düşünülmemiştir. Bir şeyleri tutkuyla arzu etse bile bu arzu uzun süreli değildir, kalıcı bir iradeden yoksundur. Arzuları ile onların gerçekleşmesi arasındaki herhangi bir ertelemeye tahammül edemez. Mutlak kudret hissine* sahiptir; kitle içerisindeki birey için imkânsız kavramı ortadan kalkar.[4]

Kitle olağanüstü derecede etkilenebilir ve safdildir, eleştirellikten yoksundur, onun için olanaksız diye bir şey mevcut değildir. Tıpkı bir bireyin özgürce kurduğu hayallerinde canlandırıldığı gibi, gerçeklikle uygunluğu hiçbir yetkili merci tarafından ölçümlenemeyecek, birbirlerini art arda çağrıştıran imgelerle düşünür. Kitlenin hisleri daima basit ve aşırı coşkuludur. Yani kitle ne kuşku ne de belirsizlik tanır.

Bilinçdışı ruhsal yaşamla ilgili en değerli bilgilerimizi borçlu olduğumuz rüya yorumlarında, rüya anlatımında kuşku ve belirsiz-

* Almancada *Gefühl der Allmacht*: Kişinin duygusal çatışmalarını bertaraf etmek, onlarla başa çıkmak için kendisinde birtakım güçler olduğuna inanıp bu inanaca göre davrandığı savunma mekanizması. (Ç.N.)

lik haricinde, açık rüyanın her öğesinin aynı kesinlikte ele alındığı teknik bir kural izliyoruz. Rüya çalışmasının alanına giren kuşku ve belirsizliği, sansürün etkisine bağlıyoruz ve birincil rüya düşüncelerinin kuşku ve belirsizliği tehdit unsuru olarak görmediklerini varsayıyoruz.* Elbette tüm diğerleri gibi, kuşku ve belirsizliğe, rüya oluşumuna neden olan gün kalıntılarında içerik olarak rastlanabilmektedir (*Rüyaların Yorumu*, 5. bsk., 1919.)

Bir anda son derece radikalleşebilir, ortaya atılan bir şüphe onda derhal münakaşa kabul etmez bir kesinliğe; bir antipati kıvılcımı vahşi bir kine dönüşür (s. 32.)

Tüm duygusal uyaranlardaki aşırı ve ölçüsüzce benzer artışa, aynı şekilde çocuğun duygulanımında** da rastlanır ve bilinçdışında yalıtılmış duygusal uyaranlar nedeniyle gün içerisinden kalan hafif bir öfke, bu öfkeye konu olan kişiye karşı onun ölmesini dileme şeklinde kendini ifade eder veya herhangi bir günah işleme arzusu rüyada canlandırılan bir suç eyleminin tetikleyicisi biçiminde rüya yaşantısında tekrar ortaya çıkar. Bu olguya Dr. Hanns Sachs*** şu güzel yorumu yapmıştır:

* Rüyayı bir nevi psikoz olarak değerlendiren Freud, onu bastırılmış, sıkıştırılmış bir arzunun kılık değiştirmiş biçimde doyurulması olarak tanımlar ve rüyaya biliçdışının bilgisine ulaşılması açısından belirleyici bir rol biçer. Freud'a göre her rüya sürekli uyanmayı da içerir ve rüya varsanısal doyum yaratarak uykunun devamını sağlamaya çalıştığından, kişinin rahat uyuması için uykunun bekçisidir aynı zamanda. (Ç.N.)

** Duygulanım veya afekt (*Affektivität*) kavramı Freud'un eserlerinde biçok yerde geçmektedir; Freud histeri, konversiyon, nevrasteni, nevroz, kaygı nevrozu, yüz felci, ses kısıklığı, saplantı, yas, kaygı, korku, ağlama, öfke, nefret, intikam, tiksinme, sevgi, cinsellik, haz, hazsızlık, utanç, suçluluk duygusu, fiziksel ağrı gibi girilen hallerle ilgili birçok duygulanımdan bahseder. Freud çalışmalarında afektler genel anlamıyla nitelik ve nicelik (enerji miktarı) açısından değişkenlik gösteren çeşitli heyecan ve coşku duygu durumlarını kapsamaktadır. Duygulanım en dar anlamıyla bir dürtü türevidir ve dürtünün nicel-ölçülebilir enerji miktarı (*Affektbetrag* – duygulanım yükü) anlamına da gelmektedir. Dürtünün kendisi ortaya çıkmadığından, kendisini görünür kılmak için bir dürtü, bir tasarıma ve duygulanım yüküne gereksinim duyar ve bunlara da dürtü temsicileri (*Triebrepräsentanz*) denir. Ç.N.)

*** Hanns Sachs (1881-1947): Freud'un yakın dostlarından Avusturyalı psikanalist. 1939'da Freud'la beraber *American Imago* adlı akademik dergiyi kurdu. Rüyalarla ilgili çalışmaları yaptı. (Ç.N.)

> Rüyanın güncel ilişkilere (gerçekliğe) dair bize bildirdiğini, daha sonra bilinçte de aramak istiyoruz; analizin büyüteci altında gördüğümüz bu canavarı bir infüzyon hayvancığı olarak tekrar bulursak bu bizi hiç şaşırtmamalıdır (*Rüyaların Yorumu*, s. 457)

Tüm aşırılıklara yatkın olan kitle, yalnızca aşırı ölçüdeki tahriklerle de galeyana getirilebilir. Onu etkilemek isteyen biri, kanıtlarını mantıksal yollardan ölçüp biçerek ispatlama gereği duymaz, gerekli etkiyi yaratabilmek amacıyla en güçlü imajlarla resmetmek, abartmak ve aynı şeyleri daima tekrar etmek zorundadır.

Kitle neyin doğru neyin yanlış olduğundan şüphe etmediğinden ve büyük gücünün bilincinde olduğundan, otoriteye inandığı gibi aynı şekilde hoşgörüsüzdür de. Güce saygı duyar ve kendisi için bir tür zayıflık belirtisi olarak gördüğü nezaketten sadece belirli ölçüde etkilenir. Kahramanlarından istediği güç, hatta zorbalıktır. Yönetilmek, ezilmek ve efendisinden korkmak ister. Temelde tamamen muhafazakâr olarak bütün yeniliklerden ve gelişmelerden derinden nefret eder ve geleneğe karşı sınırsız bir saygısı vardır (s. 37.)

Kitlelerin ahlakiliğini doğru şekilde değerlendirebilmek için, kitle bireylerinin bir araya geldiklerinde tüm bireysel engellemelerin ortadan kalktığını ve her birinin içinde antik çağların kalıntısı olarak uyuklayan tüm zalim, acımasız, yok edici içgüdülerin özgürce tatmin edilmek üzere uyandırıldıklarını dikkate almamız gerekir. Fakat kitleler telkinin etkisi altında feragat, özgecilik, bir ideale adanmışlık gibi yüce eylemlerde bulunma kapasitesine de sahiptirler. Yalıtılmış bir bireyde kişisel çıkar hemen hemen tek tetikleyici güç olsa da, bu kişisel çıkar kitlelerde çok nadiren egemendir. Burada kitle aracılığıyla bireyin ahlakileştirilmesinden söz edilebilir (s. 39.) Kitlenin zihinsel edimi her bireyin zihinsel ediminin altında olsa da, ahlaki davranışı bu seviyenin epeyce üstüne çıkabileceği gibi, aynı şekilde bu seviyenin epeyce altına da düşebilir.

Le Bon'cu bazı başka karakteristik özellikler, kitle ruhunu ilkellerin ruhuyla özdeşleştirmenin haklılığına ışık tutmaktadırlar. Kitlelerde taban tabana zıt fikirler, aralarındaki mantıksal çelişkilerden dolayı çatışmaya neden olmaksızın yan yana var olabilirler ve birbirleriyle anlaşabilirler. Ancak bunun aynısı, psikanalizin çok önceden

beri kanıtladığı üzere, tek tek bireylerin, çocukların ve nevrotiklerin bilinçdışı ruhsal yaşamında da geçerlidir.

Örneğin küçük çocuklarda kendisine yakın olan kişilere karşı, birbirine zıt olup, biri kendisini ifade ederken, diğeri onu engellemeye çalışmayan, uzun süre varlıklarını yan yana sürdüren, çift değerli duygusal tutumlar* meydana gelir. Nihayetinde ikisi arasında bir çatışma ortaya çıktığında, çocuğun çift değerli uyaranlardan birini ikame bir nesneye yönelterek nesneyi değiştirmesiyle genelde bu çatışmanın üstesinden gelinir.** Bastırılmış bir uyaran, içeriği doğal olarak benlikteki baskın bir eğilime doğrudan ters düşse de bu zıtlığa rağmen benliğin kendi terk ettiği şeye karşı müdahale etmeksizin bilinçdışı veya özbilinçli hayallerde, sıklıkla uzunca bir müddet varlığını sürdürdüğü yetişkinlerin nevroz gelişim öyküsünden de görülebilir. Genellikle duygulanımsal yatırımın artması neticesinde, benlik ile aralarında, tüm diğer olağan sonuçlarıyla birlikte ansızın bir çatışma patlak verinceye kadar hayal kurulmasına uzun bir süre hoşgörüyle bakılır.

Çocukluktan olgun bir erişkinliğe doğru gelişim ilerledikçe zaten giderek artan kişilik bütünlüğüne, bu kişilik içerisinde birbirinden bağımsız olarak büyüyüp gelişen dürtüsel oluşumların ve gerçekleştirilmek istenen hedefe yönelik çabalamaların sentezine ulaşılır.

Cinsel yaşam alanındaki benzer süreç, tüm cinsel dürtülerin nihai genital örgütlenme için birleşmesi olarak bizce uzun zamandan beri zaten bilinmektedir (*Cinsellik Üzerine*, 1905). Dahası, benliğin

* Ambivalans. Psikanalizde bu kavram sevgi-nefret karşıtlığına karşılık gelir ve duygularda ikilem yaşamak, kararsızlık, duygu karmaşası, kafa karışıklığı haline işaret eder. Bu kavramı ilk olarak ortaya atan Eugen Bleuler ambivalansı istek, duygu ve düşünce alanlarında da olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu durumlar normal insanlarda da görülmekle birlikte, obsesyon, manik depresif bozukluk ve şizofrenide daha fazla bulunmaktadır. (Ç.N.)

** Bir ikame nesneye yönelmek ya da nesneyi değiştirmek, libido enerjisini bir başka kişinin (nesnenin) zihnimizdeki tasavvuruna yöneltip yatırım yaparak enerjinin yer-yön değiştirmesi anlamında kullanılır. Bir savunma mekanizması olarak tanımlanan yer-yön değiştirme, kişinin kabullenemediği, tehlike oluşturabilecek bir dürtü veya duygunun farklı, ilgisi olmayan bir nesneye yöneltilmesi olarak açıklanır. Bu savunma biçimi günlük yaşantılarda ve rüyalarda sıkça görülür. Rüyalarda (rüya çalışmasının işlevi gereği) kılık değiştirmiş halde semboller, imgeler, görseller olarak karşımıza çıkar. (Ç.N.)

bütünleştirilmesinin de libidonunkiyle aynı bozukluklara maruz kalabileceğini bize, Kutsal Kitap'a inançlarını koruyan doğa araştırmacıları gibi sayısız, iyi bilinen örnekler göstermektedir.

Ayrıca kitle; ruhunda en korkunç fırtınaları yaratan ve onu aynı zamanda da yatıştırabilen sözcüklerin adeta sihir etkisi yaratan gücü altındadır (s. 74.)

> **Belirli sözcük ve formüllere akıl ve argümanlarla karşı konulamaz. Bu sözcükler kitlenin önünde bir tür ibadet halinde söylenir söylenmez yüz ve beden ifadeleri derhal saygı durumuna geçer, başlar öne eğilir. Birçokları tarafından bunlar doğa güçleri veya doğaüstü güçler olarak görülürler.**

(S. 75) Bu noktada ilkellerin isimleri tabu saymalarını, isim ve sözcüklerle bağdaştırdıkları sihirli güçleri hatırlamak yeterlidir.[5]

Ve nihayetinde: Kitleler hakikate susamışlığı asla tanımamışlardır. Vazgeçemeyecekleri illüzyonlar talep ederler. Onlarda reel olmayan, reel olana karşı daima üstünlük sahibidir, gerçekdışı onları neredeyse? gerçek kadar güçlü bir şekilde etkiler. Bunların ikisi arasında ayrım yapmamak gibi bariz bir eğilime sahiptirler (s. 47.)

Biz düşsel/fantazi yaşamın bu baskınlığını ve gerçekleşmemiş arzunun temsil ettiği yanılsamayı nevrozlar psikolojisinin belirleyici karakteristik özelliği olarak saptamıştık. Nevrozlular için geçerli olanın bilinen ortak nesnel gerçeklik değil, ruhsal gerçeklik olduğunu ortaya çıkarmıştık. Bir histeri semptomunun, gerçek yaşanmışlığın tekrarı yerine, fantezi yaşamının tekrarından; saplantılı nevrozdaki suçluluk duygusunun ise asla eyleme geçirilmemiş bir kötü niyet olgusundan kaynaklandığını tespit etmiştik. Hatta tıpkı rüyada ve hipnozda olduğu gibi kitlenin psikolojisinde de gerçeklik sınamasının*, duygulanım yatırımlı arzu uyaranlarının gücü karşısında geri çekildiğini belirtmiştik.

* Almancada *Realitätsprüfung*: Kişinin dış dünyadan gelen gerçeklik ile içeriden gelen varsanı arasında ayrım yapmasıdır. Gerçeklik sınamasındaki bozukluk psikoz kriteridir (şizofreni, paranoyada varsanı ve sanrı gibi). (Ç.N.)

Le Bon'un kitle önderleri hakkında söyledikleri daha az ayrıntılıdır ve usulüne uygun olanı öyle parıltılı bir şekilde anlaşılır kılmaktan uzaktır. İster bir hayvan sürüsü ister bir insan yığını olsun, belirli sayıda canlı varlık, bir araya gelir gelmez içgüdüsel olarak bir liderin otoritesi altına girerler (s. 86.) Kitle, katiyen efendisiz yaşayamayan itaatkâr bir sürüdür. İtaat etmeye öyle susamıştır ki, kendini efendisi ilan eden herkese içgüdüsel olarak tabi olur.

Kitlenin bu ihtiyacı önderi ortaya çıkarır, diğer taraftan önderin de kişisel özellikleriyle kitleye uygun olması gerekmektedir. Kitlede inancı canlandırabilmesi için, kendisi (bir fikre yönelik) güçlü bir inancın büyüsüne bizzat kapılmış olmalı, iradesiz kitlenin ondan beklediği güçlü ve etkileyici iradeye sahip olmalıdır. Le Bon daha sonra çeşitli önder türlerinden ve onların kitleyi etkilemek için başvurdukları araçlardan söz etmektedir. Genel olarak, önderlik vasfının kendilerinin aşırı taraftarı oldukları fikirlerle belirginleştiği önder tipini ele alır.

Bu fikirlere ve önderlere "prestij" olarak adlandırdığı esrarengiz, karşı konulamaz bir güç atfeder. Prestij, bir bireyin, bir eserin veya bir düşüncenin üzerimizde kurduğu bir çeşit iktidardır. Tüm eleştiri yeteneklerimiz felce uğrar, hayret ve saygıyla yaklaşırız. Prestij tıpkı hipnozdan büyülenmeye benzer bir his uyandırır (s. 96.)

Le Bon, sonradan edinilmiş veya yapay prestij ile kişiliğin parçası olan prestij arasında ayrım yapar. Sayılan prestij çeşitlerinden ilki şahıslarda nam, servet, saygınlık aracılığıyla; fikirlerde, sanat eserlerinde ve bunun gibilerde ise gelenek aracılığıyla elde edilir. Prestij her halükârda geçmişe dayandığından, bu esrarengiz etkinin anlaşılmasına pek fazla katkı sağlamaz. Kişiliğin parçası olan prestij, onun aracılığıyla önder olan çok az sayıdaki kişide bulunur ve her şeyin manyetik bir sihrin etkisi altındaymış gibi kendilerine itaat etmelerini sağlar. Ancak her prestij başarıya da bağlıdır ve başarısızlıkla kaybolup gider (s. 105.)

Le Bon'da önderlerin rollerine ve prestije yapılan vurgu, kitle ruhuna ilişkin dahiyane tasviriyle tam olarak uyuştuğuna dair bir izlenim oluşturduğu söylenemez.

3

KOLEKTİF RUHSAL YAŞAMA DAİR BAŞKA DEĞERLENDİRMELER

Bilinçdışı ruhsal yaşama dair yapmış olduğu vurgu, bizim kendi psikoloji öğretimizle oldukça örtüştüğünden Le Bon'un sunumunu giriş olarak kullanma gereğini duyduk. Ancak şimdi bu yazarın hiçbir iddiasının aslında yeni bir şey getirmediğini eklemek zorundayız. Kitle ruhunun tezahürleri üzerine söylediği olumsuz ve yergi içeren şeyler, kendisinden önce başkaları tarafından aynı şekilde tavizsiz ve düşmanca dile getirilmiştir; eski zamanlardan bu yana literatürde düşünürler, devlet adamları ve şairler tarafından aynı uslupta öylece tekrar edilmektedir[6]. Le Bon'un en önemli düşüncelerini içeren, zihinsel edimin kolektif ketlenmesi ve kitledeki duygulanım artışıyla ilgili her iki görüşü kısa bir süre önce Sighele* tarafından formüle edilmiştir[7]. Temelde geriye yalnızca Le Bon'un kendisine münhasır, bilinçdışı ve ilkellerin ruhsal yaşamıyla karşılaştırılması hakkındaki

* Scipio Sighele (1868-1913): Klasik kriminolojinin kurucularından İtalyan kriminolog ve antropolog. Kitle oluşumunun yansımalarını, (ruhsal) bulaşımı ekseninde kitlenin etken dinamiklerini analiz ettiği kitapları Le Bon, Émile Zola, Émile Durkheim ve Max Nordau'un çalışmalarına da yön vermiştir. (Ç.N.)

iki bakış açısı kalmaktadır ki, bunlara da kendisinden önce zaten sıkça değinilmiştir.

Bunun da ötesinde Le Bon ve diğerlerinin kitle ruhuna ilişkin yapmış oldukları betimlemeler ve değerlendirmeler hiçbir şekilde tartışmalardan azade kalmamıştır. Kitle ruhunun daha önce tanımlanan tüm fenomenlerinin doğru bir şekilde gözlemlendiğine hiç şüphe yoktur, ancak sonrasında bunlardan kitle ruhunun daha kayda değer bir değerlendirmesine kaynak oluşturacak, kitle oluşumunun büsbütün zıt yönde etki eden daha başka dışavurumları da göze çarpar.

Le Bon'un kendisi de kitlenin ahlakının belirli şartlar altında kendisini oluşturan bireylerin ahlakından daha yüksek olabileceğini ve yalnızca grupların yüksek derecede özgecilik ve fedakârlık göstermeye muktedir olduklarını itiraf etmeye adeta hazır gibidir.

(S. 38.) "Yalıtılmış bir bireyde kişisel çıkar hemen hemen tek itici güçken, bu kişisel çıkar kitlelerde nadiren hâkimdir."

Kimi araştırmacılar, birey için ahlak normlarını belirleyenin esasen öncelikle toplum olduğunu ve bireyin genellikle bir şekilde bu yüksek normların gerisinde kaldığını veya istisnai durumlarda bir toplulukta en güçlü kitlesel edimlerin esinlenme fenomeni aracılığıyla ortaya çıktığını iddia eder.

Zihinsel edim bakımından, düşünsel çalışmaya dayalı büyük kararların, önemli sonuçlar doğurabilecek keşiflerin ve sorunlara ilişkin çözümlerin sadece yalnızlık içerisinde çalışan yalıtılmış bireyler tarafından gerçekleştirilebileceği savı doğru olmasına doğrudur. Ancak her şeyden önce dilin, daha sonra da halk şarkılarının, folklorün ve buna benzer öğelerin bizzat kanıtladığı gibi, kitle ruhu da dahiyane tinsel yaratımlar ortaya koyma becerisine sahiptir. Ve dahası, tek düşünür veya şairin, içinde yaşadığı kitleden gelen ilhamlara ne kadar şey borçlu olduğu, başkalarının da aynı zamanda birlikte katkıda bulunduğu tinsel bir çalışmanın tamamlayıcısından fazlası olup olmadığı hâlâ cevaplanmayı bekleyen bir sorudur.

Bu mutlak çelişkiler nedeniyle kitle psikolojisi çalışmasının sonuçsuz kalacağı gün gibi aşikârdır. Ancak daha umut verici bir çıkış

yolu bulmak zor değildir. Muhtemelen "kitleler" adı altında bir tasnife muhtaç çok farklı oluşumlar bir araya derlenmiş olmalıdır. Sighele, Le Bon ve diğerlerinin verdikleri bilgiler, geçici menfaatleri nedeniyle, çeşitli bireylerden alelacele teşekkül etmiş, kısa ömürlü tarzda kitlelerle ilgilidir. Devrimci kitlelerin karakter yapılarının, özellikle de büyük Fransız Devrimi'nin onların tanımlarını etkilediği göz ardı edilemez. Bunlara karşıt görüşte iddialar ise insanların hayatlarını geçirdikleri, toplumsal kurumlar içerisinde temsil edilen, istikrarlı kitlelerin veya cemiyetlerin değerlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Birinci tarzda kitleler, tıpkı kısa ancak yüksek dalgaların uzun ölü denizler üzerine oturduğu gibi, ikinci tarz kitlelerin üzerine oturtulmuştur.

The Group Mind [Grup Zihni][8] adlı kitabında yukarıda bahsedilen benzer bir çelişkiden yola çıkan McDougall*, bunun çözümünü örgütlenme unsurunda bulur. En yalın durumda, kitlenin (*group*) hiçbir örgütlenmeye sahip olmadığını veya bundan kayda değer bir örgütlenme olarak söz edilemeyeceğinden bahseder. O, böyle bir kitleyi bir yığın (*crowd*) olarak adlandırır. Bununla birlikte bir insan yığınının, bir örgütün başlangıç adımları oluşmaksızın kolayca bir araya gelmediğini de itiraf eder ve tam da bu sıradan kitlelerde topluluk psikolojisine ilişkin bazı temel olguları ayırt etmenin özellikle basit olduğunu da söyler (s. 22.) Rüzgârın sürükleyerek tesadüf eseri bir araya getirdiği insan yığını üyelerinin psikolojik anlamda kitle gibi bir şey oluşturması için şu koşulların gerekliliğini vurgular: Bireyleri birleştiren bir ortak payda, bir nesneye yönelik bir ortak çıkar, belirli bir durumda benzer tarzda bir duygusal yönelim olmalı ve (ben burada "bunun sonucunda" ifadesini kullanırdım) birbirlerini karşılıklı etkileyebilmek için topluluk üyelerinin belirli derecede be-

* William McDougall (1871-1938): Fizyolojik psikoloji, psikanaliz kuramı ve içgüdü üzerine çalışmalar yapmış erken dönem İngiliz psikolog ve düşünür. Darwin'den etkilenen McDougall, onun evrim kuramının psikoloji için önemli olduğunu vurgular. Torres Boğazı gezisine katılmış, Murray Adası sakinlerine psikolojik testler uygulamış ve kültürler arası psikolojiye ilk adımları atmıştır. McDougall'e göre toplum kişinin zihni; kişinin zihni ise toplumun zihnidir. McDougall, toplumun kolektif bir zihni olduğunu, ancak kolektif bilinç veya bilinçsizliğin olmadığını öne sürmüştür. (Ç.N.)

ceriye sahip olması gerekir. (*Some degree of reciprocal influence between the members of the group*) (s. 23.) Bu ortak paydalar ne kadar güçlü olursa (*this mental homogeneity*), bireylerden bir psikolojik kitlenin ortaya çıkışı o kadar çabuk olur ve kitle ruhunun tezahürleri de o oranda belirginleşir.

Kitle oluşumunun en tipik ve aynı zamanda en önemli fenomeni tek tek bireylerde duygulanımsal artışın ortaya çıkmasıdır (*exaltation or intensification of emotion*) (s. 24). McDougall, insanların duygulanımlarındaki artışın başka koşullar altında kitlede olduğu kadar vuku bulmayacağını, aslında katılımcıların kendilerini böyle sınırsızca tutkularına teslim etmelerinin ve bireysel sınırlandırılma hissini yitirmek üzere kitle içerisinde erimelerinin onlara haz duygusu verdiğini ifade eder. McDougall fertlerin bu kapılmışlığını kendisinin "*principle of direct induction of emotion by way of the primitive sympathetic response*"* (s. 25) olarak adlandırdığı ilkeyle, yani bizim zaten bildiğimiz duygusal bulaşım aracılığıyla açıklar. Gerçekleşen şey aslında, algılanan duygulanım durumu emaresinin algılayanda otomatik olarak aynı etkiyi uyandırmasıdır. Bu otomatik zorlama, aynı duygulanım aynı anda ne kadar fazla sayıda kişi tarafından algılanırsa daha da güçlenir. Eleştirel düşünme yetisi yiten birey susar ve kendisini aynı duygulanıma kaptırır. Bunu yaparken kendisine etki edenlerin heyecanlarını tetikler ve böylece karşılıklı bulaşım yoluyla bireyin duygulanım yükü artar. Zorlama gibi bir şeyin diğerlerini taklit ederek grupla uyum içerisinde kalmakta etkili olması göz ardı edilmeyecek kadar açıktır. Çok daha kaba ve çok daha basit heyecanların kitlede bu şekilde yayılması daha yüksek bir olasılık olarak görünmektedir (s. 39.)

Bu duygulanımsal artış mekanizması kitleden kaynaklanan başka etkiler tarafından da teşvik edilir. Kitle, birey üzerinde sınırsız bir güç veya yenilmez bir tehlike izlenimi oluşturur. O an için kitle, sevgisi uğruna kişinin kendisini sınırlandırmayı sineye çektiği, gazabından korkulduğu, kendisini tüm beşeriyetin temsilcisi yerine koymuş

* (İng.) İlkel sempatik (sinir sisteminin) tepkisi (uyarımı) aracılığıyla doğrudan duygu uyarımı ilkesi. (Y.N.)

dişi otoritedir. Onunla ters düşmek belli ki tehlikelidir ve bununla ilgili her yerde gösterilen örneği takip etmek yani deyim yerindeyse "kurtlarla birlikte ulumak"* daha güvenlidir. Yeni otoriteye karşı itaatte önceki "vicdan" mekanizması devre dışı bırakılır ve engellemelerin ortadan kalkmasıyla hedeflenen haz almanın cazibesine teslim olunur. Yani bir bütün olarak bakıldığında, bir bireyin kitlede daha önceki alıştığı yaşam koşullarında yapmaktan kaçındığı bazı şeyleri yaptığını veya onayladığını gördüğümüzde bunun o kadar da tuhaf olmadığı anlaşılır ve bizler de bu şekilde "telkin" sözcüğüyle dile getirilen gizemin kuşatmayı sürdürdüğü karanlığı aydınlığa kavuşturma ümidini de sürdürebiliriz.

Kitle içerisinde kolektif zihin ketlenmesi ilkesine McDougall da itiraz etmez (s. 41). O, daha düşük zekâlıların kendilerinden daha zekileri kendi düzeylerine, aşağıya doğru çektiğini söyler. Duygulanımın artırılması doğru düzgün bir zihinsel çalışma için olumsuz koşullar yarattığından, ayrıca bireyler kitle tarafından sindirildiğinden ve düşünme eylemi özgür olmadığından ve de her birinde kendi işine karşı sorumluluk bilincinde azalma olacağından, daha zeki bireylerin zihinsel edimleri engellenmiş olur.

McDougall'ın örgütlenmemiş sıradan bir kitle hakkındaki genel yargısı, Le Bon'un değerlendirmesinden daha dostane değildir. McDougall'a göre böyle bir kitle (s. 45): Son derece heyecanlandırılabilir, içtepisel, tutkulu, kaypak, tutarsız, kararsız ve bunun yanı sıra eylemlerinde aşırılıklara son derece hazır, sadece daha kaba tutkulara ve sıradan duygulara açık, olağanüstü bir şekilde telkine yatkın, düşüncelerinde umursamaz, kararlarında haşin, sadece en basit ve en kusurlu kararları ve kanıtları kavrama becerisine sahip, kolay yönlendilebilir ve sarsılabilir, özgüvenden, özsaygıdan ve sorumluluk duygusundan yoksundur, ancak mutlak ve sorumsuz bir güçten beklenildiği gibi güçlülüğünün bilinciyle tüm suç eylemlerine sürüklenmeye hazırdır. Bu yüzden kendisinin alışık olmadığı bir durumla karşılaştığında daha çok yaramaz bir çocuk veya tutkulu, denetimsiz

* Almancada "kurtlarla birlikte ulumak" deyimi fırsatçılık; bir çoğunluğa, bir gruba göre hareket etmek, onlara uyum sağlamak anlamına gelir. (Ç.N.)

vahşi biri gibi davranır, en kötü durumlarda davranışları insani varlıktan çok vahşi bir hayvan sürüsünü andırır.

McDougall, yüksek düzeyde örgütlenen kitlelerin davranışını burada tasvir edilen kitleninkiyle karşılaştırdığından, bu yüksek düzeyde örgütün mahiyetinin ne olduğunu ve hangi unsurlardan kurulduğunu öğrenmeyi özellikle merakla bekleyeceğiz. Yazar, kitlenin ruhsal yaşamını daha üst seviyeye çekmek için bu *principal conditions*'ın* beşini saymaktadır:

Birinci temel koşul kitlenin varlığında belirli bir ölçüde devamlılığın olmasıdır. Bu kendiliğinden oluşmuş, gayriresmi veya önceden belirli bir düzene göre oluşturulmuş, resmî nitelikte olabilir: İlkinde, eğer aynı şahıslar uzun süre kitlede kalırlarsa gayriresmi; diğerinde yani kitle içerisinde birbirlerinin yerine geçen kişilere bağlı belirli mevkiler oluşmuşsa resmîdir.

İkinci temel koşul bireylerde kitlenin doğası, işlevi, edimleri ve talepleri hakkında bir tasavvur oluşması ve bunun sonucunda bireylerin her birinde kitlenin bütününe duygusal bir ilişkinin meydana gelmesidir.

Üçüncü temel koşul bu kitlenin kendine benzeyen, ancak ondan çoğu noktalarda da ayrılan diğer kitle oluşumlarıyla rekabet ilişkisine sokulmasıdır.

Dördüncü temel koşul kitle üyelerinin özellikle kendi aralarındaki ilişkilere dayalı geleneklere, âdetlere ve normlara sahip olmasıdır.

Beşinci temel koşul kitle içerisinde uzmanlaşmada ve farklılaşmada bireye düşen edimi ifade eden bir kademelenmenin olmasıdır.

McDougall'a göre bu koşulların yerine getirilmesiyle kitle oluşumunun psikolojik sakıncaları ortadan kalkacaktır. Zihinsel edimin kolektif olarak azaltılmasına karşı korunmak için düşünceye dayalı sorunların çözümleri kitleden uzak tutulmalı ve bu iş kitle içindeki bireylere bırakılmalıdır.

* (İng.) Temel koşullar. (Ç.N.)

McDougall'ın kitle "örgütlenme"si diye tanımladığı koşulun birçok haklı gerekçeyle başka şekilde tanımlanabileceği bizim için aşikârdır. Buradaki sorun, özellikle birey için karakteristik olan ve kitle oluşumuyla silinip giden nitelikleri kitleye sağlamakta yatmaktadır. Çünkü birey –ilkel kitlenin dışında– kendi varlığının sürekliliğine, özbilincine, kendi geleneklerine ve alışkanlıklarına, kendine özgü çalışma edimine ve kendi mevkisine sahipti ve rekabete girdiği diğerlerinden kendisini soyutlamıştı. Bu kendine has özelliklerini "örgütlenmemiş" kitleye girdikten sonra bir süreliğine yitirmiştir. Kitleyi bireyin öz nitelikleriyle donatmak bir hedef olarak benimsendiği takdirde, kitle oluşturma yatkınlığına bütün daha yüksek organizmalardaki çok hücreliliğin biyolojik bir devamı gözüyle bakan W. Trotter'in* zengin içerikli, kayda değer yorumunun bir uyarı mahiyetinde hatırlatılması gerekir.

* Wilfred Batten Lewis Trotter (1872-1939): Beyin cerrahisinde öncü İngiliz cerrah. Sosyal psikoloji üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Sürü içgüsü hakkında yayımladığı makaleleri ve sonrasında *Instincts of the Herd in Peace and War* (Barışta ve Savaşta Sürü İçgüdüleri) adlı eseri kitle psikolojisi klasiklerinden sayılmaktadır. (Ç.N.)

4

TELKİN VE LİBİDO

Biz, kitle içerisindeki bir bireyin kitlenin tesiriyle ruhsal etkinliğinde köklü değişiklikler yaşadığı temel olgusundan yola çıkmıştık. Bireyin duygulanımı olağanüstü bir şekilde artıyor, zihinsel edimi bariz bir şekilde kısıtlanıyor, her iki süreç de bariz bir şekilde diğer kitle bireylerine benzeme yönünde gerçekleşiyordu; ancak bu sadece, her bireye özgü dürtüsel engellemelerin ortadan kaldırılması ve bireyin kendine özgü eğilimlerin ifadesinden feragat edilmesi neticesinde ulaşılabilecek bir sonuçtur. Ayrıca genelde arzu edilmeyen bu etkilerin kitlelerde daha yüksek bir "örgütlenme" aracılığıyla en azından kısmen de olsa engellenebileceğini öğrenmiş olmasına öğrenmiştik; oysa bu, kitle psikolojisinin temel gerçeği olan, ilkel kitle içerisindeki duygulanımsal artışa ve düşüncenin ketlenmesine ilişkin her iki önermeyle herhangi bir tezat teşkil eden bir durum oluşturmamaktadır. Şimdi ilgimizi çeken şey, kitle içerisindeki bireyin ruhsal dönüşümüyle ilgili psikolojik bir açıklama bulmaktır.

Biraz önce bahsedildiği üzere bireyin sindirilmesi, yani hayatta kalma dürtüsünün etkinliği gibi akılcı unsurlar, açıkça görüldü-

ğü üzere gözlemlenen fenomenlere ilişkin bir açıklama getirmez. Bize yazarlar tarafından sosyoloji ve kitle psikolojisiyle ilgili sunulanlar farklı isimler altında bile olsa daima hep aynı şeydir: Sihirli telkin sözcüğü. Tarde* telkini taklit** olarak adlandırmıştı – aslına bakılırsa taklidin telkin kavramına tabi olduğuna ve onun bir neticesi olduğuna karşı çıkan bir yazara hak vermeliyiz[10]. Le Bon'da tipik karşılanan tüm sosyal fenomenler iki unsura dayandırılmıştı: Bireylerin birbirlerini karşılıklı telkinine ve önderlerin prestijine. Öte yandan prestij kendini ancak telkin çağrıştırma etkisiyle tekrar gösterir. McDougall'da bir anlığına, kendi ilkesi olan ilksel duygulanım endüksiyonu ilkesinin telkin varsayımını gereksiz kıldığı izlenimini edindik. Ancak derinlemesine düşünmeye devam ettiğimizde, bu ilkenin iyi bilinen taklit veya bulaşım iddialarından başka bir şey ifade etmediğini, sadece duygulanımsal unsura kararlı bir vurgu yaptığını kabul etmemiz gerekir. Bir duygulanım durumunun emaresini başkalarında fark ettiğimiz zaman, aynı duygusallığa kapılmak için bu türden bir eğilimin içimizde mevcut olduğu şüphe götürmez; ancak buna ne sıklıkla başarılı bir şekilde karşı koyabilir, duygulanımı reddebilir, ne sıklıkla tam tersi bir şekilde tepki gösterebiliriz? O halde neden kitledeki bu bulaşıma düzenli olarak teslim oluyoruz? Bizleri bu taklit eğilimine uymaya zorlayanın ve içimizde bu duygulanımı tetikleyenin kitlenin telkinsel etkisi olduğu bir kez daha dile getirilecektir. Üstelik McDougall'ın kendisinde de telkinden bir türlü kaçınamıyoruz: Diğerlerinden oldu-

* Jean Gabriel de Tarde (1843-1904): Fransız yargıç, sosyolog, kriminolog ve sosyal psikolog. Le Bon tarafından sürü psikolojisi ve kitle psikolojisini anlamak için ele alınan ve geliştirilen grup zihni ve iktisadi psikoloji alanlarında çalışmaları vardır. Taklit etme ve kriminolojiyle ilgili çalışmalar da yapmıştır. Suçlunun olay yerine tekrar dönerek aynı cürümü işleme eğilimi olduğunu vurgulamıştır. Bilimsel çalışmalarının yanı sıra bir bilimkurgu romanı yazmıştır. (Ç.N.)

** Freud yaklaşımıyla Le Bon'a ve hipnozla ilgili çalışmalarından etkilendiği, Fransız iç hastalıkları doktoru, psikiyatr, nörolog ve hipnoz araştırmacısı Hyppolyte Marie Bernheim'ın (1848-1919) ekolüne karşı çıkmakta ve mesafeli durmaktadır. Daha yakından incelendiğinde Freud'un Tarde'in çizgisine yakın olduğu sezilebilir. Tarde'ın taklit (*imitation*) dediğine Freud özdeşleşme (*Identifikation*) demekte ve düşüncelerinin çoğu da Tarde'nin psikanalitik kavramlarla ifade edilmiş biçimini çağrıştırmaktadır. Le Bon'un telkin (*suggestion*) dediğine de Tarde taklit (*imitation*) demektedir. (Ç.N.)

ğu gibi ondan da kitlelerin özel bir telkin edilebilirlikle karakterize edildiğini işitiyoruz.

Böylece telkinin (daha doğru bir ifadeyle: telkin edilebilirliğin) daha fazla indirgenemeyecek ilksel bir fenomen, insanın ruhsal yaşamının temel bir olgusu olarak görülmesi gerektiği gibi tipik bir yaklaşımla karşı karşıya gelmeye hazırlıklı hale gelinir. 1889 yılında muhteşem hünerlerine şahit olduğum Bernheim'ın görüşü de böyleydi. Ancak o zaman bile telkin zorbalığına karşı içten içe sessiz, boğuk bir düşmanlık hissettiğimi hatırlayabiliyorum. Söz dinlemeyen bir hastaya: "Ne yapıyorsunuz? *Vous vous contresuggestionnez!*[*]" diye bağrıldığı sırada kendi kendime, bu düpedüz bir haksızlık ve zorbalık, dedim. Eğer ki telkinlerle alt edilmeye çalışılıyorsa adamın kesinlikle karşı telkinlerde bulunmaya hakkı vardı. Benim karşı çıkışım daha sonra her şeyi açıklayan telkinin kendisinin, açıklamadan muaf tutulması gerektiği fikrine karşı bir isyana dönüşmüştü. Telkinle ilgili eski bir bilmece bildirmeceyi tekrarladım:[11]

> Aziz Hristoforos[**] Hz. İsa'yı taşıdı, Hz. İsa ise tüm dünyayı,
> Bil bakalım o zaman, neredeydi Aziz Hristoforos'un ayağı?
> Christophorus Christum, sed Christus sustulit orbem:
> Constiterit pedibus dic ubi Christophorus?

Şimdi otuz yıllık bir aradan sonra telkin bilmecesine tekrar el attığımda, bununla ilgili hiçbir şeyin değişmemiş olduğunu görüyorum. Psikanalizin etkisini kanıtlayan sadece bir tek istisnayı bu iddiadan muaf tutabilirim. Telkin terimini doğru formüle etmek, dolayısıyla ismin kullanımını geleneksel anlamda tanımlamak için[12] özel bir çaba sarf edildiğini görüyorum ve bu çaba boşuna değil, çünkü kelime devamlı esnek anlamla yaygın kullanıma doğru yol almakta

* (Fr.) Telkine karşı çıkıyorsunuz demek! (Ç.N.)

** Efsaneye göre bir keşiş, İsa olduğunu bilmeden küçük bir çocuğu nehirden karşıya taşıyarak kurtarmıştır. Karşıya geçerken sırtında taşıdığı çocuk giderek ağırlaşmıştır. Teologların yorumuna göre keşiş İsa'dan dolayı dünyanın yükünü omuzlarında hissetmiştir. Keşiş bu efsaneye ithafen aziz ilan edilmiş ve kendisine "İsa taşıyan" anlamına gelen Hristoforos adı verilmişti. (Y.N.)

ve İngilizcedeki *to suggest, suggestion* kelimelerinin, bizim salık vermek* ve teşvik** kelimelerine karşılık geldiği gibi, yakında rasgele etkilenmeyle ilgili her kelimeyi karşılayacaktır. Fakat telkinin mahiyeti hakkında, yani etkilenmelerin yeterli mantıksal nedenler olmaksızın telkinlerin hangi koşullarda oluştuğuna dair hiçbir açıklama yapılmamıştır. Bu iddiayı son otuz yılın analiz literatürü aracılığıyla pekiştirme görevinden kaçınmazdım ancak yakın çevremde bu soruna denk düşen teferruatlı bir araştırma hazırlığı yapıldığını bildiğimden bu incelemeyi burada sonlandırıyorum (bahsedilen çalışma maalesef gerçekleşmemiştr).

Bunun yerine kitle psikolojisinin açıklanmasında psikonevrozlarla ilgili çalışmamızda bize çok faydalı hizmetlerde bulunmuş olan "libido" kavramını kullanmayı deneyeceğim.

Libido duygulanım öğretisinin bir tabiridir. Böylece biz, libido denilince; sevgi adı altında bir araya getirilebilecek her şeyle ilgisi olan bu türden dürtülerin –her ne kadar şu sıralar ölçülemese de– niceliksel ölçüsü olarak addedilen enerjisini kastediyoruz. Bizim tarafımızdan sevgi olarak adlandırılan şeyin özünü, elbette genellikle sevgi denilen ve ozanların üzerine övgü dolu şarkılar söyledikleri, cinsel birleşmeyi amaçlayan cinsel sevgi oluşturmaktadır. Fakat biz sevgi isminden pay alan her ne varsa, bir yandan özsevgiyi, diğer yandan ebeveyn ve çocuk sevgisini, dostluk ve evrensel insan sevgisini, hatta somut şeylere ve soyut fikirlere adanmışlığı da bundan ayırt etmiyoruz. Haklı gerekçemiz ise; psikanalitik incelemenin bize öğrettiği şekliyle, tüm bu çabaların, diğer koşullarda bu cinsel amaçtan saptırılmalarına veya engellenmelerine rağmen cinsiyetler arasındaki cinsel birleşmeye doğru iten aynı dürtülerin ifadesi olduğu, ancak bununla birlikte kimliklerini kâfi derecede tanınabilir kılmak için her zaman kökensel doğalarını muhafaza ettikleri temeline dayanır (kendini adama, yakınlaşma çabası).

Dolayısıyla biz, dilin, "sevgi" kelimesinin çok çeşitli kullanım-

* Almancada *nabelegen*. (Ç.N.)
** Almancada *Anregung*. (Ç.N.)

ları içinde kesinlikle yerinde bir birliktelik sağladığını ve bu kelimeyi bizim bilimsel açıklamalarımızın ve görüşlerimizin de temeline yerleştirmekten daha âlâsını yapamayacağımız kanaatini taşımaktayız. Bu kararla birlikte psikanaliz, günahkârca bir yenilikten suçluymuş gibi bir öfke fırtınası koparmıştır. Ve yine de psikanaliz, sevginin bu genişletilmiş anlamıyla özgün bir şey yaratmamıştır. Nachmansohn* ve Pfister'in** tek tek ortaya koydukları araştırma[13]; filozof Platon'un *eros*'unun, edimi, kökeni ve cinsel sevgiyle ilişkisi itibarıyla psikanalizin libidosu olan "sevgi gücü"yle mükemmel uyum sağladığını göstermektedir ve eğer Havari Pavlus, Korintlilere yazmış olduğu ünlü mektubunda sevgiyi her şeyden üstün olarak methediyorsa, kuşkusuz sevgiyi aynı "genişletilmiş" anlamıyla anlamlandırmıştı[14], buradan da öğreneceğimiz şey, onlara sözde ne kadar hayranlık duysalar da, insanların büyük düşünürlerini her zaman ciddiye almadıklarıdır.

Bu sevgi dürtüleri şimdi psikanalizde *a potiori**** ve kökeni itibarıyla cinsel dürtüler olarak adlandırılırlar. Aydınların büyük bir çoğunluğu bu adlandırmayı bir hakaret olarak algıladılar ve psikanalize "panseksüellik" yaftasını yapıştırmak suretiyle bunun öcünü aldılar. Kim cinselliği insan doğasının utanç verici ve aşağılayıcı bir olgusu olarak görüyorsa, o, çok daha kibarca olan *eros* ve *erotik* tabirlerini kullanmakta özgürdür. Bunu başından beri kendim de yapabilirdim ve bu vesileyle bir yığın itirazdan kendimi kurtarmış olurdum. Ancak, zayıflığa tavizler vermekten zevkle kaçındığım için bunu yapmayı istemedim. Bu yolla nereye varılacağı kestirilemez ve taviz önce kelimelerde, daha sonra da yavaş yavaş meselenin özünde verilir. Cinsellikten utanılmasında herhangi bir olumlu taraf göremiyorum: Hakareti hafifletecek olan Yunanca *eros* kelimesi, doğal olarak

* Max Nachmansohn (1887-1937): İsviçreli psikiyatrist. (Ç.N.)

** Oskar Pfister (1873-1956): İsviçreli rahip ve pedagog. Psikanalizin İsviçre'deki öncüsü ve Zürih Psikanaliz Derneği üyelerinden biri. C.G. Jung'la arası açılınca Freud'un yanında yer almıştır. Psikanaliz yardımıyla çatışmalarından kurtulan birinin, kendisini imana daha huzurlu teslim edeceğini ve iyi bir psikanalizin sağlayacağı en önemli faydanın, imanın güçlenmesi olduğu düşüncesini benimsemiştir. (Ç.N.)

*** (Lat.) Her şeyden önce. (Ç.N.)

en nihayetinde bizim Almancadaki "sevgi/aşk"* kelimesinin tercümesinden başka bir şey değildir ve sonuç itibarıyla beklemeyi bilenin tavizler vermeye de ihtiyacı yoktur.

Bu yüzden biz şimdi sevgi ilişkilerinin (ya da nesnel bir deyişle duygu bağları) kitle ruhunun da özünü oluşturduğuna dair varsayımı ele almayı deneyeceğiz. Bu gibi ilişkilerin yazarlar tarafından bahis konusu bile edilmediğini anımsayalım. Görünen o ki onlar için bu ilişkiler perdenin, paravanın, telkinin arkasına gizlenmiştir. Biz beklentilerimizi öncelikle iki yüzeysel düşünceye dayandırıyoruz. Birincisi kitleyi bariz şekilde bir arada tutan bir gücün varlığı düşüncesidir. Bu işlevi dünyadaki her şeyi bir arada tutan *eros*'tan başka hangi güce atfedebilirdik ki? İkincisi kitlede bir birey kendine has özelliklerinden vazgeçip diğerlerinin telkini altına girdiğinde bunu onlara karşı olmaktan ziyade, onlarla uzlaşması gerektiği gibi kendisinde mevcut olan bir ihtiyaçtan, dolayısıyla belki de "onların hatırı için/onlara olan sevgisi"nden yaptığı izlenimini oluşturduğu düşüncesidir.

* *Liebe*: Almancada aşk ve sevgi olarak aynı kelimeyle ifade edilir. Ancak aşk hali (*Verliebtheit*) tutkunluk, meftunluk, karasevda gibi aşkın derecelerine atıf yapar. Aşk hali *Totem ve Tabu*'da psikozların normal modeli olarak nitelendirir, dolayısıyla da *Veliebtheit*'ı patojen bir durum olarak değerlendirilir. (Ç.N.)

5

İKİ YAPAY KİTLE: KİLİSE VE ORDU

Kitlelerin morfolojisinden yola çıkarak çok çeşitli kitlelerin ve zıt yönde yapılarının ayırt edilebildiğini anımsayalım. Çok kısa süreli olduğu kadar çok uzun süreli; benzer bireylerden oluşan homojen kitlelerin yanı sıra homojen olmayan kitleler; onları bir arada tutmak için dışarıdan baskı gerektiren doğal kitleler ve yapay kitleler; ilkel kitleler ve işbölümüne dayalı yüksek örgütlenmiş kitleler de mevcuttur. Bununla birlikte hâlâ şuurun kapalı olmasından kaynaklanan nedenlerle yazarlarca pek az önemsenen bir ayrıma özel bir önem atfetmek istiyoruz: Öndersiz ve önderli kitleleri kastediyorum. Ve haklı gerekçeye dayanarak alışılan uygulamanın tersine, incelemelerimize çıkış noktası olarak nispeten sıradan bir kitle oluşumundan değil, bilakis ileri düzeyde örgütlenmiş, süreklilik arz eden, yapay kitlelerden başlanmalıdır. Bu tür oluşumların en ilginç örnekleri ise, inanç sahiplerinin cemiyeti olan kilise ve ordudur.

Kilise ve ordu yapay kitlelerdir, yani onların dağılmalarını engellemek ve yapılarının değişmesini önlemek için dışarıdan belirli bir baskı uygulanır. Kural olarak böyle bir kitleye katılıp katılmaya-

cağı kimseye sorulmaz ve bu kişinin iradesine bırakılmaz; kitleden ayrılma teşebbüsü genelde soruşturulur ve ağır biçimde cezalandırılır veya ayrılma belli başlı şartlara bağlı olur. Bu cemiyetlerin neden böyle özel korunma önlemlerine gerek duydukları ise şu anda bizim ilgi alanımızın dışındadır. İlgimizi çeken tek durum ileri düzeyde örgütlenmiş ve bu yolla dağılmaktan korunmuş kitlelerde başka yerlerde çok daha gizli saklı olan belirli ilişkilerin büyük bir şeffaflıkla biliniyor olmasıdır.

Kilisede –faydalı olması için Katolik kilisesini örnek alabiliriz– olduğu gibi orduda da, her ikisi ne kadar farklı olursa olsun, kitle içerisindeki tüm bireyleri eşit derecede seven bir önderin orada olduğuna dair (Katolik kilisesinde İsa, orduda komutan) benzer bir yanılsama hâkimdir. Her şey bu yanılsamaya bağlıdır; bu terk edildiği takdirde dış baskı izin verdiği ölçüde kilise ve ordu da dağılırdı. İsa tarafından bu sevgi ayrıntılı olarak şöyle ifade edilir: "Size doğrusunu söyleyeyim, bu en basit kardeşlerimden biri için yaptığınızı, benim için yapmış oldunuz."* İnanç kitlesi içerisindeki tüm bireylerle ilişkisinde (İsa) iyiliksever bir abidir, onlar için baba yerine geçer. Bütün bireylere yöneltilen talepler bu İsa sevgisinden kaynaklanmaktadır. İsa önünde herkes eşit olduğundan, hepsi onun sevgisinden aynı derecede pay aldığından, kilisede bir demokratik hava hâkimdir. Hıristiyan cemaatinin bir aileye benzerliğinin göz önünde canlandırılması ve cemaat üyelerinin kendilerini İsa'da mümin kardeşler olarak adlandırmaları, dolayısıyla İsa'nın cemaate duyduğu sevgi nedeniyle müminler arasında kardeşliğin oluştuğuna inanılması öyle sebebsiz değildir. Her bireyin İsa'ya olan bağının aynı zamanda kendi aralarındaki bağın da kaynağını oluşturduğuna şüphe yoktur. Aynısı ordu için de geçerlidir; komutan tüm askerlerini eşit derecede seven bir babadır ve bu nedenle tüm askerler birbirlerinin arkadaşıdırlar. Ordunun kiliseden farkı, yapısı itibarıyla bir hiyerarşiden oluşan böyle kitlelerden meydana gelmiş olmasıdır. Her yüzbaşı kendi birliğinin, her astsubay kendi takımının hem komutanı hem de babasıdır. Gerçi benzer bir hiyerarşi kilisede de oluşmuştur, ancak

* Yeni Ahit, "Matta", 25: 40. (Ç.N.)

tüm inanan bireyler hakkında çok daha kuşatıcı bilgiye ve koruyup gözetmeye sahip olduğu insan olan komutandan çok İsa'ya atfedildiğinden, bu hiyerarşi orduda mahrem/yakın ilişkilerde olduğu gibi, kilisede aynı ekonomik rolü* oynamaz, nitekim kilisede yalnızlık hâkimdir.

Ordunun bu libidinal yapısına ilişkin görüşe karşı haklı olarak burada; vatan fikrine, ulusal şan, şeref fikrine ve bunun gibi ordunun bir arada tutulmasıyla ilgili böyle önemli fikirlere yer verilmediği yönünde bir itirazda bulunulabilir. Buna verilecek cevap ise şudur: Söz konusu olan, sıradan bir kitle bağlanımı olayından farklıdır, ayrıca Caesar, Wallenstein ve Napoléon gibi büyük ordu komutanlarının yaşadıklarının bizlere gösterdiği üzere bu tür fikirler bir ordunun varlığı için olmazsa olmaz unsurlardan değildir.

Öncü bir fikrin, bir liderin yerini alabileceği olasılığı ve bu ikisi arasındaki ilişki daha sonra ele alınacaktır. Bu libidinal unsurun –her ne kadar tek etken değilse de– orduda ihmal edilmesi, sadece kuramsal bir zayıflık olarak görülmemekte, aynı zamanda uygulama alanında da bir tehlike arz etmektedir. Tıpkı Alman bilimi gibi psikolojiden uzak olan Prusya militarizmi** bunu muhtemelen Büyük Dünya Savaşı'nda*** öğrenmek zorunda kalmıştı.

Alman ordusunun dağılmasını sağlayan savaş nevrozları****, bireyin ordu içerisinde kendisine biçilen role karşı başkaldırısı olarak kabul edilmektedir ve E. Simmel'in*****[15] bildirdiklerine dayanarak sıradan bir adama, üstü tarafından gösterilen şefkatsizce muamelenin yukarıda bahsedilen hastalığa neden olan etkenlerden olduğu iddia edilebilir. Bu libido isteği çok daha iyi değerlendirilmiş olsaydı muhtemelen Amerikan başkanının harika nitelikteki vaatlerini içe-

* Freud literatüründe ekonomik unsur kavramı libido dağılımı bağlamında kullanılır; ekonomi, libido enerjisininin dengeli kullanımını veya sarfiyatını (kateksis) temsil eder. (Ç.N.)

** Prusya, dağınık Almanya'nın birliğini sağlamıştır. (Ç.N.)

*** Birinci Dünya Savaşı. (Ç.N.)

**** Savaş nevrozları askerlerde titreme vb. gibi rahatsızlıklardır. (Ç.N.)

***** Ernst Simmel (1882-1947): Alman nörolog ve psikanalist. Savaş nevrozları üzerine çalışan öncüler arasındadır. (Ç.N.)

ren On Dört Madde* bu kadar inandırıcı olmazdı ve bu mükemmel alet Alman savaş ustalarının elinde parçalanmazdı.

İki yapay kitledeki her bireyin bir yandan öndere (İsa ve komutan), öte yandan diğer kitle bireylerine libidinal olarak bağlı olduğunu unutmayalım. Bu her iki bağın birbirleriyle ilişkisini, aynı türde mi ve aynı değerde mi olduklarını ve psikolojik olarak nasıl tanımlanabileceklerini bir sonraki araştırmaya bırakacağız. İlk inceleme nesnesinin seçimi bizi daha elverişli bir konuma getirirken, önderin kitle içerisindeki psikolojik önemini yeterince değerlendirmediklerinden dolayı yazarlara şimdi bile küçük bir serzenişte bulunma cüretini gösterebiliriz. Kitle psikolojisinin ana fenomeni olan, kitledeki her bireyin özgürlükten mahrum olduğu konusunu aydınlığa kavuşturabilecek doğru yolda olduğumuz kanısındayım. Eğer her birey için, her iki yönde de böyle lüzumundan fazla duygusal bağlanım varsa, o zaman kişiliğinde gözlemlenen değişimin ve kişiliğinin kısıtlanmasının bu ilişkiden kaynaklandığını anlamak zor olmayacaktır.

Bir kitlenin mahiyetinin, onun içindeki libidinal bağlardan oluştuğuna dair bir ipucunu en iyi bir şekilde askerî kitlelerdeki panik fenomeninin incelenmesinden de elde edebiliriz. Panik böyle bir kitle dağıldığında oluşur. Paniğin özelliği, bir üstün emrine artık itaat edilmemesi ve herkesin diğerlerini umursamaksızın kendi başının çaresine bakmasıdır. Karşılıklı bağlar kopmuş ve devasa boyutta anlamsız bir korku açığa çıkmıştır. Elbette burada da bunun tam tersi yönünde, korkunun bu kadar büyüdüğünde tüm önemsenenleri ve bağları tarumar edip geçtiği yolunda bir itiraz yükselecektir. Hatta McDougall (s. 24) panik durumunu (elbette askeriyedekini değil) kendisi tarafından vurgulanan bulaşım yoluyla duygulanımsal artış için (*primary induction*) prototip olarak değerlendirmiştir. Bu akılcı açıklama biçimi dahi hatalıdır. Korkunun neden bu kadar devasa bir şekilde büyüdüğü açıklanmak zorundadır. Tehlikenin büyüklüğü suçlanamaz, çünkü paniğe kapılan aynı ordu benzer büyüklükteki

* Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenik sayılan devletlere dayatılan ve ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson'ın adıyla anılan prensipler. (Ç.N.)

veya çok daha büyük tehlikeleri korkusuzca atlatmış olabilir ve özellikle de tehdit eden tehlikeyle ilişkisinin olmaması, sıkça en olmayacak nedenlerden ortaya çıkması, paniğin doğasına ait özelliklerdendir. Eğer birey, panik halinde korkudan başının çaresine bakmaya kalkarsa o âna kadar kendisi için tehlikeyi indirgeyici rol oynayan duygulanımsal bağların ortadan kalktığı görüşünü kanıtlamış olur. Şimdi birey tehlikeyle karşı karşıya kaldığından elbette onu daha büyük olarak değerlendirir. Yani öyle davranır ki panik korkusunun, kitlenin libidinal yapısında bir gevşemeye sebep olduğu fikrine kapılır ve haklı olarak ona karşı tepki gösterir; yani bu davranış, zannedildiği gibi kitledeki libidinal bağların tehlike korkusundan ötürü yok olmasından kaynaklanmaz.

Bu hatırlatmalarla kitlede korkunun endüksiyon (bulaşım) yoluyla muazzam boyutlara ulaşıp yayıldığı iddiasına karşı hiçbir şekilde itiraz edilmeyecektir. McDougall'ın, tehlikenin gerçekten büyük olduğu ve kitlede güçlü duygusal bağların bulunmadığı, örneğin tiyatroda veya bir sohbet salonunda yangın çıkması gibi durumda şartların gerçekleşeceğine dair düşüncesi bu olaya kesinlikle çok uygundur. Bizim için öğretici ve amaçlarımıza uygun olacağı değerlendirilen vaka ise yukarıda bahsedilen, bir ordu biriminin, tehlikenin olağan ve genellikle rahatça dayanılabilecek seviyeyi aşmadığında paniğe kapılmasıdır. Panik sözcüğünün kullanımının kesin ve açık bir şekilde belirlenmiş olduğu beklenilmemelidir. Bazen her türden kitlesel korkuyu, bazen de ölçü aşıldığında bireyin korkusunu ifade etmek için kullanılır; kavram genelde patlak veren korkunun ona yol açan nedenle bağdaştırılamadığı durumu belirtmek için tahsis edilmiş görünmektedir. Panik kelimesini kitlesel korku anlamında ele alırsak geniş bir yelpazede analoji yapılabileceği iddiasında bulunabiliriz. Bireyin korkusu ya tehlikenin büyüklüğünden ya da duygusal bağların (libido yatırımları) çözülmesinden kaynaklanır; bunlardan son ifade edileni nevrotik kaygının/korkunun konusudur (bkz. *Psikanalize Giriş Dersleri*, 1920). Aynı şekilde panik, ilgili tüm tehlikelerin artmasıyla veya kitleyi bir arada tutan duygusal bağların ortadan kalkmasıyla oluşur ve bu son olay nevrotik kaygıyla/korkuyla benzerlik gösterir (krş. Bela ve Felzeghy'nin 1920'de *Imago* dergisinin

VI. sayısında yayımlanan fikir bakımından zengin, biraz fantastik "Panik und Pankomplex" başlıklı makalesi.)*

Şayet panik, McDougall'in yaptığı gibi *group mind*'ın en belirgin edimlerinden biri olarak tanımlanırsa, bu yolla kitle ruhunun en göze çarpan dışavurumlarından biriyle kendi kendisini ortadan kaldırdığı gibi bir çelişkiye ulaşılır. Paniğin, kitlenin dağılması demek olduğu hususunda hiçbir şüpheye yer yoktur, kitlede bireylerin genelde birbirlerine gösterdikleri önemin ortadan kalkması sonucunu doğurur.

Paniğin yayılması için tipik bir neden Nestroy'un**, Hebbel'in tragedyasını*** parodileştirdiği *Judith und Holofernes*'te**** sergilenene benzemektedir. Orada bir savaşçı şöyle haykırır: "Başkomutanın kafa gitti!" Bunun üzerine tüm Asurlular kaçışmaya başlarlar. Önderin herhangi bir anlamdaki kaybı, ondaki çıldırma hali gibi, paniğe eşdeğer bir tehlike patlaması meydana getirir; öndere bağlılıkla –kural olarak– aynı zamanda kitle bireyleri arasındaki bağlar

* Freud yukarıdaki metinde libido yatırımlarının çözülmesinin kaygıya neden olduğunu anlatmak için gerçek korku ile nevrotik korkuyu incelediği *Psikanalize Giriş Dersleri* çalışmasına atıfta bulunmaktadır. Kaygı nevrozunun (bugünkü anlamıyla panik atak) en yaygın nedeninin engellenmeden kaynaklı gerginlik olduğunu belirtir. Ona göre bir libidinal gerilim tatmin edilmez ve engellenirse libido gerilimi doğrudan kaygıya dönüşür. Ancak ilerleyen tarihlerde *Ketlenme, Belirti ve Kaygı* çalışmasında birinci kaygı kuramında savunduğu doyurulmayan libidonun kaygıya dönüşmesi (fiziksel/bedensel düzlemdeki) görüşünden vazgeçecek ve ikinci kaygı kuramını ortaya atarak, kaygının nesneyi kaybetme (*Objektverlust*) ve ondan ayrılma korkusundan kaynaklandığı (ruhsal düzlemdeki) görüşüne yer verecektir. (Ç.N.)

** Johann Nestroy (1801-1862): Avusturyalı opera sanatçısı, oyuncu ve oyun yazarı. (Ç.N.)

*** Alman oyun yazarı ve şair Christian Friedrich Hebbel'in (1813-1863) 1840'ta sahnelenen beş perdeli *Judith* adlı tragedyası kastedilmekte. (Ç.N.)

**** Hikâye Eski Ahit'te apokrif adı verilen "Yudit" adlı ek bölümden esinlenmiştir. Yahudilerin Asurlular tarafından işgale uğradıkları bir dönemde, gerdek gecesi dul ve bakire kalan, gayet sofu bir kadın olan Yudit, halkını işgalden kurtarabilmek ve kocasının intikamını alabilmek için bir plan yapar. Kendisini halkına ihanet etmiş gibi göstererek hizmetçisi Abra'yla Asurluların kampına gider. Halkına dair gizli bilgiler vereceği bahanesiyle Asur Ordu Komutanı Holofernes'i ikna eder. Onunla yakınlaşır. Onun çok içkili olduğu bir ziyafetin ardından o ayık değilken gece çadırda komutanın kafasını keser ve başını çuvala koyarak kamptan gizlice kaçar. Asurlular olayı fark edince panik halinde kaçışırlar. Yudit, halkını işgalden kurtararak kahramana dönüşür. (Ç.N.)

da ortadan kalkar. Kitle, başı koparılan bir Bologna şişeciği gibi tuzla buz olur.*

Bir inanç kitlesinin parçalanması öyle kolay kolay gözlemlenemez. Kısa bir süre önce Londra piskoposu tarafından tavsiye edilen *When It Was Dark*** adlı, yukarıda bahsedilen böyle bir olasılığı ve sonuçlarını büyük bir beceriyle ve benim tasavvuruma tamamen uygun bir şekilde anlatan Katolik meşrepli bir İngiliz romanı elime geçmişti. Günümüzde geçiyormuş gibi öykülenen romanda İsa ve Hıristiyanlık düşmanları bir komplo kurar: Kudüs'te üzerinde Aramatyalı Yusuf'un, İsa'nın defnedilmesinden üç gün sonra cesedini saygı nedeniyle gizlice mezarından çıkararak buraya defnettiğinin anlatıldığı kitabenin bulunduğu bir mezar odasını gün yüzüne çıkarırlar. Böylece İsa'nın yeniden dirilişi ve tanrısal doğası ortadan kaldırılmış olur; bu arkeolojik keşfin sonucunda Avrupa'da kültürel bir sarsıntı ve tüm şiddet ve suç eylemlerinde olağanüstü bir patlama meydana gelir. Bu durum ancak sahtekârların komplosunun açığa çıkarılmasıyla son bulur.

Romanda inanç kitlesinin varsayılan dağılmasının ardında yatan neden panik benzeri duygular değil, bilakis o âna kadar İsa'nın herkesi kuşatan eşit sevgisi sayesinde başka insanlara beslenip de bastırılarak dışa vurulmayan acımasız ve düşmanca içtepisel dürtülerdir.[16] Mesihin krallığı döneminde inanç topluluklarına mensup olmayan, onu sevmeyen ve onun sevmediği kişiler bu bağın dışında kalmaktadır; bu nedenle bir din, kendisini her ne kadar sevgi dini olarak adlandırsa da kendisine mensup olmayanlara karşı sert ve sevgisiz olmak zorundadır. Temelinde her din kapsadığı inananları açısından aslında herkesi aynı şekilde kucaklayan bir sevgi dinidir ve herkes kendisiyle aynı tarafta olmayanlara zalimliğe ve hoşgörüsüzlüğe daha açık ve yatkındır. Bir kişiye şahsen ne kadar zor gelse de

* Boynu ince, alta doğru kalın, süs olarak veya gösterilerde kullanılan şişe. (Ç.N)

** 1875-1923 yıllarında yaşamış İngiliz yazar Guy Thorne tarafından 1903'te yazılan *When It Was Dark: The Story of a Great Conspiracy* (Karanlık Çöktüğünde: Büyük Bir Komplonun Hikâyesi) adlı roman. Antisemitik olduğu için eleştirilen romanın 1919'da sessiz filmi çekilmiştir. (Ç.N.)

inananlara bundan dolayı ağır suçlamalarda bulunulmamalıdır; inançsız olanlar ve inanca ilgi duymayanların işi bu noktada psikolojik olarak çok daha kolaydır. Eğer bu hoşgörüsüzlük bugün kendisini önceki yüzyıllardaki gibi şiddet dolu ve zalimce göstermiyorsa, bunda insanların ahlakında az da olsa bir yumuşama meydana geldiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bunun nedenini daha ziyade, dinî duygulardaki ve buna bağlı libidinal bağlardaki yadsınamayacak azalmada aramak gerekir. Şimdi sosyalistlerde başarılı gibi görünen başka bir kitle bağının, dinî olanın yerini alması halinde yabancılara karşı aynı hoşgörüsüzlük kendisini din savaşları çağında olduğu gibi gösterecektir ve bilimsel görüş farklılıkları kitleler nazarında buna benzer bir anlam kazanırsa, bu nedene dayalı olarak aynı sonuçlarla tekrar tekrar karşılaşılacaktır.

6

DİĞER SORUNLAR VE ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ

Şimdiye kadar iki yapay kitleyi inceledik ve bunların iki çeşit duygusal bağın hâkimiyeti altında olduklarını, bunlardan biri olan öndere yönelik bağın, diğerine yani kitle bireylerinin birbirlerine olan bağlara oranla –en azından kitleler için– daha belirleyici olduğunu gördük.

Ancak kitlelerin morfolojisinde daha araştırılacak ve tanımlanacak çok şey var. Yalın bir insan kalabalığının kendi içinde sözü edilen bağlar oluşmadığı müddetçe henüz bir kitle sayılamayacağı tespitinden hareket edilmeli; ancak rasgele bir insan kalabalığında psikolojik bir kitlenin oluşumuna yönelik eğilimin çok kolay bir şekilde ortaya çıktığı da kabul edilmelidir. Dikkatler kendiliğinden oluşan uzun veya kısa ömürlü çeşitli türden kitleler üzerine yöneltilmeli, oluşum ve dağılma koşulları etüd edilmelidir. Biz, her şeyden önce önderli ve öndersiz kitleler arasındaki farkla meşgul olma arzusundayız. Önderli kitlelerin en eski ve kusursuz kitleler olup olmadıkları, dinî kitlelerin kimliği belirsiz, soyut nitelik taşıyan liderleriyle zaten bu iki kitle tipi arasındaki ara geçişi oluşturdukları gibi, diğer öndersiz kit-

lelerde de benzer bir fikrin, soyut bir şeyin önderin yerini alıp alamayacağı, bir çoğunluğun katılabileceği, ortak bir eğilimin, bir mefkûrenin/ülkünün aynı işlevi görerek önderin yerine geçip geçemeyeceği etüd edilebilir. Üstelik, bu önder yerine geçen soyut olan şeyin, az veya çok, deyim yerindeyse ikincil önder benzeri bir şahısta tekrar tamamen somutlaşabileceğini ve fikir ile önder arasındaki ilişkiden ilginç çeşitliliklerin ortaya çıkabileceğini söylemek mümkün. Sözgelimi önder veya öncü fikir olumsuz da olabilirlerdi; bir şahsa veya kuruma karşı nefret, aynı şekilde birleştirici bir etki uyandırabilir veya olumlu yönde ilişkiler gibi benzeri duygusal bağları ortaya çıkarabilirdi. Acaba önder, kitlenin varlığı için vazgeçilemez bir öğe midir? Bunlar ve benzeri sorular sormak mümkün.

Fakat kitle psikolojisi literatüründe de kısmen ele alınmış olabilecek tüm bu sorular, ilgimizi kitle yapısında bize sunulan temel psikolojik sorunlardan başka bir yöne saptıramayacaklardır. Öncelikle kitlenin karakterini oluşturanın libido bağları olduğunu bize en kısa sürede kanıtlamayı vaat eden bir düşüncenin cazibesine kapılacağız.

Genelde insanların birbirlerine karşı nasıl duygulanımsal davranışlar sergilediklerini hatırlayalım. Schopenhauer'in donmakta olan kirpilerle ilgili ünlü benzetmesindeki gibi, hiç kimse mahremiyet alanının bir diğeri tarafından bu kadar ihlal edilmesine tahammül gösteremez.

> **Bir kirpi sürüsü bir kış günü karşılıklı ısınarak donmaktan korunmak amacıyla birbirlerine dip dibe sokulurlar. Ancak kısa süre sonra onları tekrar birbirlerinden ayıran karşılıklı batan iğnelerini hissederler. Aynı ısınma ihtiyacı onları bir araya getirdiği her seferinde aynı tatsız olay tekrarlanarak bu duruma katlanabilecekleri en ölçülü mesafeyi bulana kadar iki acı arasında bir oraya bir buraya debelenip dururlar (*Parerga ve Paralipomena*, Cilt II, Bölüm XXXI, "Meseller, Mukayeseler ve Fabllar".)**

Psikanalizin ortaya koyduğu gibi, iki kişi arasındaki uzun süreli hemen hemen her mahrem duygusal ilişki –evlilik ilişkileri, arkadaşlık ilişkileri, ebeveyn çocuk ilişkileri[17]– öncelikle bastırılarak ortadan kaldırılması gereken olumsuz ve düşmanca duyguların tortusunu

geriye bırakır. Ortak hissedarıyla cebelleştiğinde, ast üstüne karşı homurdandığında bu çok daha belirgindir. Aynısı insanlar daha büyük topluluklar oluşturmak için bir araya geldiklerinde de gerçekleşir. İki aile evlilik birlikteliği oluşturduğunda her biri kendisini diğerinden daha üstün ve daha asil görür. Komşu şehirler birbirinin fesat rakibi olur; her kanton diğerine küçümseyerek tepeden bakar. Akraba halklar birbirlerinden hoşlanmazlar, Güney Alman Kuzey Alman'a katlanamaz, İngiliz İskoçyalının arkasından her kötü sözü söyler, İspanyol Portekizliyi hor görür. Çok daha büyük farklılıklarda çok zor üstesinden gelinebilecek bir iticilik (antipati) oluşması bizi artık şaşırtmamaktadır. (Örneğin Galyalının Cermen'e, Arî'nin Sami'ye, beyazın siyaha karşı hissettiği antipati gibi.)

Düşmanlık genelde sevdiğimiz şahıslara yönelmişse biz bunu duygusal çift değerlilik olarak nitelendiriyoruz ve özellikle de bu tür yakın ilişkilerde ortaya çıkan çıkar çatışmalarını çeşitli nedenlere bağlayarak, galiba bu durumu kendimize fazlasıyla akılcı bir şekilde izah ediyoruz. Yakın çevremizdeki yabancılara karşı belirgin bir şekilde ortaya çıkan antipatik hislerde ve dışlamalarda sanki bireysel yapısında bir sapma kendisi için bir tehlike oluşturacakmış ve kendisini dönüştürme isteğini de beraberinde getirecekmiş endişesiyle hareket eden ve özvarlığını ısrarla savunmaya çabalayan bir narsizmin ifadesini görebiliriz. Neden bu kadar büyük bir hassasiyetin tam da farklılıklardaki bu ayrıntılara odaklanmış olabileceğini bilmiyoruz; ancak insanların tüm bu davranışlarında kaynağı belirsiz ve ilkel doğasına mal edilebilecek bir kine yatkınlığın, bir saldırganlığın kendisini dışavurduğu apaçık ortadadır. (Kısa süre önce, 1920'de yayımladığım *Haz Prensibinin Ötesinde* başlıklı çalışmamda sevmek ve nefret etmek arasındaki zıt kutupluluğu yaşam ve ölüm dürtüleri arasında varsayılan bir zıtlıkla ilişkilendirmeye ve cinsel dürtüleri birincil dürtülerin yani yaşam dürtülerinin en saf temsilcileri olarak ortaya koymaya çalıştım.) Ancak tüm bu hoşgörüsüzlük kitle oluşumuyla birlikte ve kitle içerisinde bir süreliğine veya tamamen ortadan kalkar. Kitle oluşumu devam ettiği müddetçe veya her nereye kadar uzanırsa, bireyler tek tipmiş gibi davranırlar, diğerinin kendine özgülüğüne tahammül ederler, onunla kendilerini eş tutarlar ve ona antipati duymazlar. Narsizmin sınırlandırılması kuramsal gö-

rüşlerimize göre yalnızca bir unsur tarafından gerçekleştirilebilir; bu unsur başka kişilere yönelik olan libidinal bağlardır. Narsizm için tek sınırlandırıcı etmen başkalarına ve nesnelere yönelik sevgidir.[18] Burada derhal şu soru ortaya atılabilir: Acaba çıkar grubu özünde ve hiçbir libidinal katkı olmaksızın bir başkasına tahammül etmeyi ve onu önemsemeyi sağlayamaz mı? Bu itiraza, çıkar grubunda bu hoşgörünün bir başkasıyla işbirliğinden sağlanan doğrudan faydaya nispetle daha uzun süre ayakta kalması elbette söz konusu olamayacağından, narsizmde bu şekilde kalıcı bir kısıtlama sağlanamayacağı cevabı verilebilir. Ayrıca bu tartışmalı sorunun uygulama değeri düşünülebileceğinden daha düşüktür, çünkü tüm tecrübeler bize işbirlikteliği durumlarında mesai arkadaşları arasındaki ilişkiyi çıkarların ötesine taşıyan ve pekiştiren düzenli libidinal koşulların oluştuğunu göstermiştir. Psikanalitik araştırmaların bireysel libido gelişim süreciyle ilgili olarak ortaya çıkardığı her ne varsa aynısı insanların sosyal ilişkilerinde gerçekleşmektedir. Libido büyük yaşamsal ihtiyaçların doyumuna dayanır ve bu sürece katılan şahısları ilk nesnesi olarak seçer. Dolayısıyla tek bireyde olduğu gibi, tüm insanlığın gelişiminde de egoizmden özgeciliğe dönüşüm anlamında sadece sevgi bir kültür unsuru olarak önemli bir rol oynamıştır. Ve bu, hem kadının hoşlandığı ne varsa korumak amacıyla kendisinden sel gibi coşup gelen tüm gereksinimlerle kadına duyulan cinsel sevgi için hem de ortak çalışma sonucunda başka bir erkeğe yönelik, cinsellikten arındırılmış, yüceltilmiş eşcinsel sevgi için geçerlidir.

Dolayısıyla kitle içerisinde narsistik özseverlikte, bu kitlenin dışında etkin olmayan kısıtlamaların ortaya çıkması, kitle oluşumunun özünü kitle bireyleri arasında yeni türden libidinal bağların oluşturduğuna dair yadsınamaz bir göstergedir.

Ancak burada ilgimiz gereği acilen şu soruyu soracacağız: Kitle içerisinde ne türden bağlar bulunmaktadır? Psikanalitik nevrozlar kuramında şimdiye kadar neredeyse yalnızca dolaysız cinsel amaç güden bu türden sevgi dürtülerinin nesnelerine olan bağlarıyla meşgul olduk. Anlaşılan o ki kitlede böyle cinsel amaçlar söz konusu olamaz. Burada asli amaçlarından saptırılmış olmakla birlikte gücünden bir şey kaybetmemiş sevgi dürtüleriyle karşı karşıya bulun-

maktayız. Şimdi halihazırda olağan cinsel nesne yatırımı* çerçevesi içinde dürtünün cinsel amacından sapmasıyla örtüşen fenomenler fark ettik. Onları aşkın dereceleri olarak tanımladık ve benliği belli ölçülerde kısıtladıklarını saptadık. Aşkın bu fenomenlerine şimdi çok daha derin bir dikkatle eğilerek, haklı bir beklentiyle onlarda kitle içerisindeki bağlara aktarılabilecek ilişkiler bulmaya çalışacağız. Bunun haricinde cinsel yaşamdan tanıdığımız bu tür nesne yatırımının acaba başka bir şahsa karşı duygusal bağın tek bir biçimini mi temsil ettiğini yoksa başka mekanizmaları da mı hesaba katmamız gerektiğini bilmek istiyoruz. Hakikaten de psikanaliz aracılığıyla yeterince bilinmeyen, çok zor tanımlanabilen süreçlere sahip, incelenmeleri bizi kitle psikolojisi konusundan bir süreliğine uzaklaştıracak, özdeşleştirmeler adıyla bilinen daha başka duygusal bağlanma mekanizmalarının olduğunu öğreniyoruz.

* Almancada *Objektbesetzung*: Nesne kateksisi. Bir kişinin, bir nesnenin, bir fikrin zihnimizdeki tasavvuruna yapılan libidinal yatırım. Buna ekonomik (nicel) unsur da denir. (Ç.N.)

7

ÖZDEŞİM

Özdeşleşme, psikanalizde bir başka kişiye yönelik duygusal bağın en erken ifadesi olarak bilinmektedir. Özdeşleşme, Oedipus karmaşasının erken gelişim evresinde rol oynar. Küçük erkek çocuğu bir gün babasına karşı özel bir ilgi duyar, ileride babası gibi olmak ve tıpkı ona benzemek, her yönden onun yerini almak ister. Rahatlıkla diyebiliriz ki: Babasını kendine ideal alır. Bu davranışın babaya karşı (ve genel olarak erile karşı) edilgin veya dişil bir tutumla ilgisi yoktur, daha çok zarif erkeksi bir davranış söz konusudur. Hazırlanıp ortaya çıkmasına aracılık ettiği Oedipus karmaşasıyla çok iyi uyum sergiler.

Babayla kurulan özdeşimle aynı anda veya biraz daha sonra erkek çocuk bağlanma-tipi* olarak annesine nesne yatırımı yapmaya başlamıştır. Böylelikle anneye bir cinsel nesne yatırımı, babaya bir rol model özdeşimi olmak üzere iki farklı psikolojik bağlanım sergi-

* Almancada *Anlehnungstypus* (yaslanma tipi), İngilizcede *anaclitic relationship* (anaklitik ilişki): Yetişkinlikte çocukluğun ilk nesne seçimlerine dayanan seçim türü. Freud'a göre ilk başlarda cinsel doyum; beslenme, bakım görme gibi yaşamsal işlevlere dayanırken/ yaslanırken daha sonra bu dayanma tipinin onun çevresindeki anne veya bakıcı gibi kişileri ilk cinsel nesnesi olarak almasıyla kendini gösterir (Ç.N.)

ler. Her iki bağlanım karşılıklı etkileşim ve engelleme olmaksızın bir süre yan yana varlıklarını sürdürürler. Ruhsal yaşamın karşı konulamaz bir şekilde ilerleyen bütünleşmesinin bir sonucu olarak nihayet karşılaşırlar ve bu kaynaşmadan normal Oedipus karmaşası ortaya çıkar. Küçük erkek çocuğu annesine giden yolda babasının onun için bir engel teşkil ettiğini fark edince babasıyla kurduğu bu özdeşim şimdi düşmanca bir niteliğe bürünür ve bu durum annesinin yanında da babanın yerini alma arzusuna dönüşür. Özdeşim başından beri çift değerlidir, şefkat ifadesi olabileceği gibi ortadan kaldırma arzusuna da dönüşebilir. Özdeşim, tıpkı libido örgütlenmesinin ilk oral döneminde arzulanan ve değer verilen nesneyi yiyerek bünyesine dahil edip onu böylece yok eden bir yeniyetme çocuk gibi davranır. Yamyam bilindiği gibi bu bakış açısına sahiptir; düşmanlarını onları yemeyi arzulayacak derecede sever ve sadece sevdiklerini yer.[19]

Babayla kurulan bu özdeşimin yazgısı daha sonra kolayca gözden kaybolur. Oedipus karmaşası, çocuk tarafından babanın kadınsı tutumla cinsel dürtülerinin dolaysız doyum beklediği nesne olarak alınması şeklinde tersine de dönebilir ve babayla kurulan özdeşim daha sonra babaya yönelik nesne bağının habercisi haline gelir. Bu durumun aynısı uygun değişikliklerle küçük kız çocukları için de geçerlidir.

Babayla kurulan bu tür özdeşim ile babayı nesne seçmek arasındaki farkı formüle etmek çok kolaydır. İlk durumda baba, olunmak istenen; ikinci durumda ise sahip olunmak istenendir. Dolayısıyla aradaki fark bağlanımın, benliğin öznesi/sujesi mi yoksa nesnesi/objesi mi üzerinde etkili olmasına bağlıdır. Birincisi bu nedenle zaten her cinsel nesne seçiminden önce mümkündür. Bundan daha zor olanı ise bu farklılığı metapsikolojik bakış açısıyla* ifade etmektir.

* Her ruhsal sürecin yerleşimsel, ekonomik ve dinamik olmak üzere üç koordinata göre değerlendirildiği yaklaşım anlamına gelir. Yerleşimsel (topografik-mekânsal) bağlam organizma içesindeki süreçlerin yani ruh ile beden arasındaki ilişkilerin lokalize edilmesiyle (yerinin belirlenmesi) ilgilidir. Ekonomik bağlam yaşamsal süreçlerin devamı için (libidinal) enerji tüketiminin yanı sıra bu tür kayıpların telafisi arasında ekonomik denge sağlanmasıyla ilgilidir. Dinamik bağlam ruhsal işlevleri harekete geçiren ve üç merci arasında etkili olan libido enerjisi devinimleri ve bastırmayla ilgilidir. (Ç.N.)

Saptanabilen tek şey özdeşimin, kendi benliğini model alınan diğer benliğe benzer biçimde şekillendirmeye çabaladığıdır.

Özdeşimi, karmaşık ilişki içerisindeki bir nevrotik semptom oluşumu vakası üzerinden çözümleyebiliriz. Kendisinden bahsedeceğimiz küçük kız, annesiyle aynı acı belirtisini gösterir, örneğin aynı dayanılmaz öksürük gibi. Bu çeşitli yollardan gerçekleşebilir. Özdeşim ya Oedipus karmaşasındaki gibi annenin yerini almak için düşmanca bir istek anlamını taşır ve bu durumda semptom babaya yönelik nesne sevgisini ifade eder; kız suçluluk bilincinin etkisi altında annenin yerini alma isteğini gerçekleştirir: Annen olmak istiyordun, al işte şimdi en azından acı deneyimi üzerinden de olsa oldun*! Burada histerik semptom oluşumunun tüm mekanizması devrededir. Ya da semptom, sevilen kişinin belirtisinin aynısıdır (örneğin *Dora: Bir Histeri Vakasının Analizinden Parçalar*'da Dora'nın babasının öksürüğünü taklit etmesi gibi); o halde konuyu şu şekilde tanımlayabiliriz: Özdeşleşme nesne seçiminin yerini almış, nesne seçimi özdeşleşmeye indirgenmiştir. Özdeşimin duygusal bağın ilk ve asli biçimi olduğunu, semptom oluşumu koşullarında, yani bastırma ve bilinçdışının egemen mekanizmalarının etkisi altında nesne seçiminin genelde yeniden özdeşleşmeye döndüğünü yani benliğin, nesnenin özelliklerini devraldığını öğrendik. Dikkati çeken nokta ise benliğin özdeşimlerde bazen sevilmeyen ancak bazen de sevilen kişiyi kopyalamasıdır. Özdeşimin her iki durumda kısmi ve son derecede sınırlı olduğu, nesnesi olan kişiden sadece tek bir özellik ödünç aldığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Bir üçüncü, özellikle en sık görülen ve önemli olan semptom oluşum vakası ise özdeşimin kopyalanan kişi ile nesne arasındaki ilişkiyi hiç dikkate almamasıdır. Örneğin yatılı okuldaki kızlardan biri gizli sevgilisinden kıskançlık uyandıran ve histeri nöbetiyle tepki verdiği bir mektup aldığında, bunu öğrenen kız arkadaşlarından ba-

* Bu birinci tarz özdeşleşme örneğinde belirti/semptom (burada öksürük), nefret edilen rakibe (anneye) ait belirtidir ve özdeşleşme kızın anneye karşı saldırganlığının ve babaya hissettiği aşkın tezahürüdür. Bu örnekte, belirti sevilmeyen kişinin belirtisinin aynısıdır. (Ç.N.)

zıları, bahsettiğimiz ruhsal bulaşım yoluyla bu nöbeti devralacaklardır. Burada, kendisini bir başkasının yerine koyabilmek veya koymak istemekten kaynaklanan özdeşim kurma mekanizması devreye girmiştir. Diğer kızlar da gizli bir aşk ilişkisi yaşamak isteğiyle yanıp tutuşurlar ve suçluluk bilincinin etkisiyle gizli yaşanan bir aşkın getirebileceği acıyı da kabul ederler. Bu belirtiyi göstermelerinin sebebinin duygudaşlık olduğu iddia edilirse bu yanlış bir çıkarım olacaktır. Bilakis, duygudaşlık öncelikle özdeşimden oluşur, bunun kanıtı ise bu tür bulaşımların ve taklitlerin genellikle iki kişi arasında yatılı kız arkadaşlar arasında karşılaşılandan daha az duygudaşlığın varsayıldığı durumlarda da ortaya çıkabileceğidir. Benliklerden biri, diğerinde bir noktada anlamlı bir benzerlik algılamıştır, bizim örneğimizde aynı duygusal yatkınlıkta, daha sonra bu noktada bir özdeşim gerçekleşir ve bu özdeşim, patojen durumun etkisi altında yer değiştirerek bu benliklerden birinin ürettiği semptoma dönüşür. Semptom aracılığıyla özdeşim böylece her iki benlik arasında adeta bir kesişme noktasındaki (semafor) basılı halde tutulması gereken sinyalizasyon işareti haline gelir.

Bu üç kaynaktan öğrendiklerimizi toparlarsak: Birincisi özdeşimin bir nesneye yönelik duygusal bağın en asli biçimi olduğu, ikincisi içyansıtımda olduğu gibi, regresyon yoluyla cinsel arzunun nesnesi olan bir kişiye yönelik (libidinal nesne) bağlanımın ikamesi olacağı ve üçüncüsü cinsel dürtülerin nesnesi olmayan bir kişiyle her yeni algılanan ortaklıkta oluşabileceğidir. Bu ortaklık ne kadar önemliyse, bu kısmi özdeşim o oranda başarılı olabilecek ve dolayısıyla yeni bir bağlanımın başlangıcına tekabül edecektir.

Kitle bireylerinin karşılıklı bağlanımlarının bu tür özdeşimin doğası gereği önemli bir duygulanımsal ortaklıktan kaynaklandığını zaten fark ederiz ve bu ortaklığın öndere yönelik bağın tarzında yattığını tahmin edebiliriz. Bir başka önsezimiz, özdeşim meselesini çözmekten henüz uzak olduğumuzu, psikolojinin eşduyum olarak adlandırdığı ve benliğimize yabancı diğer kişileri anlamamızda en büyük unsuru oluşturan süreçle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebilir. Ancak biz burada kendimizi özdeşimin bir sonraki duygulanımsal etkileriyle sınırlandıracağız ve zihinsel yaşamımız için öne-

mini bir kenara bırakacağız. Zaman zaman psikozlarla ilgili daha zor sorunların da üstesinden gelen psikanalitik inceleme, özdeşimi de bize diğer türlü anlamakta zorlanacağımız birkaç değişik vakada göstermiştir. Bu vakalardan ikisini bundan sonraki akıl yürütmelerimiz için malzeme olarak ayrıntılı bir şekilde ele alacağım.

Erkek eşcinselliğinin kaynağıyla ilgili vakaların çoğu şu şekildedir: Delikanlı alışılmadık şekilde uzun zamandan beri ve yoğun olarak Oedipus karmaşasının bir sonucu olarak annesine takılıp kalmıştır. Nihayet ergenlik çağının tamamlanmasının ardından annesini başka bir cinsel nesneyle değiştirme zamanı gelmiştir. Burada ani bir değişim gerçekleşir; delikanlı annesini terk etmez, aksine kendisini onunla özdeşleştirir, annesine dönüşür ve tıpkı annesinden tecrübe ettiği gibi benliğinin yerini alabilecek, sevebileceği ve önemseyebileceği nesneler arar.* Bu, sıklıkla gelişigüzel doğrulanabilecek bir olaydır ve ani değişimin organik dürtüsel güçleri ve nedenleri hakkında yapılan herhangi bir varsayımdan oldukça bağımsız bir süreçtir. Bu özdeşimle ilgili çarpıcı olan şey onun yaygınlığıdır; benliği, en önemli kısmı olan cinsel karakterinde, önceki nesnenin rol modeline dönüştürür. Bu süreçte nesnenin kendisinden vazgeçilir, tamamen mi yoksa yalnızca bilinçdışında muhafaza edilmeye devam ettiği anlamında mı, bu tartışmamızın dışında kalır. Terk edilen veya yitirilen nesneyi telafi etmek için kurulan özdeşim, bu nesnenin benliğin içine yansıtılması bizim için elbette artık bir yenilik sayılmaz. Böyle bir süreç ara sıra küçük çocuklarda doğrudan gözlemlenebilmektedir. Kısa bir süre önce *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*'de benzer bir gözlem yayımlanmıştı: Makalede yavru kedisinin kaybından dolayı mutsuz olan bir çocuğun acısı henüz tazeyken,

* Vazgeçilen (terk edilen) veya yitirilen nesneyle özdeşim durumunda nesnenin fantezisi (fantezi yoluyla beliren imge/görüntü) benlikte içe yansıtılır ve benlik içe yansıtılan nesnenin yerini alır. Ayrıca Freud'a göre, Leonardo da Vinci de çocukluğunda annesi tarafından büyütüldüğünden annesiyle özdeşleşerek bir nevi annesi olmuş ve bir anne sevgisiyle benliğinin yerine koyabileceği nesnelere yönelmiş ve bir anne edasıyla çevresindeki genç erkeklere cinsellik içermeyen bir eşcinsel sevgi beslemiştir. Bu sevgi kendine yönelik narsistik sevgidir. Bu özdeşim biçimi, benliğin bir kısmının, yitirilen/vazgeçilen nesneyle özdeşleştiği melankoli için de geçerlidir. (Ç.N.)

bundan böyle bu kedicik olduğunu ilan ettiği ve buna uygun olarak kedi gibi dört ayak üstünde emeklediği ve masada yemek yemek istemediği ve benzeri davranışlar sergilediği aktarılmıştı.[20]

Nesnenin bu tür içyansıtımına ilişkin bir başka örneği bize, duygulanım unsurunu da sevilen bir nesnenin gerçek veya duygulanımsal kaybının en göze çarpan nedenleri arasında sayan melankoli analizi sağlamıştır. Bu vakaların temel özelliklerinden biri, acımasızca özeleştiri ve kendini suçlamalar eşliğinde benliğin kendisini merhametsizce aşağılamasıdır. Analizler, bu yargılamaların ve suçlamaların temelde nesneye yönelik olduğunu ve benliğin nesneden intikam almasını temsil ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bir başka yerde, "Nesnenin gölgesi benliğin üzerine düştü," demiştim. Burada nesnenin içe yansıtılması dikkatlerden kaçırılmayacak kadar açıktır.

Bu melankoliler bize, daha sonraki incelemelerimiz için önemli olabilecek bir şeyi daha göstermektedir. Onlar bize, benliğin bölündüğünü, iki parçaya ayrıldığını, bunlardan birinin diğerine karşı öfkeli olduğunu gösterirler. Bu diğer parça yitirilen nesneyi içeren, içyansıtımla değiştirilen kısımdır. Ancak diğerine zalimce davranan parça da bize yabancı değildir. Bu parça, benliğin içerisinde normal zamanlarda da benliğin karşısında eleştirel tutum sergileyen ancak asla bu kadar acımasız ve bu kadar adaletsiz olmayan bir eleştiri mercisi olan vicdanı içermektedir. Biz önceki vesilelerle (narsizm, yas ve melankoli) benliğimiz içerisinde kendisini diğer benlikten ayıran ve onunla çatışmalara giren böyle bir mercinin geliştiğini varsaymak zorunda kalmıştık. Biz bunu "benlik ideali" olarak adlandırmış ve özdenetimi, ahlaki vicdanı, rüya sansürünü ve bastırmada etkili temel işlevleri ona atfetmiştik. Biz onun çocukluk benliğinin kendi kendine yettiği birincil narsizmin mirasçısı olduğunu söylemiştik. Bu mercinin, yavaş yavaş çevrenin etkilerinden benliğe yönelik, benliğin her zaman yetişmekte zorlandığı talepleri kabul ettiğini, böylece insanın kendi benliğinden memnun olmadığı durumlarda doyumunu benlikten farklılaşmış benlik idealinde de bulabildiğini belirtmiştik. Gözetlenme hezeyanında da, bu mercinin dağılmasının belirginleştiğini ve bunun otoritelerin, özellikle de ebeveynlerin etkilerinden kaynaklandığını tespit etmiştik[21]. Ancak bu benlik idealinin

güncel (gerçek) benlikten uzaklık derecesinin bireyden bireye değişiklik gösterdiğini ve birçoklarında benlik içerisindeki bu farklılaşmanın çocuktakinden ileri boyuta gitmediğini belirtmeyi unutmamıştık.

Bu malzemeyi bir kitlenin libidinal örgütlenmesinin anlaşılması için kullanmadan önce, nesne ile benlik arasındaki değişkenlik gösteren koşulların diğer birkaçını dikkate almamız gerekir.

Patalojiden alınan bu örneklerden, özdeşimin doğasını çözemediğimizi ve böylece kitle oluşumunun bilmecesinden bir kısmını dokunulmamış bir şekilde bırakacağımızı çok iyi biliyoruz. Burada çok daha esaslı ve geniş kapsamlı psikolojik analiz devreye girmelidir: Özdeşimden bir yol, taklit üzerinden eşduyuma yani bir başka ruhsal yaşama ilişkin, bize bir fikir sahibi olabilmemize imkân sağlayacak mekanizmanın anlaşılmasına gider. Mevcut bir özdeşimin dışavurumlarında da açıklanması gereken daha çok şey bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, özdeşim kurulan kişiye karşı saldırganlığın kısıtlanması, onun korunup kollanması ve ona yardımda bulunulması gibi sonuçları da doğurur. Bu tür özdeşimlerin örneğin klan topluluklarının ne kadar temelinde yattığıyla ilgili araştırmada Robertson Smith*, bunların ortak bir tözün tanınmasına dayandıklarını (*Kinship and Marriage [in Early Arabia]*, [İslam Başlangıcında Arabistan'da Akrabalık ve Evlilik] 1885), bu nedenle de ortak yenilen bir yemek aracılığıyla dahi yaratılabilecekleri gibi şaşırtıcı bir sonucun ortaya çıktığını açıklamıştır. Bu özellik, böyle bir özdeşleştirmeyi *Totem ve Tabu*'da inşa etmiş olduğum insan ailesinin tarihöncesiyle ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır.

* William Robertson Smith (1846-1894): İskoçyalı ilahiyatçı, Eski Ahit ve Şarkiyat uzmanı, filolog. Totemistik sistemin önemli bir kısmını totem yemeği olarak adlandırdığı bir ritüelin oluşturması ve bunun Samilerin dinine etkisi hakkında araştırmaları vardır. (Ç.N.)

8

AŞK VE HİPNOZ

Dilin kullanımı, kendi keyfiyetinde bile bir gerçekliğe sadakatini korur. Bu nedenle o, kuramsal olarak bizim de "sevgi" olarak özetlediğimiz çok çeşitli duygusal ilişkileri sevgi olarak adlandırır, ancak daha sonra bu sevginin asli mi, doğru mu, hakiki mi olup olmadığından bir kez daha şüpheye düşer ve bu nedenle geniş bir yelpazedeki sevgi fenomenleri içerisindeki bütün bir olasılıklar silsilesine işaret eder. Bizim de gözlemle aynısını ortaya çıkarmamız zor olmayacaktır.

Pek çok durumda aşk; cinsel dürtüler açısından dolaysız cinsel doyuma yönelik olup bu hedefe ulaşılmasıyla birlikte sönen nesne yatırımından ibarettir; ortak ve şehvetli aşk olarak adlandırılan şey budur. Ancak bilindiği gibi libidinal durum nadiren böylesine yalın bir şekilde kalır. Henüz söndürülmüş cinsel ihtiyacın tekrar canlanacağına kesin bir gözle bakılmasının en akla yakın nedeni, arzulanmadığı zamanlarda bile cinsel nesneye sürekli bir yatırım yaparak onu sevmek olsa gerektir.

Önemli role sahip ikinci bir unsur ise insanın aşk yaşamının

izlediği şaşırtıcı gelişim serüveninden kaynaklanır. Genellikle beş yaşına kadar tamamlanan ilk evrede çocuk, ebeveynlerinden birinde doyum arayan tüm sıcak cinsel dürtülerin birleştiği bir ilk sevgi nesnesi bulur. Sonrasında devreye giren bastırma mekanizması çocukluğa ait bu cinsel amaçlarının bazılarından vazgeçmeye zorlar ve ebeveynlerle ilişkilerden geriye değişimin derin izlerini bırakır. Çocuk ileride de ebeveynlerine bağlı kalmasına kalır, ancak bunlar artık "(cinsel) amacı ketlenmiş" olarak adlandırılması gereken dürtülerdir. Bundan böyle bu sevdiği kişiler için hissettiği duygular "şefkat" olarak nitelenecektir. Önceki erotik eğilimlerin, bilinçdışında az ya da çok güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürdükleri, dolayısıyla asli akışın belirli bir anlamda dolu dizgin devam ettiği bilinmektedir.[22]

Ergenlikle birlikte, doğrudan cinsel amaçlara yönelik bilindik çok yoğun yeni eğilimler ortaya çıkar. Elverişsiz durumlarda bu erotik akış, öteden beri devam etmekte olan sevecen duygusal istikametlerden ayrı bir yol izler. Böylece daha sonra belirli edebiyat akımlarınca zevkle idealize edildiğini gösteren, iki yönlü görüntüye sahip bir portre karşımıza çıkar. Erkek kendisinde cinsel ilişki isteği uyandırmayan çok saygıdeğer kadınlara hayranlık eğilimleri gösterir ve sadece sevmediği, hor gördüğü veya aşağıladığı[23] diğer kadınlar üzerinden cinsel açıdan iktidarına kavuşur. Bununla birlikte, büyümekte olan genç, genellikle erotik olmayan, ilahî aşk ile erotik, dünyevi aşkın belirli ölçüde bir sentezine ulaşır ve cinsel nesneyle ilişkisi, amacı ketlenmiş dürtüler ile amacı ketlenmemiş dürtülerin ortaklaşa etkileriyle karakterize edilir. Aşkın derecesini erotik isteklerin aksine yalnızca amacı ketlenmiş şefkat dürtülerinin katkı payına göre ölçebiliriz.

Bu aşk kapsamı içerisinde baştan beri dikkatimizi çeken şey sevilen nesnenin eleştiriden azade olması, nesnenin tüm özelliklerinin, sevilmeyen kimselerinkinden veya sevilmemiş olduğu dönemlerdekinden daha değerli görüldüğü olgusu, yani cinselliğin aşırı idealleştirilmesi fenomenidir. Erotik eğilimlerin bir dereceye kadar etkili bastırılması veya ertelenmesi, nesnenin ruhsal üstünlüğünden dolayı erotik bakımdan da sevildiği türünde bir yanılgıya sebebiyet verebilir, oysa tam tersine asıl erotik beğeni bu üstünlükleri ona bahşetmiş olabilir.

Oysa ki daha yakından değerlendirildiğinde böyle bir temsilin var olmayan karşıt durumları varmış gibi yansıtarak yanlış yoruma sebebiyet verdiği derhal fark edilir. Buradaki durum ekonomik olarak zenginleşme ya da yoksullaşma meselesi olmayıp aşırı tutkulu bir aşkta benliğin nesneyi içe yansıttığı şeklinde de tarif edilebilir. Böylece yönümüzü tayin etmek açısından işimiz daha kolaylaşır; nesneye kendi benliğimiz gibi davranıldığını yani aşkta narsistik libidonun büyük ölçüde nesneye aktığını anlarız. Bazı sevgi seçimlerinde nesnenin, kişinin kendisine örnek alıp da ulaşamadığı bir benlik idealinin yerini almaya hizmet ettiği aynı şekilde göze çarpar. Nesne, kişinin kendi benliği için elde etmeye çabaladığı mükemmellikler ve bu dolambaçlı yoldan da kendi narsizmini tatmin etmek istemesi nedeniyle sevilir.

Cinselliğin aşırı idealleştirilme hali ve aşk daha da güçlendiğinde bu tablonun yorumu daha belirgin bir hal alır. Doğrudan cinsel doyuma zorlayan çabalar artık tamamen geri plana itilebilirler, tıpkı örnekteki yeniyetme delikanlının hayranlık duyduğu aşkta olduğu gibi: Benlik gittikçe gösterişsiz, daha mütevazı olur; nesne daha görkemli, daha değerli olur, nihayetinde benliğin bütün özsevgisini ele geçirir, bunun doğal bir sonucu olarak da benlik kendini feda eder. Nesne deyim yerindeyse benliği yiyip bitirmiştir. Alçakgönüllülük, narsizmin kısıtlanması, kendine zarar verme gibi özellikler her aşkta mevcuttur; aşırı durumlarda ise artarlar ve erotik isteklerin geri plana çekilmesiyle iktidarı ele geçirirler.

Bu durum, özellikle her cinsel tatminden sonra, cinselliğin aşırı idealleştirilmesinde giderek bir düşüşün yaşandığı mutsuz, karşılıksız aşklarda çok basit rastlanan bir olgudur. Aynı zamanda benliğin nesneye teslimiyeti ile soyut bir fikre yüceltilmiş teslimiyet arasında çoktandır bir farkın kalmamış olması, benlik idealine atfedilen işlevlerin büsbütün sekteye uğramasına sebep olur. Bu merci tarafından tatbik edilen eleştiri etkinliği susar; nesne ne yaparsa ve ne arzu ederse haklıdır ve kusursuzdur. Nesnenin lehine olan hiçbir şeye vicdan mekanizması uygulanmaz; aşk körlüğünde insan pişmanlık duymadan bir suçluya dönüşür. Bütün bu durum bir formülle özetlenebilir: Nesne, benlik idealinin yerini almıştır.

Özdeşleşme ile en ileri aşamaları olan büyülenme ya da tutkunluk olarak adlandırılan aşk arasındaki fark şimdi kolay bir şekilde tanımlanabilir. İlk durumda benlik, nesnenin özellikleriyle zenginleşmiştir, Ferenczi'nin* ifadesiyle, "Nesne içe yansıtılmıştır." İkinci durumda benlik yoksullaşmış, kendisini nesneye teslim etmiş, nesneyi kendisinin en önemli öğesi yerine koymuştur. Ancak daha yakından yapılan değerlendirmede bu tür bir temsilin var olmayan çelişkileri varmış gibi yansıttığı fark edilir. Buradaki durum zenginleşme veya yoksullaşma meselesi olmayıp, aşırı tutkulu bir aşkta benliğin nesneyi içe yansıttığı şeklinde de tarif edilebilir. Belki başka bir ayrım bu konuda çok daha önemli katkı sağlayabilir. Özdeşimde nesne yitirilmiş veya terk edilmiştir; nesne benlik içerisinde tekrar oluşturulur ve benlik yitirilen nesnenin rol modeline göre kısmi olarak değişir. Diğer türlü ise, yani aşkta nesne korunmuştur ve benlik tarafından ve benlik pahasına aşırı yatırım yapılmıştır. Ancak burada da bir kuşku su yüzüne çıkar. Özdeşimin, nesne yatırımının terk edilmesi şartını gerektirdiği kesin midir? Korunan bir nesneyle özdeşim kurulamaz mı? Bu çetrefilli sorunun tartışmasına girişmeden önce, konunun özünü kapsayan başka bir seçeneğin, yani nesnenin, benliğin mi yoksa benlik idealinin mi yerini aldığına ilişkin zihnimizde şimdiden yavaş yavaş sezgisel bir düşünce belirmeye başlamaktadır.

Görünüşe bakılırsa aşktan hipnoza uzanan yol pek uzak değildir. Her ikisi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Hipnozcu ve sevilen nesne karşısında aynı alçakgönüllü teslimiyet, aynı uysallık, aynı eleştiri yoksunluğu sergilenir, her ikisinde de benliğin karar verme yetkisi zayıflar. Hiç şüphesiz ki hipnozcu, benlik idealinin yerini almıştır. Aradaki fark hipnozda ilişki mekanizmalarının daha güçlü ve belirgin olmasıdır, dolayısıyla aşkı hipnozla açıklamak, bunun tersini açıklamaktan amacımıza daha faydalı olacaktır. Hipnozcu yegâne nesnedir, onun yanında başka hiçbir nesneye riayet edilmez. Benliğin, hipnozcunun istek ve iddialarını rüyamsı bir şekilde deneyimlemesi, benlik idealinin işlevleri arasında gerçeklik sınaması

* Sándor Ferenczi (1873-1933): Macar nörolog ve psikanalist. (Ç.N.)

etkinliğinin de bulunduğunu vurgulamayı ihmal ettiğimizi bize hatırlatmaktadır.[24] Genelde gerçeklik sınaması görevinden sorumlu ruhsal merci bu gerçeklik için devreye girdiğinde, bunun benlik tarafından da aynı şekilde bir gerçeklik olarak algılanması hiç şaşırtıcı değildir. Cinsel hedefe yönelik sınırsız çabaların büsbütün yokluğu da hipnotik fenomenlerdeki netliğe haddinden fazla katkı sağlar. Benzer şekilde, aşkta cinsel tatmin sadece süreli olarak ertelenmesine ve bir sonraki potansiyel hedef olarak arka planda kalmasına rağmen hipnotik ilişki, cinsel doyumu kapsamayan sınırsız âşık teslimiyetidir.

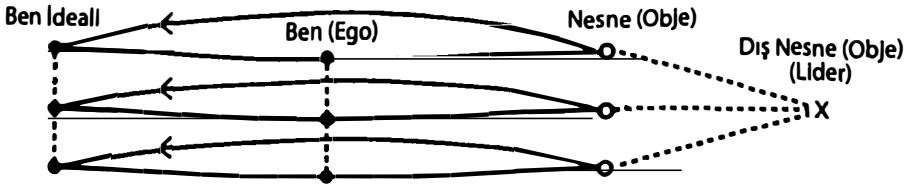
Diğer yandan, hipnotik ilişkinin deyim yerindeyse ikili bir kitle oluşumu olduğunu da söyleyebiliriz. Hipnoz, kitle oluşumuyla fazlasıyla benzer olduğundan iyi bir mukayese nesnesi değildir. O, bize kitlenin karmaşık yapısının bir öğesi olarak, kitle bireyinin öndere olan tutumunu soyutlayarak göz önüne serer. Dolaysız cinsel yönelimlerin ortadan kalkması hipnozu aşktan ayırdığı gibi, sayıdaki bu kısıtlılık da hipnozu kitle oluşumundan ayırır. Bu bakımdan hipnoz, her ikisinin ortasında bir yer tutar.

İnsanlar arasında bu tür kalıcı bağlar oluşturanın tam da amacı ketlenmiş cinsel yönelimler olduğunu görmek çok ilginçtir. Ancak bu, onların tam bir doyuma ulaşma yeteneğine sahip olmadıkları olgusundan kolayca anlaşılırken, ketlenmemiş cinsel yönelimler, cinsel amaca her ulaşma ânında gerçekleşen libidinal enerji boşalmasıyla olağanüstü bir azalma yaşarlar. Erotik aşk, tatminle birlikte sönüp gitmeye yazgılıdır, sürekliliğini koruyabilmesi için en başından saf şefkatle yani amacı ketlenmiş bileşenlerle karışmış olmalı veya böyle bir dönüşüm yaşamalıdır.

Eğer hipnoz, şimdiye kadar mantık yoluyla yapılan açıklamaya yani dolaysız cinsel çabaları ve yönelimleri dışarıda tutan bir aşk olduğu savına karşı çıkan bazı özellikler barındırmasaydı bir kitlenin libidinal yapısına dair bilmeceyi bize pürüzsüz bir şekilde çözüme kavuşturabilirdi. Hipnozda daha birçok şey anlaşılmamış, esrarengiz olarak kabul edilmelidir. Olağanüstü bir güce sahip birisinin güçsüz, çaresiz biriyle arasındaki ilişkisinde, hayvanlarda meydana gelen şok hipnozuna benzetilebilecek ek bir felç unsuru içerir. Oluşma şekli,

uykuyla ilişkisi şeffaf değildir ve bir yandan bazı kimseler hipnozu tamamen reddederken bazılarının hipnoza yatkın olmasının altında yatan neden, hipnoza yatkın olan şahısların gizemli seçimini, kendi içerisinde gerçekleştiren ve belki de özellikle bireylerin libido yapılarındaki saflığı mümkün kılan, henüz bilinmeyen bir unsurun varlığına işaret etmektedir. Dikkat çekici olan şey ise, hipnotize olmuş şahsın ahlaki vicdanının sık sık her zamanki telkin uysallığının en son aşamasında bile hipnozcuya karşı direnç gösterebilmesidir. Ancak bu durum, hipnozda ekseriyetle uygulandığı üzere, bunun sadece bir oyun olduğu, çok daha hayati önem arz eden başka bir durumun gerçekdışı yeniden canlandırılması olduğuna ilişkin bir bilginin, hipnotize olan şahısta muhafaza edilmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Yine de şimdiye kadarki açıklamalar ışığında bir kitlenin libidinal yapısını formüle etmek üzere kendimizi artık tamamen hazır hissediyoruz. En azından şimdiye kadar incelediğimiz kadarıyla, bir öndere sahip olup da çok fazla ikincil tarzda örgütlenmeyle bir bireyin özelliklerini kazanamayan bir kitleninkini; yani birincil tarzda bir kitlenin libidinal yapısını formüle edebiliriz. Bu tür birincil bir kitle, bir ve aynı nesneyi/objeyi kendi benlik ideallerinin yerine koyan ve bunun sonucunda kendi benliklerinde birbirleriyle özdeşleşen bireyler toplamıdır. Bu ilişki grafiksel bir sunuma izin vermektedir:

9

SÜRÜ DÜRTÜSÜ

Bu formülle kitlenin bilmecesini çözdüğümüz yanılsamasına yalnızca çok kısa süreliğine sevinebileceğiz. Hipnozun esrarengizliğine yaptığımız atıfla daha birçok önemli şeyin açıklanmadığını varsaydığımızdan yapılan bu uyarı bizi derhal endişelendirmelidir. Ve şimdi bir başka itiraz bize izlenecek yolun devamını gösterir. Kitlede tespit ettiğimiz geniş bir yelpazeye sahip duygulanımsal bağların, onun karakter özelliklerinden biri olan bireyin bağımsızlık ve girişim eksikliğini, tepkilerinin diğerlerininkiyle benzerliğini, deyim yerindeyse kitle bireyliğine düşüşünü açıklamak için oldukça yeterli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kitleye bir bütün olarak baktığımızda kitle bize zihinsel edimin zayıflaması, duygulanımda sınırsızlık, ölçülülük/ılımlılık ve erteleme yetersizliği, tüm duygusal ifadelerde sınırların aşılması eğilimi ve onu eylemle bütünüyle boşaltması gibi daha fazla özellikleri göz önüne serer. Tüm bunlar ve Le Bon'da etkileyici şekilde açıklanmış olarak bulduğumuz benzer her şey; bize adeta vahşilerde ve çocuklarda rastladığımızda şaşırmadığımız, ruhsal etkinliğin bir önceki aşamaya gerilemesinin kusursuz bir potresini oluşturur. Öğrendiğimiz kadarıyla bu tür bir gerileme ileri düzey-

de organize olmuş yapay kitlelerde büyük ölçüde önlenebilirken, özellikle sıradan olanların doğasında yatmaktadır.

Böylece bireyin yalıtılan duygusu ve bireysel zihinsel etkinliğinin, bireyin kendisini tek başına ifade edemeyecek kadar epeyce zayıf olduğu ve kesinlikle diğerleri tarafından benzer şekilde tekrar edilmesiyle pekiştirilmesini beklemesi gerektiği gibi bir durumun izlenimini elde ederiz. Bu bağımlılık fenomenlerinin ne kadarının insan toplumunun normal yapısıyla ilişkili olduğunu, onda ne kadar az özgünlük ve kişisel cesaret bulunduğunu, kitle ruhunda ırksal özellikler, sınıfsal önyargılar, kamuoyu ve buna benzer diğer ortaya çıkan anlayışların her bireyi ne kadar egemenliği altına aldığını kendimize hatırlatırız. Eğer telkinin yalnızca önder tarafından değil, ayrıca her birey tarafından bir diğerine de uygulandığını kabul edersek telkinsel etkinin bilmecesi bizim nezdimizde daha da büyür ve önderle olan ilişkiye tek taraflı önem verirken, diğer taraftan karşılıklı telkin unsurunu haksız yere geri plana ittiğimiz için de kendimize sitem ederiz.

Böylece tevazuyu elden bırakmayarak bize daha basit temel esaslar üzerinde açıklama yapmayı taahhüt eden başka bir sese kulak verme eğiliminde olacağız. Böyle bir sesi, W. Trotter'in sürü dürtüsü üzerine yazdığı zekice kitabından almakla birlikte, tek esefle karşıladığım yanı, bu kitabın son büyük savaşla zincirlerinden boşalmış antipati duygularından henüz tam manasıyla kurtulamamış olmasıdır.[25]

Trotter, kitlede tanımlanan ruhsal fenomenleri hayvan türlerinde olduğu gibi insanda da doğuştan gelen bir sürü içgüdüsünden (*gregariousness*) türetir. Bu sürüsellik biyolojik bir benzetmedir ve adeta çok hücreliliğin bir devamı niteliğindedir, libido kuramı anlamında aynı türden canlıların giderek daha kapsamlı birimlerde birleşmek üzere libido kaynaklı eğilimin daha başka dışavurumudur.[26] Trotter'e göre birey yalnızken kendisini eksik, tamamlanmamış (*incomplete*) hisseder. Hatta küçük çocuğun korkması bile bu sürü içgüdüsünün bir tezahürüdür. Sürüye karşı gelmek ondan ayrılmak gibi bir şeydir ve bundan dolayı bu davranıştan ürkerek kaçınılır. Ancak sürü her yeniliği, alışılmamışı reddeder. Sürü içgüdüsü birincil, parçalara ayrıştırılamayan bir şeydir (*which cannot be split up*).

Trotter, kendisi tarafından birincil kabul edilen dürtüleri (veya içgüdüleri) özvarlığını sürdürme, beslenme, üreme ve sürü dürtüsü şeklinde sıralar. Üçüncü sıradaki dürtü, sıkça diğerleriyle çatışmak zorunda kalır. Suçluluk bilinci ve görev duygusu bir *gregarious** hayvanın karakteristik zenginlikleridir. Trotter ayrıca psikanalizin benlik içerisinde ortaya koyarak gösterdiği savunma mekanizmalarını ve dolayısıyla hekimin psikanalitik tedavide karşılaştığı dirençleri aynı şekilde sürü içgüdüsüne bağlar. Dilin önemini sürü içerisindeki karşılıklı iletişime uygun olmasına borçlu olduğunu, bireylerin birbirleriyle özdeşleşmelerinin büyük ölçüde ona dayandığını söyler.

Le Bon'un karakteristik kısa süreli kitle oluşumlarını ve McDougall'ın istikrarlı kitleleri açıkladığı gibi, Trotter de insanın, bu politik hayvanın (ζῶον πολιτικόν)**, içinde yaşadığı en genel kitleleri ilgi alanının odağına yerleştirmiş ve onların psikolojik nedenlerini izah etmiştir. Trotter'e göre birincil ve daha fazla öğelerine ayrılamaz olarak nitelendirdiğinden, sürü dürtüsü için bir kaynağa ihtiyaç yoktur. Onun belirttiğine göre Boris Sidis'in***, sürü dürtüsünün telkinden türetildiğine dair açıklaması Trotter'e göre neyse ki lüzumsuzdur; bu iyi bilinen, tatmin edici olmayan modele dayanan bir açıklamadır ve bu cümlenin tersine çevrilmesi, yani telkinin sürü içgüdüsünün bir türevi olduğu görüşü bence çok daha aydınlatıcı olurdu.

Ancak biz öncelikle tam tersine önderin ihmal edilmesi halinde kitlenin mahiyetinin kavranamayacağı yargısına eğilim gösterirken, Trotter'in tanımının kitlede önderin rolünü çok az göz önünde bulundurması, diğer araştırmacılara karşı yapılan itirazlardan çok daha fazlasını hak eder. Sürü içgüdüsü öndere hiçbir yer bırakmaz, o sadece rasgele sürüye katılır ve bununla ilişkili olarak bu dürtüden bir tanrı ihtiyacına götüren bir yol da bulunmamaktadır; sürünün çobanı eksiktir. Ayrıca Trotter'in tanımı psikolojik olarak da çürütülebi-

* (İng.) Toplu halde, sürü halinde yaşayan. (Ç.N.)

** Antik Yunancada *zoon politikon*. Aristoteles'e ait bu kavram ilk kez onun *Politika* adlı yapıtında geçer. (Ç.N.)

*** Boris Sidis (1867-1923): Rus asıllı Amerikalı psikolog, psikiyatr ve psikopatalog. Hipnoz, psikozlar ve nevrozlar üzerine çalışmalar yapmıştır. (Ç.N.)

lir, yani sürü dürtüsünün parçalanmaz olmadığı, hayatta kalma dürtüsü ve çiftleşme dürtüsü anlamında birincil dereceden olmadığı en azından olası kılınabilir.

Sürü dürtüsünün gelişim sürecini izlemek elbette kolay değildir. Trotter'in zaten dürtünün dışavurumu olarak dikkate almak istediği küçük çocuğun yalnız bırakıldığındaki duyduğu korku, farklı bir yorumu akla getirmektedir. Bu korku anne, daha sonra diğer tanıdık kişiler için geçerlidir ve çocuğun onu korkuya dönüştürmekten başka ne yapacağını henüz bilmediği, doyurulmamış bir özlemin ifadesidir.*[27] Yalnız kalan küçük çocuğun korkusu, sürü içerisinden rasgele birinin görüntüsüyle de yatıştırılamaz, tam aksine, çocuğun yatışması özellikle yeni bir yabancının gelişiyle sağlanır. O zaman çocukta, uzun süreliğine sürü içgüdüsü ve kitle duygusu fark edilmez bile. Böyle bir durum, öncelikle çok sayıda çocuğun bulunduğu bir yuvada, büyük çocuğun küçük çocuğu benimsemesindeki ilk kıskançlığa bir tepki olarak çocukların ebeveynleriyle ilişkilerinde ortaya çıkar. Büyük olan çocuk elbette yeni geleni kıskançlıkla sıkıştırmak, ebeveynlerinden uzak tutmak ve onun tüm haklarını gasp etmek ister ve bu çocuğun da –sonrakiler gibi– aynı şekilde ebeveynleri tarafından sevileceği gerçeği karşısında ve bu çaresizlik neticesinde, düşmanca tutumunu kendine zarar vermeden sürdüremeyeceğini anlaması üzerine diğer çocuklarla özdeşim kurmaya mecbur bırakılır ve çocuklar arasında daha sonra okulda gelişmeye devam edecek bir kitle veya toplum duygusu oluşur. Bu karşı tepki oluşturmanın ilk talebi, adalet ve herkese eşit muameledir. Bu talebin okulda nasıl da yüksek sesle ve rüşvetle bile kandırılamaz bir şekilde dile getirildiği bilinmektedir. Eğer kendisi yeğ tutulan olamaz ise o zaman en azın-

* Freud *Psikanalize Giriş* çalışmasına atıfta bulunmaktadır. Bu çalışmada Freud kaygı nevrozunun engellenmiş heyecandan-arzudan kaynaklandığını, biriken libidinal gerilimin tatmin edilememesi sonucunda libidonun doğrudan kaygıya dönüştüğünü, bunun çocukların fobilerinde daha anlaşılır olduğunu, yalnızlığın veya yabancı bir simanın, çocuğun annesine olan özlemi uyandırdığını, çocuğun bu libidinal heyecanı kontrol edemeyerek bunu korkuya dönüştürdüğünü, bunun gerçek korku değil nevrotik kaygı/korku olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Freud burada, çocuğun korkusunun sürü dürtüsünün dışavurulmasından kaynaklanmadığına, bir nevi sevilen nesneyi yitirme endişesine işaret ediyor. (Ç.N.)

dan içlerinden hiç kimse de yeğ tutulmasın. Eğer aynı süreç farklı ilişkiler altında yeniden gözlemlenmemiş olsaydı çocuklu bir yuvada ve sınıfta bu dönüşümün ve kıskançlığın kitle duygusuyla telafi/ikame edileceğine ihtimal dahi verilmezdi. Bir şarkıcı ve piyanistin sanatını icra ettikten sonra onu çepeçevre sarmış olan aşktan yanıp tutuşan bir grup kadın ve kız düşünülsün. Elbette her biri bir diğerini kıskanmayı aklına getirirdi, yalnızca sayılarından ve buna bağlı imkânsızlıktan dolayı duydukları aşkın amacına ulaşması için karşılıklı saç baş yolarak kavga etmektense bundan vazgeçerler, bütünleşmiş bir kitle gibi davranırlar, ortaklaşa eylemleriyle gözdelerini överler hatta onun buklelerinde birer süs olmaktan adeta büyük zevk alırlardı. Ezelî rakipler olarak kendilerini aynı nesneye yönelik sevgi aracılığıyla birbirleriyle özdeşleştirebilmişlerdir. Eğer bir dürtüsel durum alışıldığı gibi değişik sonuçlar doğurmaya muktedirse, öyleyse bir diğeri hatta akla yakın olanı gerçekleşmezken, belirli bir doyum imkânının bağlantılı olduğu bir sonucun ortaya çıkmasına şaşırmayacağız, çünkü gerçek koşullar onun bu hedefe ulaşmasını engellerdi.

Toplumda daha sonra ortak ruh, *esprit de corps* ve bu gibi etkili olarak ne varsa, asli ilk kıskançlıktan türediğini yadsıyacak nitelikte değildir. Kimse ön plana çıkmak istemeyecektir, herkes eşit ve aynısına sahip olsun. Toplumsal adalet, başkalarının da vazgeçmeye mecbur olmaları için kendisini birçok şeyden mahrum bırakmak veya aynı şey her ne ise onu talep edememeleri anlamına gelmektedir. Toplum vicdanının ve görev duygusunun kökeninde bu eşitlik talebi yatmaktadır. Bu eşitlik talebi, psikanaliz aracılığıyla öğrendiğimiz üzere beklenmedik bir şekilde frengililerin hastalıklarını bulaştırma korkusunda açığa çıkar. Bu zavallıların korkusu, hastalıklarını başkalarına da bulaştırmakla ilgili bilinçdışı arzularına karşı şiddetli bir şekilde direnmelerine tekabül eder, çünkü hastalık neden sadece kendilerine bulaşmış ve diğerleri değil de kendisi birçoğunun arasından tecrit edilmiş olsun ki? Süleyman Peygamber'in verdiği hükümle ilgili güzel darbımesel de aynı öze sahiptir. Eğer kadınlardan birinin çocuğu öldüyse öbürünün de yaşayan çocuğu olmasın. Bu temenniden dolayı mağdur olan kadın ortaya çıkarılmıştır.

Dolayısıyla toplumsal duygu; başlangıçta düşmanca bir duygunun, bir özdeşimin doğası gereği, olumlu yönde vurgulanan bir bağa dönüşmesine dayanmaktadır. Şimdiye kadar olayların gidişatından görebildiğimiz kadarıyla bu dönüşümün, ortak sevecen bir bağın etkisiyle kitle dışında duran bir şahsa uygulandığı görülmektedir. Özdeşimle ilgili analizimiz bize de pek fazla teferruatlı görünmemektedir, ancak eşitliğin tutarlı uygulanması talebinin bir özelliğine geri dönersek şu anki amacımız bakımından yeterli olacaktır. Biz zaten yapay kitleler olan kilise ve orduyu incelerken onlardaki önkoşulun tüm herkesin bir kişi yani bir önder tarafından eşit şekilde sevilmek olduğunu öğrenmiştik. Ancak şimdi kitlenin eşitlik talebinin önder için değil sadece kitle bireyleri için geçerli olduğunu unutmayalım. Bütün bireyler birbirine eşit olmak, ancak hepsi birisi tarafından yönetilmek ister. Birbirleriyle özdeşim kurabilen birçok eşit birey ve onlardan üstün bir tek kişi: Hayatta kalma yeteneğine sahip kitle içerisinde gerçekleşmiş olarak bulduğumuz durum bundan ibarettir. O halde Trotter'in, insan bir sürü hayvanıdır, şeklindeki ifadesini tüm cesaretimizi toplayarak, o daha ziyade güruh hayvanı, bir liderin önderliğindeki güruhun bir bireyidir, şeklinde düzeltebiliriz.

10

KİTLE VE İLK İNSAN TOPLULUĞU

1912 yılında Charles Darwin'in insan toplumunun ilk biçiminin güçlü bir erkek tarafından sınırsızca yönetilen bir sürü olduğu hakkındaki varsayımını benimsedim. Ben bu sürünün mukadderatının insanın kalıtımsal tarihinde yok edilemez izler bıraktığını, özellikle, içeriğinde dinî, ahlaki ve toplumsal örgütlenmenin kökenlerini barındıran totemizmin gelişiminin, önderin zorbalıkla öldürülmesi ve ata sürünün kardeşler topluluğuna dönüşmesiyle yakından ilişkisi olduğunu açıklamaya çalıştım.[28] Gerçi bu yalnızca tarihöncesi araştırmacılarının İlkçağ'ın karanlığını aydınlatmaya çalışmak için diğerleri gibi varsayımdır –sevimli bir İngiliz eleştirmen (Kroeber) bunu böyle şakavari bir şekilde *just so story** olarak adlandırmıştır–

* (İng.) "Sadece öylesine bir hikâye." Bilimsel açıklamadan uzak ne kanıtlanabilen ne de çürütülebilen temelsiz açıklamalar için kullanılan bir deyimdir. Freud, 1876-1960 yıllarında yaşamış Alman asıllı Amerikalı etnolog ve kültürel rölativist (bu dünyadaki her kültürün eşit değerde ve önemde olduğu düşüncesi üzerine temellenen yaklaşım) Alfred L. Kroeber'den bahsetmektedir. Krober 1920'de *American Anthropologist* dergisinde Freud'un *Totem ve Tabu*'suna bir eleştiri yazısı yayımlamıştır. A. L. Krober, Amerikalı fantastik ve siyasi ütopya romanlarının ünlü yazarı Ursula Krober Le Guin'in babasıdır. (Ç.N.)

ancak kanaatimce çok daha yeni alanlarda bağlantı ve anlayış sağlamakta uygunluk arz ediyorsa böyle bir varsayım için bu övünülecek bir durumdur.

İnsan kitleleri, bizim de ata-sürü hakkındaki tasavvur ettiğimiz şekliyle, eşit yoldaşlardan oluşan kümenin ortasındaki olağanüstü güçlü olan bu bireyin tanıdık portresini bize tekrar göz önüne sermektedir. Daha önce bahsedilen tanımlamalardan bildiğimiz bu kitlenin psikolojisine ilişkin tüm özellikler –bilinçli şahsiyetin yitimi, düşüncelerin ve duyguların aynı doğrultuda yönlendirilmesi, duygulanımın ve bilinçdışı ruhsal durumun hâkim olması, aniden ortaya çıkan amaçların ivedi şekilde uygulanması eğilimi– özellikle de bir ata-sürüye atfedilmek istenen ilkel bir ruhsal etkinliğe gerileme durumuna tıpatıp uygun düşmektedir.

Biraz önce insanın genel karakteri hakkında ne tanımladıysak, özellikle bu ata-sürü için de geçerli olmalıdır. Tek bireyin iradesi zayıftı, etkinlik için kendisine güveni yoktu. Topluluk halindeyken başka hiçbir içtepi meydana gelmiyordu, sadece ortak bir irade vardı, bireysel irade yoktu. Fikir/tasarım, güçlü bir şekilde umumi olarak yaygınlaştığını algılamadıkça isteğe/iradeye dönüşmeye cesaret edemiyordu. Fikrin bu zayıflığı tüm ortaklaşa duygusal bağların gücüyle açıklanır, ancak buna ilaveten hayat şartlarının aynı tür olması ve özel mülkiyetin bulunmaması, bireyin ruhsal etkinliğindeki tektipliliği belirler. Boşaltımla ilgili ihtiyaçlar da, çocuklarda ve askerlerde fark edildiği üzere, ortaklığa bir engel teşkil etmez. Bunun tek güçlü istisnası, bir üçüncünün en azından gereksiz olduğu, olağanüstü durumda ıstırap dolu bir bekleyişe mahkûm edildiği cinsel birleşme etkinliğidir. Cinsel ihtiyacın (genital tatmin) sürüselliğe karşı tepkisi üzerine bkz. s. 97.

Dolayısıyla kitle bize ata-sürünün yeniden dirilişi gibi gözükmektedir. Ata-insan her bireyde canlı olarak nasıl muhafaza edilegeldiyse, ata-sürü de böyle rasgele insan kalabalığından tekrar oluşabilir; kitle oluşumu insanları alışkanlıklarıyla hâkimiyeti altına aldıkça ata-sürünün onun içerisinde varlığını sürdürdüğünü anlarız. Kitle psikolojisinin en eski insan psikolojisi olduğu sonucunu çıkarırız; bütün kitle kalıntılarının ihmal edilmesi sonucunda bireysel psikoloji

olarak soyutladığımız şey, epeyce sonra, yavaş yavaş ve deyim yerindeyse halen de yalnızca kısmen eski kitle psikolojisinden sivrilip ortaya çıkmıştır ve (çıkmaktadır). Bu gelişimin çıkış noktasını açıklama girişiminde bulunacağız.

Bir sonraki değerlendirme bize bu iddianın hangi noktada düzeltilmesi gerektiğini gösterir. Zira bireysel psikoloji kitle psikolojisi kadar eski olmak zorundadır, çünkü baştan itibaren biri kitle bireylerinin psikolojisi ve diğeri babanın, şefin, önderin psikolojisi olmak üzere iki çeşit psikoloji vardı. Kitle içerisindeki bireyler bugün onları bulduğumuz şekilde bağımlıydılar, ancak ata-sürünün babası özgürdü. Onun zihinsel etkinlikleri de yalıtılmış birey olarak güçlü ve bağımsızdı, onun iradesinin bir başkası tarafından onaylanmaya ihtiyacı yoktu. Biz mantıken onun benliğinin az libidinal bağa sahip olduğunu varsayıyoruz, o kendisinden başka kimseyi sevmiyordu ve diğerlerine ise ihtiyaçlarına hizmet ettikleri sürece sevgi gösteriyordu. Onun benliği nesnelere fazladan hiçbir şey vermiyordu.

Ata-baba, insanlık tarihinin başlangıcında Nietzsche'nin öncelikle gelecekten beklediği üst insandı. Bugün bile kitle bireyleri eşit ve adil şekilde bir önder tarafından sevilme yanılsamasına ihtiyaç duyarlar, ancak önder kimseyi sevmek zorunda değildir, egemen tabiatlı, mutlak narsistik, kendinden emin ve bağımsız olmaya hakkı vardır. Sevginin narsizme engel olduğunu biliyoruz ve bu etkinin onu nasıl kültürel bir unsur haline getirdiğini kanıtlayabiliriz.

Sürünün ata-babası sonradan tanrısallaştırılarak ölümsüzleştirildi, başlangıçta ölümsüz değildi. Öldüğünde yerine birisi geçmeliydi; onun yerine tahminen o zamana kadar diğerleri gibi kitlenin bir bireyi olan en küçük oğlu geçmişti. Dolayısıyla kitlenin psikolojisini bireysel psikolojiye dönüştürme imkânı olmalıdır, böyle bir dönüşümün gerçekleşmesi için basit bir koşul bulunmak zorundadır, tıpkı arılarda zorunlu durumlarda larvadan bir dişi işçi arı yerine kraliçe arı elde edilmesinin mümkün olması gibi. Burada yalnızca bir tek şu olasılık tasavvur edilebilir: Ata-baba, oğullarının dolaysız cinsel yönelimlerinde doyuma ulaşmalarını engellemişti; onları cinsel perhiz yapmaya ve bunun sonucunda onları kendisine ve birbirlerine yönelik cinsel hedefi ketlenmiş yönelimlerden kaynaklanabilecek olan

duygusal bağlara zorlamıştı. Deyim yerindeyse onları kitle psikolojisine mecbur etmişti. Onun cinsel kıskançlığı ve hoşgörüsüzlüğü son kertede kitle psikolojisinin oluşumunu sağlayan ilk unsur olmuştur.

Sürgün edilen oğulların babalarından ayrı, birbirleriyle özdeşimden eşcinsel nesne sevgisine doğru ilerleme kaydettikleri ve böylece de babalarını öldürme özgürlüğünü kazandıkları da yaklaşık olarak varsayılabilir.

Onun yerine geçmiş olan vârisi için de cinsel doyum imkânı verilmiştir ve böylece kitle psikolojisi koşullarından çıkış yolu vâris olana da açılmıştır. Libidonun kadına odaklanması, libido enerjisini erteleme ve libidoyu biriktirme olmaksızın doyum imkânı sağlanması, amacı ketlenmiş cinsel yönelimlerin önemine bir son vermiş ve narsizmin sürekli aynı seviyeye yükselmesini sağlamıştır. Sevginin karakter oluşumuyla bu ilişkisine "Ekler" bölümünde tekrar döneceğim.

Yapay bir kitlenin bir arada tutulmasını sağlayan [kutlama, karnaval, festival gibi] düzenlemelerin ata-sürünün yapısıyla hangi tür ilişki içinde olduğunu vurgulamamız da özellikle çok öğretici olacaktır. Orduda ve kilisede önderin her bireyi eşit ve adil bir şekilde sevdiğinin bir yanılsama olduğunu gördük. Ancak bu durum, aslında, bütün oğulların ata-baba tarafından aynı şekilde zulme uğradıklarını bildikleri ve ondan aynı şekilde korktukları ata-sürünün şartlarının idealize edilerek biçim değiştirmiş halidir. İnsan topluluğunun bir sonraki biçimi olan totem klanı, tüm toplumsal görevlerin üzerine inşa edildiği bu dönüşüme zaten bir önkoşul olarak sahiptir. Doğal bir kitle oluşumu olarak ailenin sarsılmaz gücü, babanın eşit sevgisinin bu gerekli önkoşulunun onlar için gerçekten uygulanabilir olmasına dayanmaktadır.

Ancak kitle oluşumunu ata-sürüye dayandırarak başka faydalar da elde etmeyi bekliyoruz. O bize, kitle oluşumunda bilmecemsi hipnoz ve telkin kelimelerinin gerisinde yatan saklı kalmış, henüz anlaşılmayan gizem dolu tarafı da aydınlığa kavuşturmalıdır. Ve kanaatimce o bunu başarabilir de. Hipnozun kendisinde doğrudan tekinsiz bir durumun olduğunu anımsayalım; ancak tekinsiz olanın karakteri, bastırmaya maruz kalmış eski ve tanıdık olan bir şeye işaret etmekte-

dir.[29] Hipnozun nasıl başlatıldığını hatırlayalım. Hipnozcu, öznenin iradesini elinden alan esrarengiz bir güce sahip olduğunu iddia eder ya da özne buna inanmaktadır ki bu da aynı kapıya çıkar. Bu esrarengiz güç henüz popüler olarak sıkça hayvani manyetizma* olarak nitelendirilir. Bu, ilkellerde tabunun kaynağı sayılan, kraliçe ve reislerden yayılan ve onlara yaklaşılmasını tehlikeli hale getiren şeyin (*mana*)** aynısı olmalıdır. Bu güce sahip olmayı isteyen hipnozcu onu nasıl açığa çıkarır? Özneden gözlerine bakmasını talep ederek tipik bir şekilde bakışıyla hipnotize eder. Ancak özellikle kabile reisinin görüntüsü bir vahşi için tehlikeli ve katlanılamazdır, tıpkı daha sonra Tanrı'nın görüntüsünün ölümlüler için tehlikeli olduğu gibi. Halkı Tanrı'nın görüntüsünü kaldıramayacağından bahisle Musa da halkı ile Yehova arasında aracı rolünü oynamak zorundaydı ve Tanrı'nın huzurundan geri döndüğünde yüzü ışıldıyordu, ilkellerin aracısında[30] olduğu gibi *mana*'nın bir parçası onun üzerine sirayet etmişti.***

Hipnoz elbette yanıltıcı ve yetersiz fizyolojik kuramlara neden olan başka yöntemlerle de uygulanabilir, örneğin parlak bir nesneye odaklanmak veya tekdüze bir sese kulak vermek gibi. Aslında bu yöntemler yalnızca bilinçli dikkatin dağıtılarak başka yere çekilmesine ve cezbedilmesine hizmet etmektedir. Bu durum tıpkı hipnoz-

* Avusturyalı doktor Franz Anton Mesmer (1734-1815) tarafından hastalıkların iyileştirilmesinde 1700'lü yılların sonlarına doğru ortaya atılan kavram. Mesmerizm olarak da bilinir. (Ç.N.)

** Polinezce bir kelime olan *mana* gizemli mistik güç anlamına gelmektedir. Animist düşünce tarzının temelinde *mana* inancı yatar. *Mana*, görülmeyen, sadece kişiler ve nesneler üzerindeki etkisiyle soyut olarak bilinebilen ve her şeye kadir güç olarak kabul edilir. Totem bu gücün maddeleşmiş ve simgeleşmiş halidir. (Ç.N.)

*** Freud'un bahsettiği bu olay Kutsal Kitap'ta şöyle anlatılır: "Musa elinde iki antlaşma levhasıyla Sina Dağı'ndan indi. Rab'le konuştuğu için yüzü ışıldıyordu, ama kendisi bunun farkında değildi. Harun'la İsrailliler Musa'nın ışıldayan yüzünü görünce, ona yaklaşmaya korktular. Musa onları yanına çağırdı. Harun'la İsrail topluluğunun bütün önderleri çevresine toplandılar. Musa onlarla konuştu. Sonra herkes ona yaklaştı. Musa Rabb'in Sina Dağı'nda kendisine bildirdiği bütün buyrukları onlara verdi. Konuşmasını bitirdikten sonra, yüzüne bir peçe taktı. Ama ne zaman konuşmak için Rabb'in huzuruna çıksa, ayrılıncaya kadar peçeyi kaldırırdı. Dönünce de kendisine verilen buyrukları İsraillilere bildirir, İsrailliler de onun ışıldayan yüzünü görürlerdi. Sonra Musa içeri girip Rab'le görüşünceye kadar yine peçeyi takardı." Eski Ahit, "Mısır'dan Çıkış" 34: 29-35. (Ç.N.)

cunun şahsa şöyle söylemesi gibidir: "Şimdi, dünyanın geri kalanının ilgi ve merak uyandırmayan, tamamen can sıkıcı, meşakkatli bir yer olduğunu hayal ediniz ve sadece benim şahsıma konsantre olunuz." Elbette hipnozcunun böyle bir söylemde bulunması teknik olarak yararsız olurdu; özne bilinçdışı durumundan koparılarak şuurlu bir direnmeye tahrik edilmiş olurdu. Ancak hipnozcu öznenin bilincini kendi amaçlarına yönlendirmekten kaçınırken ve denek de dünyayla tüm ilgisini yitirme etkinliğine kendisini kaptırmışken, gerçekten dikkatini bilinçdışı olarak hipnozcuya odaklamış ve hipnozcuyla uyumlu *rapport* kurmaya* yani aktarım** haline girmesi gerçekleşmiş olur. Yani dolaylı hipnoz yöntemleri, nüktede faydalanılan tekniklere benzer şekilde, bilinçdışı durumun gidişatındaki süreci bozabilecek belirli ruhsal enerji dağılımlarını engelleme başarısına sahiptir ve bu yöntemler netice itibarıyla bakışlarla belirli bir nesneye odaklanmaya teşvik ederek veya destek amacıyla elle temasla doğrudan etkilenmede olduğu gibi aynı amaca hizmet etmektedirler.

Kişinin, bilinçli bir şekilde sabit, ilgisiz algılarla meşgulken bilinçdışı bir şekilde hipnozcuya odaklanması durumu psikanalitik tedavi vakalarında bahsedilmeyi hak eden bir karşılık bulur. Her analiz sırasında hasta en az bir defa, aklına kesinlikle hiçbir şeyin gelmediğini inatla iddia eder. Serbest çağrışımları kesilir ve onları harekete geçirecek olağan dürtüleri başarısız olur. Sıkıştırılması neticesinde hastanın itirafından, önünde gördüğü tedavi odasının penceresinden manzarayı, odadaki duvar kâğıdını veya odanın tavanından sarkan gaz lambasını düşündüğü bilgisine ulaşılır. O zaman, aktarıma girdiği, hekimle ilgili hâlâ bilinçdışı düşünceler tarafından meşgul edildiği hemen anlaşılır ve bunla ilgili kendisine açıklama yapılır yapılmaz hastanın düşüncelerindeki durgunluğun ortadan kaybolduğu gözlenir.

* Fransızca kökenli olup uyup anlamına gelen terim, psikoloji literatüründe danışman ile danışan arasında güvene dayalı yakın ilişkinin kurularak terapatik uyumun oluşmasına işaret eder.

** Kişinin çocukluk çağlarındaki yaşantısında önemli bir kişiyle yaşamış olduğu duygu ve tutumların, psikanaliz esnasında psikanalist ile yer değiştirmesi ve tekrar canlandırılarak ona aktarılması. (Ç.N.)

Ferenczi'nin, genelde hipnozun başlangıcında verilen uyuma komutuyla hipnozcunun ebeveynlerin yerine geçmiş olduğu yönündeki tespiti doğrudur. Ferenczi, birisi şefkatli gönül okşayıcı anne rol modeline, diğeri tehditkâr baba rol modeline atfedilebilecek iki farklı türden hipnoz ayrımının yapılması gerektiği fikrini taşıyordu.[31] Şimdi hipnozda verilen uyuma komutu, dünyadaki tüm ilgiyi çekmekten ve hipnozcunun şahsına odaklanmaya davet etmekten başka bir anlam taşımamaktadır; bu, özne tarafından da böyle anlaşılır, çünkü dış dünyadan ilginin çekilmesinin altında uykunun psikolojik karakteri yatmakta ve uykunun hipnotik durumla yakınlığı bu karaktere dayanmaktadır.

Yani hipnozcu aldığı önlemlerle öznede, ebeveynleri de kapsayan ve babayla ilişkili bireysel olarak deneyimlediği bir yaşanmışlığın tekrar canlandırılması şeklinde, arkaik mirasından bir parçayı uyandırır; bu uyandırılan, aşırı güçlü ve tehlikeli, ona karşı yalnızca edilgen mazoşistik tutum sergilenmiş ve iradenin esir düştüğü, onunla yalnız kalmanın, onun gözüne görünmenin bile tehlikeli bir gözüpeklik olarak göründüğü bir kişinin tasavvurudur. Ata-sürünün bireyleri ile ata-baba arasındaki ilişkiyi adeta bu şekilde tasavvur edebiliriz. Başka tepkilerden bildiğimiz kadarıyla her birey bu tür eski durumları yeniden canlandırmak için değişken ölçüde kişisel yatkınlığını muhafaza etmiştir. Hipnozun bir oyun olduğuna, eski izlenimlerin hayalî yeniden canlandırılmasından ibaret olduğuna dair bir bilgi denekte muhafaza edilebilir ve iradenin hipnotik olarak askıya alınmasının tüm aşırı ciddi sonuçlarına karşı direnç sağlanabilir.

Kitle oluşumunun kendisini telkin görünümleriyle gösteren tekinsiz, zorlayıcı karakteri elbette haklı gerekçelerle köken itibarıyla ata-sürüye kadar gerilere götürülebilir. Kitlenin önderi halen ürkülen ata-babadır, kitle halen sınırsız şiddetle yönetilmek ister, en üst düzeyde otoriteye düşkündür, Le Bon'un ifadesiyle boyunduruk altına alınmaya susamıştır. Ata-baba, benlik idealinin yerine benliği yöneten kitle idealidir! Hipnoz iyi bir tanımı hak etmektedir: İkili bir kitle oluşumu. Telkin için algıya ve düşünsel çabaya dayanan değil erotik bağa dayalı ikna tanımına gerek vardır.

Bu bölümdeki argümanların Bernheim'ın hipnoz anlayışından daha eski olan saf hipnoz anlayışına* geri dönmemize vesile olduğunu vurgulamak bana çok anlamlı geliyor. Bernheim'a göre bütün hipnotik fenomenlerin arkasında yatan kaynak etmen, daha fazla açıklanamaz nitelikte olan telkindir. Telkinin, hipnotik durumun kısmi bir tezahürü olduğu, hipnozun ise insanlık ailesinin tarihöncesinden bu yana, bilinçdışında muhafaza edilmiş iyi bir temele sahip olan bir yatkınlık olduğu sonucunu çıkarıyoruz.

* Fransız nörolog ve patolog Jean-Martin Charcot'nun (1825-1893) yöntemi kastedilmektedir. (Ç.N.)

11

BENLİKTE BİR AŞAMA

Yazarların kitle psikolojisiyle ilgili birbirini tamamlayıcı nitelikte tanımlarından hareketle günümüzde bireyin hayatı gözden geçirilmek istendiğinde, burada ortaya çıkacak güçlükler nedeniyle bir özet sunum yapma cesaretini bile kaybetmemek mümkün değildir. Her birey birçok kitlenin bir bileşenidir, özdeşime dayalı olarak çok yönlü bağlara sahiptir ve benlik idealini farklı rol modellere göre inşa etmiştir. Böylece her birey kendi ırkı, statüsü, bağlı olduğu inanç grupları, devlet aidiyeti ve bunun gibi birçok kitle ruhunda pay sahibidir ve bunun ötesinde bir nebze olsun bağımsızlığa ve özgünlüğe de erişebilir. Benzer ölçüdeki kalıcı etkileriyle bu sağlam ve süreklilik arz eden kitle oluşumları, Le Bon'un kitle ruhunun psikolojik karakterine göre dâhice tasarladığı, spontane oluşan geçici kitlelere nispetle, gözlem için daha az göze çarparlar ve bizim biraz önce bireysel özellikler olarak kabul ettiğimiz şeyler bu gürültülü, kısa ömürlü, diğerleriyle deyim yerindeyse üst üste yığılan kitleler içerisinde sadece geçici bir süreliğine de olsa iz bırakmadan silinip gitmek gibi bir mucize sergilerler.

Biz bu mucizevi fenomeni, her bireyin kendi benlik idealinden vazgeçmesi ve onu önderde vücut bulmuş kitle idealiyle takas etmesi şeklinde anlamlandırdık. Düzeltme yapmak amacıyla ekleyelim ki bu bahsedilen mucize tüm vakalarda aynı boyutta değildir. Benlik ve benlik idealinin ayrılması birçok fertte ileri aşamaya gelememiştir. Bunların her ikisi hâlâ kolay çakışır durumdadır ve benlik, çoğu zaman eski narsistik kendini beğenmişliği muhafaza etmiştir. Önderin seçimi bu bağlamda çok kolaylaştırılır. Onun genellikle sadece bu fertlerin tipik özelliklerini, bilhassa sert ve saf mizaçlarını taşıması ve onlarda büyük bir güce ve libidinal özgürlüğe sahipmiş izlenimi uyandırması yeterlidir; böylece kitlenin güçlü önder ihtiyacıyla karşı karşıya kalır ve bireyler tarafından, belki de bir daha böyle bir talepte bile bulunamayacağı üstün bir güçle donatılır. Aksi takdirde tasavvur ettikleri önderle ilgili benlik idealleri, önderin şahsında onaylanmadan cisimleşmeyecek olan diğerleri telkin edilebilir hale gelirler, yani bunlar özdeşim aracılığıyla kazanılarak önderin peşine takılarak gitmeleri sağlanır.

Biliyoruz ki bir kitlenin libidinal yapısını aydınlatmaya yaptığımız katkı bizi benliğin, benlik idealinden ayırt edilmesine ve bu yolla sağlanan bağın ikili türüne –özdeşim ve benlik idealinin yerine nesnenin yerleştirilmesine– geri götürür. Benlik analizinin ilk adımı olarak, benlik içerisindeki bu tür bir aşamanın kabulü, kendi haklılığını yavaş yavaş psikolojinin değişik alanlarında kanıtlamak zorundadır. "Narsizm Üzerine Bir Giriş"*[32] başlıklı yazımda benliğin, benlik idealinden ayrılmasına destek sağlamak üzere öncelikle patalojik malzemeden neyin değerlendirilmeye elverişli olduğunu derleyip yazdım. Ancak psikozların psikolojisinde derinleşildiği nispette, bu ayrımın öneminin çok daha büyük boyutlarda ortaya çıkacağı beklenebilir. Şimdi benliğin kendisini, yine kendisinden gelişen benlik idealinin nesnesi yerine koyduğunu ve nevrozlar öğretisinden öğrendiğimiz üzere, dış nesne ve bütün benlik/entegre benlik arasında imkân dahilindeki tüm değişken etkilerin benlik içerisindeki bu yeni arenada tekrarlandığını anımsayalım.

* Sigmund Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası* içinde, çev. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2020. (Y.N.)

Ben burada bu görüş açısından hareketle muhtemel çıkarımlardan sadece birini takip etmek ve böylece başka bir yerde çözümsüz bırakmak zorunda kaldığım bir sorunu irdelemeye devam etmek istiyorum.[13] Bizce bilinen ruhsal farklılaşmaların her biri, ruhsal işlevde yeni bir güçlük ortaya koyar, değişkenliğini artırır ve işlevdeki bir aksaklığın, bir hastalığın çıkış noktası olabilir. Dolayısıyla biz doğar doğmaz mutlak kendine yeterli narsizmden, değişken bir dış dünyanın idrakine ve nesne bulmanın başlangıcına adım atarız ve buna bağlı olarak, bu yeni duruma sürekli olarak katlanamayız, onu döngüsel olarak feshederiz ve uyku sırasında önceki sükûnete ve nesneden sakınım durumuna geri döneriz. Ancak biz bunu yaparken, gün ve gecenin döngüsel olarak değişmesiyle birlikte, bizi etkileyen uyaranların büyük kısmından bizi bir süreliğine uzak tutan dış dünyadan gelecek bir işareti takip ederiz. Pataloji için daha önemli ikinci örnek, benzer bir kısıtlamaya tabi değildir. Gelişimimiz esnasında ruhsal yapımızın tutarlı bir benliğe ve bunun dışında bırakılan bilinçdışı bastırılana ayrılmasını tasarlarız ve bu yeni kazanımlardaki istikrarın kalıcı travmalara maruz kalacağını biliyoruz. Bu dışarıda bırakılan, rüyada ve nevrozda içeri girmek için savunma mekanizmaları tarafından korunan kapılara dayanır ve uyanık, sağlıklı halimizde bu bastırılmış olanı, savunma mekanizmalarını kaldırarak bir süreliğine de olsa haz kazanımı altında benliğimize almak için özel hilelere başvururuz. Şaka ve mizah*, kısmen de komik olan pekâlâ bu gözle görülebilir. Nevroz psikolojisini bilen herkesin aklına küçük çapta benzer örnekler gelecektir, ancak ben hızlıca amaçlamış olduğum uygulamaya geçiyorum.

Benlik idealinin, benlikten ayrılmaya kalıcı olarak tahammül edemeyeceği ve zaman zaman kendisini geri oluşturmak zorunda olduğu pekâlâ düşünülebilir. Benliğe yönelik tüm dayatma ve kısıtlamalarda, yasakların döngüsel olarak delinmesi, şenlik kurumundan da görüldüğü üzere kural niteliğindedir, şenlikler köken itibarıyla yasa tarafından öngörülen taşkınlıklardan başka şey değildir ve bu özgürlüğü de neşeli karakterlerine borçludurlar.[14] Romalıların Sa-

* Almancada *Witz und Humor*. Freud'a göre espri, normal düşünceden sapma, yer değiştirme ve anlamsızlıktan/saçmalıktan yararlanır. (Ç.N.)

turnalya törenleri* ve bizim bugünkü karnavalımız, bahsettiğimiz temel özellik olan, ilkellerin her çeşit sefahat içinde, diğer en kutsal emirlerin çiğnenmesiyle sonuçlanan şenlikleriyle birebir örtüşürler. Ancak benlik ideali, benliğin uyması gereken tüm kısıtlamaların toplamını kapsar ve bu nedenle idealin içe çekilmesi, daha sonra, benlik için, bir kez daha kendisinden hoşnut olabileceği mükemmel bir şölen havası yaratır.

Şayet benlik içerisindeki bir şey benlik idealiyle çakışırsa bir zafer hissi oluşur. Benlik ile ideal arasındaki gerilimin ifadesi suçluluk duygusu (ve aşağılık duygusu) olarak da anlaşılabilir.

Trotter, bastırmayı sürü güdüsünden başlatır. Eğer ben "Narsizm Üzerine Bir Giriş" başlıklı yazımda benlik açısından idealin inşasının bastırma koşuluna bağlı olduğunu ifade etmişsem bu her şeyden önce bir çelişkiden ziyade aynı şeyin başka bir ifade biçimine çevirisidir.

Genel duygu durumu, aşırı bunalımdan belirli bir vasat duygu durumu aracılığıyla giderek artan bir huzura doğru döngüsel dalgalanma gösteren insanların olduğu iyi bilinmektedir ve bu dalgalanmalar belli belirsiz fark edilebilenden aşırılarına kadar çok çeşitli genliklerde ortaya çıkarlar; bu dalgalanmalar bundan mustarip olanların yaşamlarına melankoli ve mani olarak müdahale ederek büyük ıstıraba veya sıkıntıya neden olurlar. Bu döngüsel duygudurum bozukluklarının tipik vakalarında dışsal nedenler önemli rol oynamıyor gibi görünüyor; bu tür hastalarda içsel nedenlere artık hiç rastlanmaz veya diğerlerininkinden farklı bir şey bulunmaz. Bu nedenle bu vakalar psikojen olmayan vakalar olarak değerlendirilmeye alışılmıştır. Ancak ruhsal travmalara kadar kolayca izlenebilen diğer benzer döngüsel duygudurum bozukluklarından daha sonra bahsedilecektir.

Dolayısıyla bu ani duygudurum dalgalanmalarının nedeni bilinmemektedir; bir melankolinin yerini maniye bırakmasındaki mekanizma hakkında bilgiye sahip değiliz. Böylece bunlar, benlik idealinin, önceleri çok katı bir yönetim uyguladıktan sonra, bir süreliği-

* Pagan Roma'da Satürn onuruna kutlanan bayram. (Y.N.)

ne benlik içerisinde çözüldüğüne dair tahminlerimizin geçerli olabileceği hastalar olacaktır.

Belirsizliklerden kaçınmak için şunu net bir şekilde belirtelim: Manikte benlik ve benlik idealinin birbirine karıştıkları hususunda şüpheye mahal olmadığını ve kısıtlamaların, koşul veya kişileri dikkate alma tavrının ve kendini kınamaların sona ermesiyle birlikte kişinin özeleştiriden azade coşkulu ruh hali içinde mutluluğunun tadını çıkardığını benlik analizimize dayanarak söyleyebiliriz. Melankoliğin ıstırabının, benliğin iki mercisi arasındaki keskin bir ihtilafın ifadesi olması, aşırı derecede hassas idealin küçüklük hezeyanı ve kendini aşağılama duygusu içinde bulunan benliği yargılamayı acımasızca ortaya koyması gibi durumlar, burada (manikte) daha az belirgin olmakla birlikte oldukça muhtemeldir. Tek soru şudur: Benlik ile benlik ideali arasındaki değişen ilişkilerin nedenini, yukarıda varsayılan yeni kuruma karşı periyodik başkaldırılarda mı aramalı, yoksa başka koşulları mı bunun için sorumlu tutmalıdır?

Maniye dönüşüm, melankolik depresyon klinik tablosunda gerekli bir özellik değildir. Bu yazgıya asla sahip olmayan daha basit, benzersiz ve döngüsel olarak tekrarlanan melankoliler de bulunmaktadır. Diğer yandan nedeni bariz bir şekilde etiyolojik bir rol oynayan melankoliler vardır. Bunlar ister nesnenin ölümüyle olsun, ister libidoyu nesneden geri çekilmeye zorlayan koşullar nedeniyle olsun, sevilen bir nesnenin kaybından sonra ortaya çıkan melankolilerdir. Böyle bir psikojen melankoli aynı şekilde maniyle sonuçlanabilmekte ve bu döngü görünüşe bakılırsa, spontan gelişende olduğu gibi, birçok kez tekrarlanabilmektedir. Bu nedenle bu ilişkiler, özellikle çok az sayıda melankolik vaka ve biçimlerinin şimdiye kadar psikanalitik incelemeye tabi tutulmuş olmasından dolayı pek belirgin değildir.[5] Biz şimdiye kadar sadece sevgiye layık olmadığını göstermesi nedeniyle terk edilen nesneyle ilgili vakaları anlıyoruz. Nesne, daha sonra özdeşim aracılığıyla benlikte tekrar inşa edilir ve benlik ideali tarafından sert bir şekilde düzeltilir. Nesneye karşı yapılan suçlamalar ve saldırganlıklar, melankolik kendini suçlamalar olarak zuhur ederler.

Tam tamına söylemek gerekirse: Onlar (melankolikler) kişinin kendi benliğine yönelttiği suçlamalarının arkasına gizlenerek onlara

melankoliğin kendini suçlamalarını karakterize eden sağlamlığı, sertliği ve reddedilmezliği bahşederler.

Böyle bir melankoliyi maniye dönüşüm de takip edebilir, böylece bu olasılık klinik tablosundaki diğer karakterlerden bağımsız bir özelliği temsil eder.

Bununla birlikte benliğin benlik idealine karşı periyodik isyanının psikojenik ve spontan olan her iki türü için de dikkate alınmasında bir zorluk görmüyorum. Spontan olanlarda benlik idealinin kendisini otomatik olarak geçici süreliğine askıya almasıyla sonuçlanan, özel bir sertlik geliştirme eğiliminde olduğu varsayılabilir. Psikojenlerde benlik, terk edilen bir nesneyle özdeşim kurması durumunda benlik ideali tarafından kötü muameleye tabi tutulması nedeniyle isyana tahrik edilirdi.

12

EKLER

Şimdi geçici bir sona gelmiş olan araştırmamız boyunca, ilk önce kaçındığımız, ancak üzerinde bazı bize yakın görüşlerin göz kırptığı çeşitli tali yollar açıldı. Bunlardan ertelediğimiz bazı şeyleri telafi etmek istiyoruz.

A. Benlikle özdeşim ile nesnenin benlik idealinin yerine geçmesi arasındaki farkın, 5. Bölüm'de incelemiş olduğumuz iki büyük yapay kitle olan ordu ve Hıristiyan kilisesi bağlamında ilginç bir açıklaması vardır.

Askerin, üstünü, yani aslında ordu komutanını ideal olarak kabul ederken, kendisinin dengiyle özdeşim kurduğu ve arkadaşlıkla ilgili karşılıklı yardımlaşma ve eşya paylaşımı yükümlülüklerinin de bu benlik ortaklığına dayandığı aşikârdır. Ancak kendisini başkomutanla özdeşleştirmeye kalkarsa gülünç duruma düşer. *Wallenstein'ın Karargâhı*'nda* avcı karakteri bu konuda gece nöbetçisiyle alay eder:

* Alman şair, filozof, tarihçi ve dram yazarı Friedrich Schiller'in 1799 yılında kaleme aldığı drama üçlemesi *Wallenstein*'ın bir bölümü. (Ç.N.)

Nasıl da aksırdı, öksürdü, tükürdü öylesine adice!

Gıptayla seyrettiniz, adeta olmuştunuz zevkten dört köşe!

Katolik kilisesinde durum başkadır. Her Hıristiyan İsa'yı ideali olarak sever ve kendisini özdeşim yoluyla diğer Hıristiyanlara bağlı hisseder. Ancak kilise bireyden daha fazlasını talep eder. Bunun ötesinde, İsa'yla özdeşim kurmalı ve tıpkı İsa'nın onları sevdiği gibi diğer Hıristiyanları sevmelidir. Yani kilise kitle oluşumunda iki yerde verilen libidinal pozisyonun tamamlanmasını talep eder. Nesne seçimi nerede gerçekleştiyse özdeşim orada olmalı ve özdeşim nerede mevcutsa nesne sevgisi orada olmalıdır. Bu fazladan talep görünüşe bakılırsa kitle yapısını aşar. İyi bir Hıristiyan olunabilmekle birlikte yine de kendisini İsa'nın yerine koyarak, İsa gibi insanları severek kucaklamak fikri birisinin aklına pek yatmayabilir. Zayıf bir insan olarak ne de olsa İsa'nın ruh yüceliği ve sevgi gücüyle boy ölçüşmeye ihtiyacı yoktur. Ancak kitle içerisindeki bu libido dağılımının gelişmeye devam etmesi, görünüşe bakılırsa Hıristiyanlığın daha yüksek ahlakilik kazandığı iddiasını oluşturan unsurdur.

B. İnsanlığın ruhsal gelişiminde her birey için kitle psikolojisinden birey psikolojisine ilerlemesini sağlayan noktayı da tespit etmenin mümkün olabileceğini söylemiştik.

Aşağıda devam niteliğinde olanlar, Otto Rank'la* yapılan fikir alışverişinin etkisi sonucunda oluşmuştur.

Bunun için tekrardan kısaca ata-sürünün babasıyla ilgili bilimsel efsaneye geri dönmemiz gerekiyor. O, daha sonra haklı olarak kâinatın yaratıcılığına yüceltildi; çünkü ilk kitleyi bir araya getirerek

* 1884-1939 yıllarında yaşamış Avusturyalı, tıp kökenli olmayan psikanalist, eğitmen ve yazar. Freud'un en yakın takipçilerinden ve arkadaşlarından biridir. *Doğum Travması*, *Kahramanın Doğuş Miti* gibi eserleri bulunmaktadır. *Doğum Travması* kitabını Freud'a doğum günü hediyesi olarak vermesiyle birlikte araları bozulmuştur: Freud, kendi kuramıyla örtüşmediğinden Otto Rank'ı kendi camiasından aforoz etmiştir, Otto Rank bunun üzerine Amerika'ya gitmiştir. Rank'ın kuramı çocuğun anne karnında geliştiğini ve rahimden ayrılmayla birlikte travma yaşadığını iddia ederken ve her travmayı rahimden ayrılışla açıklarken Freud bunu bir travma olarak kabul etmekle birlikte kendi kuramında bu travmaları çocukluktaki psikoseksüel gelişim sürecine bağlamıştır. (Ç.N.)

oluşturan tüm oğulları o meydana getirmişti. O, her birinin idealiydi, aynı zamanda korkulan ve saygı duyulandı ki, daha sonra bunun için "tabu" kavramı oluşmuştur. Bu çoğunluk bir defasında toplanarak onu öldürüp parçalarına ayırdı. Kitle içerisindeki bu fatihlerden hiçbiri onun yerine geçemedi veya biri bunu yaptığında, hepsi babanın mirasından feragat etmeleri gerektiğininin bilincine varıncaya kadar mücadeleler yeniden tekrar edip durdu. Ardından hepsi eşit haklarla ve totem yasaklarına bağlı, cinayetin anısını muhafaza edecek ve kefaretini ödetecek totemist kardeşler birliğini oluşturdular. Ancak bundan geriye elde edilenle ilgili hoşnutsuzluk kaldı ve yeni gelişmelerin kaynağı oldu. Kardeş kitlesine bağlı olanlar yavaş yavaş eski durumun yeni versiyonunu oluşturdular, erkek aynı şekilde ailenin reisi oldu ve babasız dönemde saptanan kadın egemenliğinin ayrıcalıklarına son verdi. Muhtemelen telafi etmek için ata-sürünün babasının verdiği modele uygun olarak, annenin güvenliği için rahiplerinin hadım edildiği ana tanrıçaları tanımış olmalı, ancak yeni aile eskilerin sadece bir gölgesinden ibaretti, babalar çoktu ve her biri diğerlerinin haklarıyla sınırlıydı.

O zamanlar yokluğuna duyduğu hasret, baba rolünü üstlenmek üzere kitleden ayrılmak isteyen birini harekete geçirmiş olmalı. Bunu her kim yaptıysa o, ilk epik şairdi, ilerleme onun hayallerinde gerçekleştirilmişti. Bu şair kendi özlemi anlamında gerçekliği saptırdı. O, kahraman mitosunu yarattı. Kim tek başına artık mitosta totemistik canavar olarak görünen babayı öldürdüyse kahraman oydu. Baba, nasıl çocuğun ilk ideali olmuşsa, babanın yerine geçmek isteyen kahraman mitindeki epik şair de böylece ilk benlik idealini yarattı. Kahramanla bağlantıyı muhtemelen onu baba kıskançlığından korumuş olan annenin sevgilisi ve ata-sürü zamanlarından babasının varisi olmuş olan en küçük oğlan sağlamıştı. İlk çağın hayali uyarlanmış mitosunda mücadelenin ödülü ve cinayetin ganimeti olan kadın, muhtemelen suçun baştan çıkaranına ve azmettirenine dönüşmüştü.

Sürünün elbetteki topyekûn yapmaya cüret edebileceği eylemi kahraman tek başına yapmayı istemiş olmalıdır. Ancak Rank'ın bir vurgulamasına göre masal yadsınan konunun açık izlerini muhafaza etmiştir. Çünkü orada sıklıkla, zor bir görevin üstesinden gelmesi

gereken kahramanın –genellikle en küçük oğul, baba temsilinin önünde aptalca, dolayısıyla zararsız olarak öylece dikilen sıradan biri değil– bu sorunu ancak yalnızca küçük hayvanlar sürüsü aracılığıyla (arılar, karıncalar) çözebileceği durumlarla karşılaşılır. Bunlar ata-sürünün kardeşleridir, tıpkı rüya sembolizminde böceklerin, haşaratın hor görülen küçük kardeşler anlamına gelmesi gibi. Bunun yanı sıra mitos ve masallardaki görevlerden her birinin, kahramanlık eylemini temsil ettiği kolayca anlaşılmalıdır.

Yani mitos her bireyin kitle psikolojisinden çıkmasını sağlayan bir adımdır. İlk mitos kuşkusuz psikolojikti, kahramanlar mitosuydu; açıklayıcı doğa mitosu çok daha sonraları ortaya çıkmış olmalıdır. Bu adımı atan ve hayalinde öylece kitleden bağını koparan şair, Rank'ın bir diğer açıklamasına göre gerçekte ona geri dönmeyi de bilmektedir. Çünkü oraya gider ve bu kitleye yarattığı kahramanının serüvenlerini anlatır. Bu kahraman, aslında kendisinden başkası değildir. Böylece o, aşağıya, gerçekliğe doğru iner ve dinleyicilerini hayaller âleminin zirvesine yukarıya taşır. Dinleyenler de şairi anlarlar, ata-babaya yönelik aynı özlem dolu ilişki nedeniyle kahramanla özdeşleşirler.[36]

Kahramanlık mitosu aldatmacası kahramanın tanrısallaştırılmasıyla zirveye ulaşır. Belki de tanrısallaştırılan kahraman, ata-babanın tanrı olarak geri dönüşünden önceki baba-tanrıydı. Bu durumda tanrılar dizisi kronolojik bakımdan şöyle olurdu: ana tanrıça – kahraman – baba-tanrı. Ancak tanrı, bugün bile hâlâ onda tanıdığımız vasıfları, asla unutulmayan ata-babanın yüceltilmesiyle elde etmiştir.

Bu kısaltılmış sunumda, yapıyı destekleyecek söylence, mitos, masal, ahlak tarihi ve bunun gibi tüm malzemeden sarfınazar edilmiştir.

C. Bu incelemede, dolaysız cinsel dürtüler ile amacı ketlenen cinsel dürtülerden çokca bahsettik; bu ayrımın büyük bir itirazla karşılaşmayacağını ümit edebiliriz. Yine de bunun hakkında, büyük bir kısmı zaten önceki bölümlerde söylenmiş, tekrar edilmiş bile olsa, derinlemesine bir açıklama hiç de fena olmayacaktır.

Amacı ketlenen cinsel dürtüleri, ilk olmakla birlikte en iyi örnek olarak bize çocuğun libido gelişimi göstermiştir. Çocuğun ebeveynlerine ve bakıcılarına karşı hissettiği tüm duygular, çocuğun cinsel yönelimine ifadesini veren ketlenmemiş arzularda devam eder. Çocuk bu sevilen şahıslardan, aşina olduğu tüm şefkat formlarını talep eder, onları öpmek, onlara dokunmak, onları izlemek, cinsel bölgelerini görmek ve onların mahrem boşaltım işlemlerinde bulunmak ister, annesiyle veya bakıcısıyla evlenmeye söz verir – bunun altında ne düşünür bilinmez, babaya bir çocuk doğurmayı bile aklına koyar vs. Hem doğrudan gözlem hem de çocukluk kalıntılarının tamamlayıcı açıdan analitik aydınlatılması, sevecen ve kıskançca duyguların ve cinsel amaçların doğrudan birbirleriyle kaynaştıkları hususunda şüpheye yer bırakmıyor ve çocuğun sevdiği şahısları nasıl esaslı bir şekilde henüz tam olarak özerkleşmemiş tüm cinsel yönelimlerinin nesnesi haline getirdiğini ortaya koyuyor (krş. cinsel teori.)

Çocuğun tipik Oedipus karmaşasıyla ilişkilendirilen bu ilk sevgi etkinliği, bilindiği üzere gizil evrenin başlangıcından itibaren bir bastırma hamlesiyle kaybolur gider. Ondan geriye kalanlar, aynı şahıslara yönelmekle birlikte artık cinsel olarak nitenlendirilemeyecek saf, sevecen duygusal bağlar olarak açığa çıkarlar. Ruhun derinliklerini aydınlatan psikanaliz açısından ilk çocukluk yıllarındaki cinsel bağların varlığını sürdürdüğünü ancak bastırılmış olarak bilinçdışı alandan hareket ettiğini kanıtlamak zor değildir. Psikanaliz bize, şefkat duygusuyla karşılaştığımız her yerde, bunun ilgili şahsa veya rol modeline (imago) yönelik önceki şehvet dolu cinsel nesne bağının bir devamı niteliğinde olduğunu kanıtlama cesareti verir. Psikanaliz bize bu cinsel bağın seyrinin belli bir durumda hâlâ bastırılmış olarak mı muhafaza edildiğini yoksa halihazırda tükenmiş mi olduğunu özel bir araştırma yapmadan elbette açıklayamaz. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse: Bu, biçim ve imkân olarak hâlâ mevcuttur; her zaman tekrar gerileme yoluyla yatırım yapılabilir ve etkin hale sokulabilir; sorulan ve daima karara varılamayan nokta ise hangi yatırımı ve etkiyi şu an halen barındırdığıdır. Ayrıca burada iki yanılgı kaynağından eşit derecede sakınılmalıdır: Bastırılmış bilinç-

dışını küçümsemek ve normali patolojik olanın ölçüsüyle değerlendirme eğilimi.

Bastırılmışın derinliğine girmek istemeyen veya oraya nüfuz edemeyen psikoloji bilimi sevecen duygusal bağları, cinsel amaca yönelik olanlardan ortaya çıkmış olmalarına rağmen, cinsel amaç gütmeyen yönelimlerin ifadesi olarak değerlendirecektir. Biraz daha karmaşık yapılandırılmış düşmanca duygular burada istisna teşkil etmezler.

Haklı gerekçelere dayanarak, bu tür amacından sapmaların tanımlanmalarında metapsikolojinin gereklerine uygunlukta güçlükler olmasına rağmen, onların bu cinsel amaçlarından saptırıldıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca bu amacı ketlenen dürtüler, asli cinsel amaçlardan hâlâ birkaçını içermektedir; sevecen bir taraftar da, arkadaş da, hayran da bundan böyle ancak Pavlus sevgisiyle sevilen şahsın bedensel yakınlığını arar ve onu görmeyi ister. Eğer istersek bu amaçtan sapmayı cinsel dürtülerin yüceltilmesinin bir başlangıcı olarak kabul edebiliriz ya da yüceltmenin sınırını daha da ileri bir noktaya götürebiliriz. Amacı ketlenen cinsel dürtüler, ketlenmeyenlere nispetle daha büyük işlevsel üstünlüğe sahiptirler. Dolaysız cinsel dürtüler tatmin sonrasında güçlerini kaybeder, yenilenmek için cinsel libidonun tekrar birikmesini beklemek zorundadırlar; bu süreçte arzu nesnesi de değişebilir. Öte yandan amacı ketlenen dürtüler, tam manasıyla dolu bir tatmin yaşanamadığından ötürü süreklilik arz eden bağlanımlar sağlamaya elverişli hale gelirler. Ketlenmiş dürtüler, ketlenmeyenlerle her ölçüde kaynaşma yetisine sahiptir; onlardan ortaya çıktıkları gibi, onlara geri dönüşebilirler de. Karşılıklı saygıya ve hayranlığa dayalı arkadaşlığın her çeşidinde; erkek üstat/hoca ve kız öğrencisi arasında, sanatçı ve kendisine hayran kadın dinleyeni arasında, özellikle kadın dinleyenlerde, duygusal ilişkilerden nasıl da kolaylıkla erotik arzular geliştiği bilinmektedir. (Molière'in deyişiyle: "*Embrassez-moi pour l'amour du Grec!*"*). Hatta başlangıçta bu türden amaç gütmeyen duygusal bağların meydana gelmesi, sıklıkla kullanılan bir yol olan cinsel nesne seçimine götü-

* (Fr.) Yunan aşkına kucaklayın beni! (Ç.N.)

rür. Pfister, *In der Frömmigkeit des Grafen von Zinzendorf*'ta [Zinsendorf Kontunun Dindarlığı], yoğun dinsel bağın nasıl da ateşli cinsel uyarıma dönüşebileceğine dair son derece somut bir örnekle göstermiştir; konuya ilişkin örneklerin burada anlatılanla sınırlı olmadığı da aşikârdır. Diğer yandan dolaysız, özü itibarıyla kısa süreli cinsel yönelimlerin, yalnızca süreklilik arz eden şefkat bağlarına dönüşmesi fazla olağan bir şeydir; tutkulu aşkla kurulmuş evliliğin sağlamlaştırılması büyük ölçüde bu sürece dayanır.

Amacı ketlenen cinsel yönelimlerin, cinsel amaçlarına ulaşmalarında iç ve dış engellerle karşılaştıklarında dolaysız cinsel amaç güdenlerden ortaya çıktıklarını duymak bizi şaşırtmamalıdır. Gizil evrenin bastırılması bu tür bir içsel –daha doğrusu içsel hale gelen– bir engeldir. Ata-sürünün babasının, kendisi özgürce cinsel haz ayrıcalığına sahipken ve böylece bağlanımsız kalırken, cinsel hoşgörüsüzlüğü nedeniyle tüm oğullarını cinsel perhize mecbur ettiğini ve onları amacı ketlenmiş bağlanımlara zorladığını varsaymıştık. Kitledeki tüm bağlar, amacı ketlenmiş türden dürtülere dayanır. Böylece, dolaysız cinsel yönelimlerin kitle oluşumuyla ilişkisini ele alan yeni bir konunun incelenmesine yaklaşmış bulunuyoruz.

D. Son iki açıklama bizi, dolaysız cinsel yönelimlerin kitle oluşumu açısından elverişli olmadığı sonucunu çıkarmaya hazırladı. Gerçi ailenin gelişim tarihinde de cinsel sevginin kitlesel düzeyde ilişkileri olmuştur (grup evliliği); ama cinsel sevgi benlik için ne kadar önemli olduysa, aşk cinsel sevgiyi ne kadar geliştirdiyse cinsel sevgi de genital amacın doğasıyla belirlenmiş iki şahısla kısıtlanmasını o denli gerekli kılmıştır. Çok eşli eğilimler, art arda nesne değişimiyle kendilerini tatmine yönlendirilmişlerdir.

Cinsel tatmin amacıyla birbirine gereksinim duyan iki kişi yalnızlık ararken sürü dürtüsüne, kitle duygusuna başkaldırır. Birbirlerine ne kadar âşıklarsa birbirlerine o denli yeterler. Kitle tepkisinin ve hassasiyetinin reddedilip yadsınması kendisini bir utanç duygusu olarak dışavurur. Cinsel nesne seçimini kitle bağının olumsuz etkilerinden korumak için en şiddetli kıskançlık duyguları devreye sokulur. Ancak şefkatin yani kişisel sevgi ilişkisi unsurunun cinselliğin tamamen geri planında kalması durumunda, bir çift arasında başka-

larının mevcudiyetinde cinsel ilişki yaşanması veya bir grup içerisinde eşzamanlı âlem yapmak gibi cinsel etkinlikler mümkün hale gelir. Böylece de cinsel ilişkilerde aşkın henüz hiçbir bir rol oynamadığı, Bernard Shaw'ın adeta bu anlama gelen, "Aşk bir kadın ile bir diğeri arasındaki farkı gereğinden fazla abartmaktır," şeklindeki çirkin aforizması misali, cinsel nesnelerin birbiriyle eşdeğerde görüldüğü erken bir aşamaya geri dönülür.

Aşkın, erkek ve kadın arasındaki cinsel ilişkilere daha sonraları nüfuz ettiğine, böylece cinsel ilişki ve kitle oluşumu arasındaki hasımlığın da sonradan gelişmiş olduğuna dair yeterince kanıt mevcuttur. Şimdi bu varsayımın bizim ilk aile mitosumuzla bağdaşmadığı izlenimi ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, kardeşler sürüsü, annelerine ve kız kardeşlerine besledikleri sevgileri nedeniyle baba cinayetine sürüklenmiş olmalıdırlar ve bu sevgiyi yıpranmaz, ilkel, dolayısıyla şefkat ile cinselliğin samimi bir birleşiminden farklı tasavvur etmek zordur. Ancak daha fazla akıl yürütüldüğünde bu itiraz kendiliğinden çözülerek bir onaylamaya dönüşür. Baba katli için oluşan tepkilerden birisi de elbette totemik dış evliliğin yapısıydı, çocukluktan beri şefkatle sevilen aile kadınlarıyla her türlü cinsel ilişki yasağıydı. Böylece erkeğin şefkat ve erotizm yüklü arzuları arasına, bugün bile hâlâ onun aşk yaşamında sağlam şekilde yerinde duran keskin bir bıçak yerleştirilmiştir.[37] Dışarıdan evlilik neticesinde, erkeklerin cinsel ihtiyaçları, yabancı ve sevmedikleri kadınlarla karşılanmak zorundaydı.

Büyük yapay kitleler olan kilise ve ordu içerisinde cinsel nesne olarak kadına yer yoktur. Erkek ve kadın arasındaki aşk ilişkileri bu örgütlenmelerin dışında kalmaktadır. Nerede erkek ve kadınlardan oluşan karma bir kitle varsa, orada cinsiyet ayrımı hiçbir rol oynamaz. Kitleleri bir arada tutan libidonun doğası itibarıyla eşcinsel mi yoksa heteroseksüel mi olduğunu sormanın hiçbir anlamı yoktur, çünkü cinsiyetlere göre farklılaşmamıştır ve özellikle libidonun genital örgütlenme amaçlarından tümüyle bağımsızdır.

Dolaysız cinsel yönelimler, kitle içerisinde oluşan birey için de ayrıca bir parça bireysel etkinlik içerirler. Haddinden fazla güçlü oldukları yerde her kitle oluşumunu parçalara ayırırlar. İnananlarına bekârlığı tavsiye eden ve rahiplerine evliliği yasaklayan Katolik kili-

sesinin bunun için iyi bir nedeni vardı, ancak aşk sıklıkla din adamlarının da kiliseden aforoz edilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde kadına yönelik sevgi ırksal kitle bağlarını, ulusa dayalı ayrıcalığı ve toplumsal sınıf düzenini ikiye böler ve böylece önemli kültürel işlevleri yerine getirir. Eşcinsel sevginin, amacı ketlenmemiş cinsel yönelimler olarak ortaya çıktığı yerlerde de kitle bağlarıyla daha iyi bağdaştığı kesin görünmektedir; bu, açıklanması çok uzun sürebilecek tuhaf bir olgudur.

Psikonevrozlara yönelik psikanalitik incelemeler bize psikozların belirtilerinin bastırılmış ancak etkin halde kalmış dolaysız cinsel yönelimlerden türetilmesi gerektiğini öğretmiştir. Bu açıklamaya, "ketlenmenin kalıcı olarak başarılamadığı bu tür amacı ketlenmişlerden veya bastırılmış bir cinsel amaca geri dönüşe yol açtığında," ifadesini eklersek bu formülü tamamlamış oluruz. Nevrozun asosyalliğe yol açtığı, kendisinden etkilenenleri alışılmış kitle oluşumundan uzaklaştırdığı savı bahse konu bu ilişkiye uymaktadır. Nevrozun kitle üzerinde aşkla aynı parçalayıcı etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle kitle oluşumu için güçlü bir neden olan yerde nevrozların geri çekildiklerini ve en azından bir süreliğine ortadan kaybolabildiklerini görebiliriz. Nevroz ve kitle oluşumu arasındaki bu mücadeleyi tedavide de değerlendirmek amacıyla yerinde girişimlerde bulunulmuştur. Dinsel yanılsamaların günümüz uygarlığında kaybolmasına üzülmeyen birisi, geçerliliklerini korudukları müddetçe onlara mensup olan kişilere nevroz tehlikesine karşı en güçlü korumayı sağladığını da itiraf edecektir. Bütün mistik-dinî veya felsefi-mistik tarikatlara ve cemaatlere bağlanmalarda çok çeşitli nevrozların çarpık tedavilerinin* tezahürlerini fark etmek zor değildir. Bütün bun-

* Almancada *Schiefheilung*: Ters, çarpık, olumsuz, negatif yönde iyileşme. Freud'un ortaya attığı kendine münhasır bir kavramdır. Freud, nevrotiklerin asosyal olduğundan ve kitleye/gruba uyum sağlayamadığından bahsetmişti. Burada negatif yönde iyileşmeden kastedilen ise asosyal olan nevrotiğin kitleye dahil olması, kitleye uyum sağlaması halinde asosyalliğinin aksine kitleye güvenerek ve kendini güvende ve rahat hissederek daha önce bastırdığı dürtülerini, arzularını, isteklerini açığa çıkarması ve kitle bireyinin özelliklerini taşımasıdır. Bu kavram ayrıca antisemitizme de güçlü bir gönderme yapmaktadır. (Ç.N.)

lar, dolaysız cinsel yönelimler ile amacı ketlenmiş cinsel yönelimler arasındaki zıtlıkla alakalıdır.

Kendisiyle yalnız başına kalan nevrotik, dışlandığı büyük kitle oluşumlarını, kendi belirti oluşumlarıyla ikame etmek zorunda kalır. Kendi hayal dünyasını, kendi dinini, kendi kuruntu sistemini yaratır ve böylece beşeriyet kurumlarını, dolaysız cinsel yönelimlerin ezici katkısını açıkça kanıtlayan bir çarpıtma hali içinde tekrarlar durur.[38]

E. Son olarak libido kuramının bakış açısıyla, bizi meşgul etmiş olan aşk, hipnoz, kitle oluşumu ve nevroz durumlarının mukayeseli bir değerlendirmesini ekleyelim.

Aşk: Nesne, narsistik benlik libidosunun bir parçasını kendi üzerine çekerken, dolaysız cinsel yönelimler ile amacı ketlenmiş cinsel yönelimlerin eşzamanlı olarak bir arada mevcudiyetine dayanmaktadır. Aşkta yalnızca benlik ve nesneye yer vardır.

Hipnoz: Aşkla birlikte iki kişiyle sınırlandırılma özelliğini paylaşır, ancak kesinlikle amacı ketlenmiş cinsel yönelimlere dayanır ve nesneyi benlik idealinin yerine koyar.

Kitle: Bu süreci katlayarak çoğaltır, hipnozla birlikte onları bir arada tutan dürtülerin doğası ve nesnenin benlik idealinin yerini almasıyla uyum içindedir, ancak muhtemelen başlangıçta nesneye yönelik aynı ilişkiler aracılığıyla diğer bireylerle sağlanan özdeşimi buna dahil eder.

Her iki durum yani hipnoz ve kitle oluşumu, insan libidosunun evrimsel sürecinden gelen kalıtımsal birikintilerdir; hipnoz bir yatkınlık olarak (*disposition*), kitle ise doğrudan kalıntı olarak varlığını sürdürür. Dolaysız cinsel yönelimlerin, amacı ketlenen cinsel yönelimler tarafından ikamesi, ilk belirtileri halihazırda aşkta gözlemlenen benlik ve benlik idealinin ayrışmasını teşvik eder.

Nevroz: Bu gruptan ayrılır; nevroz da insan libido gelişiminin bir özelliğine, gizil evre tarafından kesintiye uğrayan dolaysız cinsel işlevin ikili başlangıcına dayanır. (bkz. *Cinsellik Üzerine*)

Bu yönüyle nevroz; hipnoz ve kitle oluşumuyla birlikte aşktan yoksun bir regresyon karakterini paylaşır. Nevroz; dolaysız cinsel

dürtülerden, amacı ketlenmiş dürtülere tam bir gelişme sağlanamadığı her yerde ortaya çıkar ve benlik içerisine alınan bu türden gelişme geçirmiş dürtüler ile bastırılan bilinçdışından gelen –tamamen bastırılmış diğer dürtüler gibi– doğrudan kendi tatminleri için çabalayan aynı dürtülerin kısımları arasındaki bir çatışmaya tekabül eder.

Nevroz gerek içeriğinde nesnenin korunduğu gerekse nesnenin terk edildiği veya nesnenin benliğin kendi içinde yeniden kurulduğu, benlik ve nesne arasındaki diğer tüm olası koşulları ve ayrıca benlik ile kendi benlik ideali arasındaki çatışma ilişkilerini de kapsadığından içerik olarak muazzam bir zenginliğe sahiptir.

NOTLAR

1 Çev. Dr. Rudolf Eisler, 2. bsk., 1912.

2 Krş. Schiller'in aşağıdaki beyiti:
Herkes yekpare hayli kurnaz ve akıllıca,
Birlikte olur olmaz dönüşür hemen bir aptala.

3 Bilinçdışı kavramı Le Bon tarafından sadece "bastırılmış" anlamına gelmediği yerlerde tanıma uygun olarak kullanılmaktadır.

4 Krş. *Totem ve Tabu*, 3. Bölüm: "Animizm, Büyü ve Fikirlerin Mutlak Gücü".

5 Bkz. *Totem ve Tabu*.

6 Krş. B. Kraškovič Jun'un *Die Psychologie der Kollektivitäten* kitabındaki metin ve literatür dizini.

7 Bkz. Walter Moede, "Die Massen- und Sozialpsychologie im kritischen Überblick", *Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik*, 1915, Sayı (XVI).

8 Cambridge, 1920.

9 *Instincts of the herd in peace and war*, Londra, 1916.

10 Brugeilles, "L'essence du phénomène social: lasuggestion", *Revue philosophique*, 1913, Sayı (XXV).

11 Konrad Richter, *Der deutsche S. Christoph*, Berlin, 1896.

12 McDougall, "A note on suggestion", *Journal of Neurology and Psychopathology*, 1920, Cilt (I), Sayı (I).

13 Nachmansohn, "Freuds Libidotheorie verglichen mit der Eroslehre Platos", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, Sayı (III), 1915 ve Pfister, agy., 1921, Sayı (VII).

14 "İnsanların ve meleklerin dilleriyle konuşsam, ama sevgim olmasa, ses çıkaran bir bakır ya da çınlayan bir zilden farkım olmaz." (Eski Ahit, "1. Korintliler", 13:1.)

15 *Kriegsneurosen und "Psychisches Trauma"*, Münih, 1918.

16 Krş. Paul Federn, *Die vaterlose Gesellschaft*, Anzengruber Yayınevi, Viyana, 1919'da ataerkil baba otoritesinin yıkılmasına ilişkin benzer olguların açıklanması.

17 Narsizme dayalı, sonraki rekabetle bozulmayacak ve cinsel nesne seçimine yönelik bir yaklaşımla pekiştirilecek anne-oğul ilişkisi istisna kabul edilebilir.

18 *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre: Zur Einführung des Narzißmus*, 1914.

19 "Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie und Abraham: 'Untersuchungen über die früheste prägenitale Entwicklungsstufe der Libido'", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1916, Sayı (IV).

20 Markuszewicz, "Beitrag zum autistischen Denken bei Kindern", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1920, Sayı (VI).

21 *Zur Einführung des Narzißmus*, agy.

22 *Sexualtheorie*, agy..

23 "Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens", *Sammlung*, 4. Bölüm, 1918.

24 *Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre; Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*, 4. Bölüm, 1918.

25 *W.* Trotter, *Instincts of the Herd in Peace and War*, Londra, 1916.

26 Bkz. "Jenseits des Lustprinzips", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1920, Sayı (VI), Ek 2.
27 Bkz. *Psikanalize Giriş Dersleri*'nde korku üzerine yazılanlar.
28 *Totem ve Tabu*, 2. bsk., 1920.
29 "Das Unheimliche", *Imago*, 1919, Sayı (V).
30 Bkz. *Totem ve Tabu* ve oradaki atıflar.
31 Ferenczi, "Introjektion und Übertragung", *Jahrbuch der Psychoanalyse*, 1909, Sayı (I).
32 *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre: Jahrbuch der Psychoanalyse*, 1914, 4. Bölüm, Sayı (VI).
33 "Trauer und Melancholie", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1916/18, (Sayı (IV); *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*, 4. Bölüm.
34 *Totem ve Tabu*.
35 Krş. Abraham, *Ansätze zur psychoanalytischen Erforschung und Behandlung des manisch-depressiven Irreseins etc.*, (1912); *Klinische Beiträge zur Psychoanalyse*, 1921.
36 Krş. Hanns Sachs, "Gemeinsame Tagträume, Autoreferat eines Vortrags auf dem VI. psychoanalytischen Kongreß im Haag", *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1920, Sayı (VI).
37 *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre: Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens*, 1912, 4. Bölüm.
38 Bkz. *Totem ve Tabu*, 2. Bölüm'ün sonunda tabu ve çiftdeğerlilik üzerine yazılanlar.